

UNIVERZA V LJUBLJANI
BIOTEHNIŠKA FAKULTETA
ODDELEK ZA KRAJINSKO ARHITEKTURO

Melita LIPUŽIČ

**VRTOVI NA OBMOČJU SLOVENSKEGA
MEDITERANA IN NJIHOVA POVEZANOST S
POJMOVOM MEDITERANSKEGA VRTA**

DIPLOMSKO DELO

Univerzitetni študij

Ljubljana, 2016

UNIVERZA V LJUBLJANI
BIOTEHNIŠKA FAKULTETA
ODDELEK ZA KRAJINSKO ARHITEKTURO

Melita LIPUŽIČ

**VRTOVI NA OBMOČJU SLOVENSKEGA MEDITERANA IN
NJIHOVA POVEZANOST S POJMOM MEDITERANSKEGA VRTA**

DIPLOMSKO DELO
Univerzitetni študij

**GARDENS IN THE AREA OF SLOVENIAN MEDITERRANEAN AND
THEIR CONNECTION WITH THE CONCEPT OF THE
MEDITERRANEAN GARDEN**

GRADUATION THESIS
University Studies

Ljubljana, 2016

Diplomska naloga je zaključek univerzitetnega dela študija krajinske arhitekture.

Opravljeno je bilo na Oddelku za krajinsko arhitekturo Biotehniške fakultete v Ljubljani.

Študijska komisija Oddelka za krajinsko arhitekturo je za mentorico diplomskega dela imenovala prof. dr. Ano Kučan in recenzentko doc. dr. Valetnino Schmitzer.

Komisija za oceno in zagovor:

Predsednica: doc. dr. Tatjana CAPUDER VIDMAR

Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta

Oddelek za krajinsko arhitekturo

Članica: prof. dr. Ana KUČAN

Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta

Oddelek za krajinsko arhitekturo

Članica: doc. dr. Valetnina SCHMITZER

Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta

Oddelek za krajinsko arhitekturo, Oddelek za agronomijo

Datum zagovora:

Podpisana izjavljam, da je diplomsko delo rezultat lastnega raziskovalnega dela. Izjavljam, da je elektronski izvod identičen tiskanemu. Na univerzo neodplačno, neizključno, prostorsko in časovno neomejeno prenašam pravici shranitve avtorskega dela v elektronski obliki in reproduciranja ter pravico omogočanja javnega dostopa do avtorskega dela na svetovnem spletu preko Digitalne knjižnice Biotehniške fakultete.

Melita Lipužič

KLJUČNA DOKUMENTACIJSKA INFORMACIJA

ŠD	Dn
DK	UDK 712.25:712.6(292.46)(043.2)
KG	krajinska arhitektura/Mediteran/mediteranski vrt/slovenski Mediteran/vrt
AV	LIPUŽIČ, Melita
SA	KUČAN, Ana (mentorica)
KZ	SI-1000 Ljubljana, Jamnikarjeva 101
ZA	Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, Oddelek za krajinsko arhitekturo
LI	2016
IN	VRTOVI NA OBMOČJU SLOVENSKEGA MEDITERANA IN NJIHOVA POVEZANOST S POJMOVOM MEDITERANSKEGA VRTA
TD	Univerzitetni študij
OP	X, 88 str., 8 pregl., 43 sl., 46 vir.
IJ	sl
JI	sl/en
AI	Diplomsko delo obravnava vrtove na območju Mediterana ter skuša poiskati podobnosti z vrtovi slovenskega Mediterana. Zaradi neenotnega pojmovanja, kaj Mediteran sploh je, naloga na začetku opredeljuje pojem na osnovi različnih dejavnikov. Prostor določajo geografske, klimatske, družbeno-kulturne značilnosti ter percepcija pojma, kot ga opredeljuje človek. Sledi kratek zgodovinskih pregled prostora. Delo po sklopih s pomočjo primerjalne tabele analizira primere vrtov na območju Mediterana iz različnih časovnih obdobj ter krajev. Predstavljeni so vrtovi starega Egipta, Antike (grške in rimske), mavrski vrtovi Španije in Alžirije, renesančni vrtovi v Toskani, beneški vrt, vrtovi francoske Azurne obale ter dalmatinski vrtovi. Na podlagi analize so predstavljene/podane glavne prvine mediteranskih vrtov ter dejavniki in smernice, ki so nanje vplivale. V nadaljevanju sledi opis vrtov iz območja slovenskega Mediterana, med katere, poleg vrtov na slovenski obali, dodajam tudi vrtove goriške regije. Dognanja o vrtovih na širšem mediteranskem območju nam omogočajo primerjavo s primeri iz Slovenske vrtnoarhitekturne tvornosti. Spoznanja o vlogi in zgradbi ter povezanost slovenskih mediteranskih vrtov s pojmom mediteranskega vrta, lahko služijo kot smernice za oblikovanje in rekonstrukcijo vrtov na območju slovenskega Mediterana.

KEY WORDS DOCUMENTATION

ND Du
 DC UDC 712.25:712.6(292.46)(043.2)
 CX landscape architecture/Mediterranean/Mediterranean garden/Slovene
 Mediterranean/garden
 AU LIPUŽIČ, Melita
 AA KUČAN, Ana (supervisor)
 PP SI-1000 Ljubljana, Jamnikarjeva 101
 PB University of Ljubljana, Biotechnical Faculty, Department of Landscape
 Architecture
 PY 2016
 TI GARDENS IN THE AREA OF SLOVENIAN MEDITERRANEAN AND THEIR
 CONNECTION WITH THE CONCEPT OF THE MEDITERRANEAN GARDEN
 DT Graduation Thesis (University studies)
 NO X, 88 p., 8 tab., 43 fig., 46 ref.
 LA sl
 AL sl/en
 AB The thesis deals with gardens of the Mediterranean region and tries to find similarities
 with gardens of the Slovenian Mediterranean. Due to ununified conception of the
 Mediterranean, the primary aim is to define the term, based on a variety of different
 factors. The space is determined by geographical features, climatic conditions, socio-
 cultural characteristics and perception of the Mediterranean defined by man. A brief
 historical overview of the area is presented. With the help of comparative tables the
 garden examples of the Mediterranean area from various time periods and places are
 analyzed according to segments. The gardens of ancient Egypt, Ancient gardens
 (Greek and Roman), the Moorish gardens of Spain and Algeria, the Renaissance
 gardens in Tuscany, Venice garden, gardens of the French Côte d'Azur and the
 Dalmatian gardens are described. Based on analysis of the data obtained we present
 the main elements of the Mediterranean gardens, as well as the factors and trends that
 have affected them. In addition, the gardens from the Slovene Mediterranean,
 including the gardens on the Slovenian coast and Goriška region, are being presented.
 The knowledge of the Mediterranean gardens from abroad allows us to compare it
 with examples of gardens of Primorska region. Knowledge of the role, structure and
 connection of the Slovene Mediterranean gardens with term of Mediterranean
 garden, can serve as guidelines for future designs and reconstructions of the gardens
 in the area of the Slovene Mediterranean.

KAZALO VSEBINE

	KLJUČNA DOKUMENTACIJSKA INFORMACIJA	III
	KEY WORDS DOCUMENTATION	IV
	KAZALO VSEBINE	V
	KAZALO PREGLEDNIC	VIII
	KAZALO SLIK	IX
1	UVOD	1
1.1	OPREDELITEV PROBLEMA	1
1.2	HIPOTEZE	1
1.3	NAMEN IN CILJ NALOGE	2
1.4	METODE DELA	2
2	KAJ JE MEDITERAN?	4
2.1	GEOGRAFSKA OPREDELITEV OBMOČJA	4
2.2	KLIMATSKA IN BIOTOPSKA OPREDELITEV OBMOČJA	5
2.2.1	Vetrovi	5
2.2.2	Prst	6
2.2.3	Rastlinstvo	6
2.3	DRUŽBENO-KULTURNE ZNAČILNOSTI	8
2.4	POJEM IN PERCEPCIJA MEDITERANA	9
3	RAZVOJ MEDITERANSKEGA OBMOČJA IN VRTNE ARHITEKTURE	11
3.1	EGIPT	11
3.2	GRŠKA ANTIKA	11
3.3	RIMSKI IMPERIJ	12
3.4	ZLATA DOBA ISLAMA	12
3.5	POZNI SREDNJI VEK – RENESANSA	13
3.6	NOVI VEK	13
4	VRTOVI NA OBMOČJU MEDITERANA	15
4.1	VRTOVI STAREGA EGIPTA	15
4.1.1	Vrt v grobnici Rekhmire, Tebe	16
4.1.2	Senneferjev vrt	16
4.1.3	Značilnosti staroegipčanskih vrtov	18
4.2	GRŠKI ANTIČNI VRT	18
4.3	VRT RIMSKE ANTIKE	19
4.3.1	Vila Hadriana v Tivoliju, Rim	19

4.3.2	Hiša Vetti, Pompeji	20
4.3.3	Vila Jovis, Capri	20
4.3.4	Značilnosti vrtov antike	23
4.4	MAVRSKI VRTOVI	24
4.4.1	Mavrski vrtovi v Španiji	24
4.4.1.1	Dvorišni vrtovi Alhambre, Granada	24
4.4.1.2	Dvorišni vrtovi Generalife, Granada	25
4.4.2	Arabski vrtovi v Alžiriji	26
4.4.2.1	Djenan-El-Mufti, Mustapha Supérieur	26
4.4.2.2	El Bardo, Mustapha Supérieur	27
4.4.3	Portugalski vrtovi	27
4.4.4	Značilnosti mavrskih vrtov	30
4.5	RENEŠANČNI VRTOVI	31
4.5.1	Vrt ob Vili Medici, Fiesole, Italija	31
4.5.2	Vrt ob vili Lante, Bagnaia	31
4.6	BENEŠKI VRT	32
4.6.1	Vrt palače Querini Stampalia, Benetke	32
4.6.2	Značilnost vrtov italijanske renesanse ter beneškega vrta	35
4.7	VRTOVI OBMORSKIH VIL NA AZURNI OBALI	36
4.7.1	Vila Maryland, Saint-Jean-Cap-Ferrat, Francija	36
4.7.2	Serre De La Madone, Menton, Francija	37
4.7.3	Značilnosti vrtov Azurne obale	40
4.8	VRTOVI V DALMACIJI	41
4.8.1	Samostanski vrt v samostanu Malih bratov, Dubrovnik	41
4.8.2	Sorkičevičev vrt na Lapadu, Dubrovnik	42
4.8.3	Vrt Vice Stjepović Skočibuha, Suđurđ, otok Šipan	43
4.8.4	Značilnosti dalmatinskih vrtov	46
5	SMERNICE IN DEJAVNIKI TER NJIHOV VPLIV NA RAZVOJ MEDITERANSKEGA VRTA	48
5.1	KULTURNE SMERNICE	48
5.2	SOCIALNO-EKONOMSKI DEJAVNIKI	49
5.3	GEOGRAFSKI DEJAVNIKI	49
5.4	VPLIV SMERNIC IN DEJAVNIKOV NA OBLIKOVANJE VRTNIH ZNAČILNOSTI IN ELEMENTOV V VRTOVIH MEDITERANA	49
5.4.1	Lega	50
5.4.2	Povezava hiše z vrtom	51
5.4.3	Zasnova vrtov	52

5.4.4	Kompozicija	54
5.4.5	Rastlinstvo	55
5.4.6	Voda	57
5.4.7	Ostale privine v vrtu	58
6	VRTOVI SLOVENSKEGA MEDITERANA	60
6.1	SLOVENSKI MEDITERAN – DOLOČITEV OBMOČJA	60
6.2	VRTOVI NA OBMOČJU SLOVENSKEGA PRIMORJA	60
6.2.1	Vrtovi meščanskih vil na slovenski obali	61
6.2.1.1	Vila Tartini, Strunjan	61
6.2.1.2	Hiša Cirila Kosmača, Portorož	62
6.2.2	Značilnosti meščanskih vrtov na območju slovenske obale	62
6.2.3	Vrtovi kmečkih hiš na slovenski obali	63
6.2.4	Značilnosti kmečkih vrtov na območju slovenske obale	64
6.3	VRTOVI NA GORIŠKEM	64
6.3.1	Mestni vrtovi na Goriškem	64
6.3.1.1	Vrt ob palači Lantieri, Gorica	65
6.3.2	Značilnosti mestnih vrtov na goriškem	65
6.3.3	Podeželski vrtovi na območju Goriške in Krasa	65
6.3.3.1	Vila Coronini, Kromberg	66
6.3.3.2	Vila Attems, Podgora	67
6.3.3.3	Ferrarijeva vila, Štanjel	68
6.3.4	Značilnosti podeželskih vrtov na območju Goriške in Krasa	69
7	POVEZANOST VRTOV SLOVENSKEGA MEDITERANA S POJOMOM MEDITERANSKEGA VRTA	72
7.1	LEGA	72
7.2	POVEZAVA HIŠE Z VRTOM	73
7.3	ZASNOVA	73
7.4	KOMPOZICIJA	74
7.5	VODNI ELEMENTI	75
7.6	DRUGE PRVINE V VRTU	76
8	UGOTOVITVE	79
9	ZAKLJUČEK IN RAZPRAVA	81
10	POVZETEK	83
11	VIRI	85

KAZALO PREGLEDNIC

Preglednica 1: Zgradba primerjalne tabele	3
Preglednica 2: Preglednica vrtov starega Egipta	17
Preglednica 3: Preglednica vrtov rimske Antike	22
Preglednica 4: Preglednica mavrskih vrtov Španije in Alžirije	29
Preglednica 5 Preglednica vrtov italijanske renesanse in Benetk	34
Preglednica 6: Preglednica vrtov Azurne obale v Franciji	39
Preglednica 7: Kulturni elementi v vrtovih azurne obale	40
Preglednica 8: Preglednica vrtov Dalmacije	45

KAZALO SLIK

Slika 1: Meja submediteranske klime in zelenja v Sloveniji (cit. po Ogrin Da., 1993a)	5
Slika 2: Območje sredozemske klime z mejo rasti oljke na severu (Ogrin Da., 1993a)	6
Slika 3: Značilne mediteranske rastline: oleander (levo), hrast črnika (sredina; Holm oak, 2016) in figa (desno)	8
Slika 4: In the time of harmony; Signac (Dymond, 2012)	9
Slika 5: Fotografije iz kataloga Kompas Mediteran (2009)	10
Slika 6: Akvadukt (levo; Streeter, 2006: 180); rimska cesta (sredina; Streeter, 2006: 182); kupola (desno; Streeter, 2006: 118)	12
Slika 7: Notranjost mošeje v Cordobi, J. Španija (Streeter, 2006: 231)	13
Slika 8: Vrt v grobnici Rekhmire (Ogrin Du., 1993b: 23); Senefferjev vrt v Tebah (desno; Ogrin Du., 1993b: 2)	15
Slika 9: Canopus – bazen obdan s kipi (levo; Ogrin Du., 1993b: 29); Hadrijanova vila (desno; Marinko, 1997: 313)	19
Slika 10: Tloris hiše z vrtom (levo; Ogrin Du., 1993b: 27); peristil v hiši Vetti (desno; Myers, 1917: 123)	20
Slika 11: Modelni prikaz vile Jovis (levo; Villa Jovis, 2010); tlorisni prikaz vile Jovis (desno: Belli, 2010)	21
Slika 12: Dvorišče mirt (levo; Ogrin Du., 1993b: 296); dvorišče levov (sredina; Attila, 2006); dvorišče dolgega vodnjaka (desno; Ogrin Du., 1993: 267)	25
Slika 13: Notranje dvorišče (Bradley Hole, 2006: 20)	26
Slika 14: Loža s klopmi (levo; Bradley Hole, 2006: 29); dvorišče s fontano (desno; Bradley Hole, 2006: 28)	27
Slika 15: Vila Medici v Fiesole (levo); zgornja terasa pred hišo (desno) (Jellicoe, Jellicoe, 1995: 250)	31
Slika 16: Vodna kaskada (levo); vodni parter vile Lante (desno) (Jellicoe, Jellicoe, 1995: 161)	32
Slika 17: Povzdignjen prato (levo; Lazovič, 2009: 4); vodni kanal (desno; Iris, 2008)	33
Slika 18: Notranje dvorišče (levo; Bradley Hole, 2006: 78); tempelj z bazenom (sredina; Bradley Hole, 2006: 79); stopnišče (desno; Bradley Hole, 2006: 74)	36
Slika 19: Pergola (levo; Bradley Hole, 2006: 118); posestvo z vrtom (sredina; Bradley Hole, 2006: 115); bazen (desno; Bradley Hole, 2006: 117)	38
Slika 20: Samostan Malih bratov (levo; Obnova klaustra, 2014); kamnita klop s fontano (desno; Ogrin Du., 1993b: 42)	41
Slika 21: Tloris (levo; Sišić, 1991: 102); posestvo Petra Sorkočevića (desno; Grujić, 1991: 120)	42
Slika 22: Ribnik pred hišo, potrik in dostopom na teraso (levo; Grujić, 1991: 87); loža in del vrta ob vhodu (desno; Grujić, 1991: 65)	43
Slika 23: Tloris posestva (levo; Sišić, 1991: 110); središčna pot s pergolo se zaključi s kamnito mizo s stoli (desno; Sišić, 1991: 139)	44
Slika 24: Paviljon (levo; Grujić, 1991: 95); dostopna pot s stolpom v ozadju (desno; Grujić, 1991: 237)	44

Slika 25: Smernice in dejavniki, ki so vplivali na mediteranski vrt	48
Slika 26: Vpliv smernic in dejavnikov na lego vrtov	50
Slika 27: Vpliv smernic in dejavnikov na vez med hišo in vrtom	51
Slika 28: Vpliv dejavnikov in smernic na zasnovo vrtov	52
Slika 29: Vpliv smernic in dejavnikov na kompozicijo	54
Slika 30: Vpliv smernic in dejavnikov na rastlinstvo	55
Slika 31: Vpliv smernic in dejavnikov na vodo v vrtu	57
Slika 32: Vpliv smernic in dejavnikov na ostale prvine v vrtu	58
Slika 33: Pogled iz morske strani (levo; Hoyer, 1992: 37); cerkev Sv. Bassa (desno; Hoyer, 1992: 117)	62
Slika 34: Pročelje z dvoramnim stopniščem vile Attems (levo; Mavrič, 2004: 26); nimfej za vilo (desno; Mavrič, 2004: 26)	68
Slika 35: Jezero z otokom (levo; Ravnikar, 2003: 192); terasasta zasnova vrta (desno; Ravnikar, 2003: 191)	68
Slika 36: Shema Fabianijevega vodnega sistema v Ferrarijevem vrtu	69
Slika 37: Lega posesti na pobočju s pogledom proti morju	72
Slika 38: Lega na vrhu hriba s panoramskimi pogledi	73
Slika 39: Kamnit vodnjak v Kosmačevi vili, Portorož (levo; Svatlana Lana, 2015); baročni vodnjak v parterju vile Coronini, Kromberk (desno; Kromberk, 2016)	75
Slika 40: Pergola vile Tartini (levo; zasebni arhiv prof. dr. Ana Kučan); pergola na posestvu vile Ferrari v Štanjelu (desno; Ravnikar, 2003: 193)	77
Slika 41: Kip Janez Krstnik Coronini v vili Coronini v Gorici (levo; Mavrič, 2004: 12); nimfej za vilo Attems (desno; Mavrič, 2004: 26)	77
Slika 42: Prikaz vrta na kmetijskem posestvu	79
Slika 43: Prikaz vrta ob vili ali počitniški hiši	79

1 UVOD

Kadar govorimo o Mediteranu, najpogosteje opredeljujemo geografsko območje ter z njim povezane kulturne in geografske značilnosti. V bogati zgodovini se je območje kulturno razživelo in ustvarilo številne vrtove. Na žalost se je le peščica starejših vrtov (ustvarjenih pred 20. stoletjem) ohranila v svoji prvotni obliki. O njihovih izvirnih zasnovah imamo pretežno zapise iz literature. Kljub nekaterim omejitvam pri pridobivanju podatkov o obstoječih vrtovih skuša diplomska naloga prikazati značilnosti vrtov na območju Mediterana ter jih povezati s pojmom mediteranskega vrta. Ob tem pridobljene ugotovitve smo nato vnesli v slovenski mediteranski prostor. Dognanja nas vodijo do vprašanja, kakšna je vloga slovenskega vrta na območju Mediterana in kakšne so specifične značilnosti slovenskega mediteranskega vrta.

1.1 OPREDELITEV PROBLEMA

Sredozemski bazen je skupek zanimive in bogate tradicije, ki je svojo vlogo ponesla tudi v številne krajinsko arhitekturne primerke. Mediteran je nedvomno rojstni kraj prvih antičnih in kasnejših zelo impresivnih renesančnih vrtov. Zelo znani so tudi arabski vrtovi Generalife v Španiji, ki nimajo na prvi pogled nič skupnega z drugimi stvaritvami mediteranske krajinske arhitekture. Prav ta različnost in obenem enovitost poimenovanja mediteranskega vrta sta me privedli do raziskovanja obravnavane teme.

Kar samo se zastavlja vprašanje, ali se je na tem območju res razvil enoten tip vrta, ter ali lahko vrtove na Mediteranu enačimo s pojmom mediteranskega vrta? V nalogi bom poskušala ugotoviti ali obstajajo, in če, kakšne so skupne lastnosti teh vrtov. Kako se te značilnosti povezujejo s pojmom mediteranskega vrta ter v kakšni meri se te lastnosti kažejo tudi na primerih vrtov slovenskega Sredozemlja.

Krajinsko arhitekturno ustvarjanje na slovenskem Mediteranu z Obalo in širšo okolico je razmeroma slabo ohranjeno. Sodoben čas pa prinaša s seboj tudi številne zasnove, ki precej nerodno odražajo prostor in čas v katerem se nahajajo. Prav zato je toliko pomembneje, da se oblikujejo smernice za vrtove na slovenskem Mediteranu, ki bi pripomogle h kakovosti vrtnega ustvarjanja na tem območju.

1.2 HIPOTEZE

Predpostavljamo, da krajinsko arhitekturne zasnove vrtov na območju Sredozemlja izražajo skupne lastnosti, ki zadostujejo za opredelitev mediteranskega vrta. Dejstvo je, da mediteransko območje pogojujejo tako geografske značilnosti (klima, morje in mediteranska flora), kot tudi družbene, ki združujejo kulturno stran in značilni mediteranski značaj.

Raziskati je treba, kateri od teh dejavnikov je zaslužnejši pri nastanku mediteranskih vrtov. Je to le eden od njih ali pa skupek prepletenih dejavnikov, ki se posledično izražajo v zgradbi vrtnih zasnov.

Ob predpostavki, da obstaja značilen mediteranski vrt, pa lahko domnevamo, da obstaja na slovenskem Mediteranu tudi značilen slovenski mediteranski tip vrta. V nalogi nas zanima, kakšne so njegove lastnosti in ali obstajajo kakšne podobnosti s primeri v tujini.

1.3 NAMEN IN CILJ NALOGE

Primarni namen naloge je na podlagi mediteranskih vrtov izven Slovenije izluščiti glavne značilnosti, od zgradbe do značilnih strukturnih elementov, ki so izrazito mediteranski ter poglobitvi za opredelitev mediteranskih vrtov kot edinstvenih vrtnih tipov. S pomočjo znanja o vrtovih v tujini skušamo pridobiti tudi značilnosti slovenskih mediteranskih vrtov, na osnovi katerih bi lahko začrtali smernice za njihovo oblikovanje. V nalogi bom skušala opredeliti, kaj je skupnega mediteranskemu vrtu, ter kako se te značilnosti odražajo na primerkih vrtno umetnosti slovenskega Mediterana.

Pridobljena spoznanja širijo vedenje o vrtovih in so uporabna tako pri teoriji krajinskega oblikovanja kot pri samem načrtovanju vrtov. Ugotovitve lahko znatno pripomorejo h kakovostnejšemu razvoju novih in obnovi že obstoječih primerkov slovenskega mediteranskega prostora.

1.4 METODE DELA

Naloga je sestavljena iz natančnega pregleda danega območja, ki mu sledi primerjalna analiza vrtnih primerov iz tujine ter Slovenije.

Da bi sploh lahko opredelili idejo »mediteranskega vrta«, je treba prej poznati pojem Mediterana. Zato z raziskavo določimo dano območje, tako fizično-geografsko kot družbeno-kulturno.

Obravnavamo izbrane primere vrtnoarhitekturne dediščine na območju Mediterana. Zaradi lažjega razumevanja in analiziranja so razporejeni na podlagi kulturnega in kronološkega reda, znotraj skupin pa so obravnavani ločeno po državah. Primeri vrtov so posamezno analizirani ter skupno primerjani na podlagi primerjalne tabele.

Tabela vključuje osnovne podatke s krajem in časom nastanka. Opredeljuje umeščenost v prostor, zgradbo ter ključne prvine oziroma izrazna sredstva posameznih vrtnih primerov, kot kaže pregledna tabela.

Preglednica 1: Zgradba primerjalne tabele

Osnovni podatki:	Umeščenost v prostor:	Zgradba:	Prvine v vrtu:
Država	Lega	Kompozicijsko načelo	Vodni elementi
Naziv vrta		Intro/ekstrovertiranost	Grajeni elementi
Čas nastanka			Rastlinstvo

Da bi pridobili čim večji spekter podatkov, je obravnavano območje razširjeno na širše ozemlje Mediterana ter njegova razvojna obdobja:

- Egipt in vrtovi antike (vzhodni Mediteran)
- Mavrski vrtovi (južni in zahodni Mediteran)
- Renesančni vrtovi Italije in Azurne obale (severni Mediteran)
- Vrtovi Dalmacije (severovzhodni Mediteran)

Primerom iz tujine sledi analiza vrtov slovenskega Mediterana. Iz njih so izluščene glavne karakteristike – uporabnost, lega in strukturni elementi – s pomočjo katerih lahko ugotavljamo podobnosti in razlike v primerjavi z vrtovi drugih obalnih držav Sredozemskega morja ter povezavo s pojmom mediteranskega vrta.

2 KAJ JE MEDITERAN?

Ko opisujemo Mediteran, je njegov pomen težko strniti v eno samo definicijo. Za nekoga predstavlja strogo začrtano geografsko celoto, vendar svojim prebivalcem pomeni veliko več kot to. Odraža način življenja in raznoliko kulturo, ki je leta oz. stoletja bogatila to območje.

2.1 GEOGRAFSKA OPREDELITEV OBMOČJA

Geografi opisujejo Mediteran kot območje s Sredozemskim morjem in državami, ki ga obdajajo (Breningan in Jarett, 1975, cit. po King, 1997; Robinson, 1970 cit. po King, 1997; Walker, 1965 cit. po King, 1997), med katerimi je tudi Slovenija. Vendar pa se mnoge od teh držav nadaljujejo v ne-meditersko območje; na primer Francija v Atlantsko obalo, Alžirija v Saharo ter Hrvaška v Panonsko nižino (Staut in sod., 2007). Določeni avtorji tudi poudarjajo, da moramo med mediteranske države nujno prišteti Portugalsko, Jordanijo in Irak, ki nimajo neposrednega dostopa do Sredozemskega morja (Montanari in Cortese, 1993).

Meditersko morje povezuje obale treh celin. Površje je tu zelo razgibano. Južna obala Evrope je večinoma obdana z gorovji, ki ločijo podobo sredozemske obale od celinske Evrope. Na Balkanskemu polotoku se ta gorovja stapljajo z morjem ter na obalah Grčije in Hrvaške oblikujejo številne kamnite otoke. Na območju Male Azije se gorovja spuščajo proti morju ter ustvarjajo številne zalive in morske rokave. Obalo severne Afrike oblikujejo visoka gorstva in puščave ter plitvi, močvirnati zalivi ob delti Nila. To je trgovskim ladjam oteževalo dostop z morja in tako zaviralo razvoj pomorstva. Bogata egipčanska kultura se je tako razcvetela predvsem po rečni strugi ter med dolinama Nila in Rdečega morja. Le zaradi redkih globljih zalivov na območju današnje Tunizije se je lahko razvila velika pomorska sila Kartagina (Churchill Semple, 1931).

Gorska zaprtost mediteranskega bazena je omejevala stike obmorskega prebivalstva s celino. Pomorski stik je bil lažji in zato pogostejši kot prehodi čez gorovja. Ljudje so se prilagodili danim naravnim razmeram ter se izpopolnili v kmetijstvu in trgovini. Redki prehodi čez doline rek in lažje prehodnih pokrajin so omogočili mednarodno trgovanje in stik s celino. V času Rimljanov je bila eden izmed njih tudi rimska cesta med Oglejem in Panonijo, ki je vodila čez Vipavsko dolino in jo imajo za eno najpomembnejših vezi Mediterana s celinskim svetom (Oglejte si ..., 2005).

Tradicijo mediteranske poselitve odraža življenje v mestih. Kot navaja Matvejević (2008), so staroselci mestu in pristanišču izkazovali večjo pripadnost kot pa državi ali narodu. Za strnjeno obliko mest in pristanišč so bile vzrok kulturne značilnosti, obrambna funkcija in stalno pomanjkanje vode (Leontidou, 1997). Na zahodnih in severnih delih Sredozemlja so

se večja mesta razprostirala ob obalah, na južnem in vzhodnem Mediteranu pa so zaradi pomembnosti cest skozi puščavo ležala predvsem v notranjosti celine (Leontidou, 1997).

2.2 KLIMATSKA IN BIOTOPSKA OPREDELITEV OBMOČJA

Najbolj razširjena definicija Mediterana je povezana s podnebjem. Mediteransko ali etezijsko podnebje se razprostira po celotnem obalnem pasu Sredozemskega morja, vključno s Portugalsko (cit. po Ogrin Da., 1993a).

Slika 1: Meja submediteranske klime in zelenja v Sloveniji (cit. po Ogrin Da., 1993a)

To so območja z značilnimi vročimi in suhimi poletji, od dva do pet mesecev brez znatnih padavin, ter milimi in vlažnimi zimami (Orožen Adamič, 1996). Bližina morja zmanjšuje temperaturne razlike med temperaturami pozimi in poleti in deluje kot blažilec temperaturnih skrajnosti. Letna količina padavin je v krajih z mediteranskim podnebjem zelo različna, zmanjšuje se od zahoda proti vzhodu ter od severa proti jugu (Ogrin Da., 1993a).

Kljub velikim razlikam v količini padavin in temperatur med severnimi in južnimi obalami ter med visokogorji in nižinami je regija zaključena klimatska enota.

Podnebje slovenske Obale ne ustreza merilom pravega mediteranskega podnebja. Razlikuje se predvsem v padavinskem režimu. V poletnih mesecih se ne pojavlja izrazito sušno obdobje, ampak so padavine enakomerneje razporejene skozi vse leto. Temperaturno pa se naši priobalni predeli ne razlikujejo veliko od klime v Dubrovniku (Ogrin Da., 1993a).

V nadaljevanju so predstavljeni glavni geografski elementi, značilni za mediteransko podnebje, ki neposredno ali posledično vplivajo na oblikovanje mediteranskih vrtov.

2.2.1 Vetrovi

Vpliv vetrov so poznali že v antičnih časih. Smer vetra je takrat pomenila razliko med žgočo vročino ali svežino, dežjem ali sušo, dobrim ali slabim pridelkom ter dobrimi ali slabimi

razmerami za plovbo. Vetrovi so bili lahko sredi vročega poletja dobrodošel element v vrtu, ali pa so vrtovi predstavljali sveže zavetje pred sunkovitimi in sušnimi vetrovi.

Za obalo južne Francije je značilen močan, mrzel severovzhodni veter, ki piha s celine. Tramontana je suh in mrzel veter s severa ter severozahoda, ki prizadene zahodne obale Italije ter s seboj prinaša nestanovitno vreme. Za območje Slovenskega primorja je značilna burja. To je suh, mrzel in sunkovit severozahodni veter, ki se razprostira po Jadranu. Čez Grčijo in Turčijo piha etezijski veter ali meltemi, suh severni veter. Za severnoafriško obalo pa je značilen široko, topel J do JZ veter z afriške celine (Matvejevič, 2008; Perry, 1997).

2.2.2 Prst

Za območje Sredozemlja so značilne rdeče in rjave mediteranske prsti, ki jim dajejo značilno barvo nakopičene železove rude. Prsti niso posebno rodovitne, vendar na njih uspevajo značilne mediteranske kulturne rastline. Med rodovitnejše prištevamo rjave prsti, ki prevladujejo v Franciji, severni Italiji, na Balkanskem polotoku ter v S in V Mali Aziji. Puščavske prsti so značilne za večji del severnoafriške obale ter priobalne dele Bližnjega vzhoda. V nižjih predelih Pirenejev, Alp, Dinaridov in gorovja Taurus v južni Turčiji prevladujejo sive gozdne prsti, v višjih pa gorske (Kunaver in sod., 1999).

Slika 2: Območje sredozemske klime z mejo rasti oljke na severu (Ogrin Da., 1993a)

2.2.3 Rastlinstvo

Različni avtorji meje Mediterana določajo v odnosu z značilnim mediteranskim rastlinstvom. Definicijo, da Mediteran sega do tam, kjer rastejo oljke, pogosto navajajo v različni delih (King, 1997; Ogrin Da., 1993a; Matvejevič, 2008). Temu opisu King (1997) dodaja, da je območje Mediterana mogoče določiti tudi z mejo rasti figovca, pistacije, hrasta črnike ali alepskega bora.

Še pred Antiko so to območje pokrivali zimzeleni gozdovi, ki jih je človek s požigalništvom, živinorejo in poljedelstvom močno izkrčil. Toda po sili razmer se je prilagodil in si ustvaril primerne razmere za kmetijstvo. Umetno namakanje, oblikovanje terasastih pobočij, kolobarjenje in gnojenje so v rabi že od nekdaj. Predvsem v južni Evropi je prvotno vegetacijo zamenjala trdoživa makija¹, t. i. grmovje s trdimi listi. To so vzdržljive rastlinske vrste, ki rastejo na degradiranih kamnitih tleh ter prenašajo nenehen veter in zasoljevanje zemlje (Orožen Adamič, 1996).

Mediteranske rastline so dobro prilagojene sušnim razmeram, tako s povoščenimi, v trnje preobraženi listi, vsebnostjo eteričnih olj, odebeljenimi in globokimi podzemnimi deli, kot tudi s tem, da liste odvržejo v poletni dobi (Wraber, 1993).

Med značilne mediteranske rastlinske vrste prištevamo (Šilić, 1983; Bavcon, 2008):

- Vednozelenne rastline: pinija (*Pinus pinaea*), cipresa (*Cupressus sempervirens*) in različne vrste hrastov, na primer hrast črnika (*Quercus ilex*) in plutovec (*Quercus suber*) so doma na zahodnem Mediteranu.
- Grmovnice: mirta (*Myrtus communis*), lovor (*Laurus nobilis*), oleander (*Nerium oleander*).
- Aromatična zelišča: lavanda (*Lavandula angustifolia*), timijan (*Thymus vulgaris*), žajbelj (*Salvia officinalis*), rožmarin (*Rosmarinus officinalis*).
- Značilne kulturne rastline tega območja so oljka (gojena *Olea sativa* in divja *Olea europaea*), smokva (*Ficus carica*), granatno jabolko (*Punica granatum*) ter vinska trta (*Vitis vinifera*), ki so jo poznali že Egipčani.
- Tujerodne rastline: citronovec (*Citrus medica*) in oranžovec (*Citrus x sinensis*).
- Med cvetlice pa vključujemo geofitne perunike (*Iris illyrica*), žafran (*Crocus sativus*), podlessek (*Colchicum autumnale*) ter enoletnice – detelje (*Melilotus officinalis*), grašice (*Vicia sativa*), grahorji (*Lathyrus clymenum*, *Lathyrus annuus*) in meteljke (*Medicago praecox*).

¹ Pri makiji so zastopane rastlinske vrste, kot so hrast (*Quercus ilex*, *Q. coccifera*), brin (*Juniperus oxycedrus*, *J. phoenicea*), krhlika (*Rhamnus alaternus*), rujevina (*Pistacia lentiscus*), mirta (*Myrtus communis*), bodeči slak (*Smilax aspera*) in špargelj (*Asparagus acutifolius*) (Orožen Adamič, 1996).

Slika 3: Značilne mediteranske rastline: oleander (levo), hrast črnika (sredina; Holm oak, 2016) in figa (desno)

Večino omenjenega rastlinja lahko najdemo tudi na območju Slovenskega primorja, čeprav ni del samonikle slovenske flore, ampak ga je v naše kraje kot kulturne rastline prinesel in razširil človek. Med avtohtone spadajo le posamezni primerki hrasta črnike (*Quercus ilex*), zelenike (*Phillyrea latifolia*) ter beluša (*Asparagus officinalis*). Značilni predstavniki submediteranskega rastlinja pa so črni (*Ostrya carpinifolia*) in beli gaber (*Carpinus betulus*), mali jesen (*Fraxinus ornus*) in nekatere vrste hrastov (*Quercus pubescens*, *Quercus subpyrenaica*) (Wraber, 1993).

2.3 DRUŽBENO-KULTURNE ZNAČILNOSTI

Za širše razumevanje dinamičnega mediteranskega prostora in njegovega vpliva na vrtno arhitekturno tvornost Mediterana je smiselno predstaviti tudi geopolitično stanje v prostoru.

Mediteran je bil, vse od antike pa do začetka renesanse, razmeroma enoten prostor, kjer so se krepili medsebojni odnosi in povezanost med kraji. Kasneje se je zaradi industrializacije znatno povečala blaginja Evrope in ločnica med afro-azijskim in evropskim delom Sredozemlja je bila vedno ostrejša. V času kolonizacije so se te razlike le še stopnjevale. Politični režimi v 20. stoletju so razdelili miselnosti vzhoda in zahoda, kjer je prišlo do rivalstva med socialističnimi državami vzhodnega Sredozemlja, vključno s tedanjo Jugoslavijo, ter kapitalističnimi zahodnoevropskimi državami Sredozemlja, vključno z zahodno Afriko do Sahare.

Danes je evropski del značilno demokratičen. V ta sklop prištevamo Grčijo, t. i. »zibelko demokracije«, nekdanje kolonialne velesile, kot so Španija, Francija in Italija, ter mlajše države, ki so se po letu 1990 razvile iz nekdanje Jugoslavije. Nasprotje pretežno krščanskemu severu so islamske države azijskega in afriškega dela Mediterana.

Sredozemlje je prostor različnih religij. Judovstvo na območju vzhodnega dela Mediterana prevladuje pretežno v Izraelu, islam najdemo na azijski in afriški celini, v Evropi pa, z izjemo islamske veroizpovedi na predelih balkanskega polotoka, prevladuje krščanstvo.

2.4 POJEM IN PERCEPCIJA MEDITERANA

Pojem Mediteran izvira že iz časov antike. V latinščini "*mediterraneus*" pomeni v sredini zemlje (*medius*, "sredina" + *terra*, "zemlja") saj je Rimljanom Mediteran predstavljal center zemlje, kakršno so poznali. Ime je nato prevzelo morje (King, 1997), znano tudi kot *Mare Nostrum* (lat. Naše morje) ali *Mare Magnum* oz. Veliko morje (Matvejevič, 2008).

Pred našim štetjem so na območju današnjega Izraela ta del morja imenovali tudi Zadnje morje ali Vzhodno morje. Izraza sta izvirala iz orientiranosti morja glede na lego Svete dežele (Matvejevič, 2008).

Arabski svet je imel za Sredozemsko morje dve imeni. Imenovali so ga Rumelijsko morje, torej rimsko-bizantinsko, pa tudi Belo morje (z belo barvo so označevali zahod).

Mediteran ni le geografski in kulturnozgodovinski pojem, ampak je tudi imaginarni prostor, ki ga zaznavamo z vsemi čutili. V literaturi je pogosto predstavljen kot predmet čutil. »*Un âme, une atmosphère, un parfum*«, B. Kayser cit. po Baskar (1993) prostor zaznava kot eno dušo, eno vzdušje in en vonj.

Slika 4: In the time of harmony; Signac (Dymond, 2012)

Upodobitve so bile navzoče tudi v slikarstvu. Idealizirana krajina francoskega Mediterana je bila nasprotje idiličnemu ruralnemu življenju na jugu ter industrializaciji modernega severa. Sredozemlje je predstavljeno kot harmoničen prostor, ki diha svobodo (Dymond, 2012).

Ta predstava se navezuje tudi na prebivalce Mediterana, čeprav so prisposodbe zanje velikokrat negativne. Njihova značilnost naj bi bili poseben temperament, lagodni oportunizem in lenoba (Baskar, 1993). A kljub temu so se Mediteranci izkazali kot zelo dobri pomorski trgovci. Zaradi potrebe po enotnem sporazumevanju ob trgovanju so razvili tudi skupni jezik, t. i. »*Lingua franca*«, med 11. in 19. stoletjem na tem območju znan kot žargonski jezik (Matvejevič, 2008).

Danes je Mediteran predvsem pojem tradicionalnega obmorskega turizma. Številne turistične agencije ga oglašujejo kot lahko dosegljivo ugodje, kot zabavo na območju kulture in zgodovine, kot pobeg v *pravo naravo*. Vse to je začinjeno z značilno mediteransko kulinariko, ki jo po vsem svetu enačijo z zdravo prehrano.

Slika 5: Fotografije iz kataloga Kompas Mediteran (2009)

3 RAZVOJ MEDITERANSKEGA OBMOČJA IN VRTNE ARHITEKTURE

Različni narodi in ljudstva so ustvarili bogat mediteranski prostor, ki se odraža tudi v vrtnoarhitekturni dediščini. Iz primarno uporabne vloge vrtov se je razvila bogata dediščina, ki kaže na blaginjo njihovih lastnikov. To bogato medkulturno izmenjavo je povezovalo morje. Vrstila so se obdobja zavestnega individualizma posameznih družb, med katerimi lahko omenimo egipčansko, perzijsko in feničansko, pa tudi obdobja družbene enotnosti v času rimsko-grškega imperija.

V nadaljevanju sledi kratek pregled razvoja vrtne umetnosti na območju Mediterana.

3.1 EGIPT

Geografija Egipta je pravo nasprotje sušni in divji naravi severne Afrike. V dolini Nila ne prst in ne relief ne spominjata na Afriko. Ob namakalnih poljih so se oblikovale zelene oaze z vrtovi, nasprotje obsežnim puščavam zunaj obrežnega obdelovalnega pasu (Ogrin Du., 1993b). Tako sumerski viseči vrtovi kot egipčanski vrtovi za seboj niso pustili nobenih ostankov. O njihovem obstoju pričajo le poslikave v grobnicah ter redki grobni dodatki.

3.2 GRŠKA ANTIKA

Stare Grke poznamo kot nesporne vladarje morja, ki so s pomorsko-trgovskimi povezavami obogatili mediteranski prostor. V družbi je prevladoval duh skupnosti, zato ni naključje, da so ustvarjali predvsem javne prostore za zbiranje in trgovanje, akademije in vadbišča namenjena skupinski telovadbi (Ogrin Du., 1993b).

Oblikovali so številne javne parke, ki so jih razvili iz svetih gajev. To so bili prostori, namenjeni predvsem rekreaciji in telovadbi, ki so jim dodali okrasne elemente. Obdajal jih je peristil. Nasadi drevja, fontane in senčne poti so vdihovale svežino in pripomogle k prijetnemu preživljanju časa na prostem (Churchill Sample, 1931).

Vrtovi ob zasebnih hišah, ki so bili namenjeni ugodju, so se začeli razvijati šele v helenskem obdobju, predvsem na območju Male Azije in Sirije (Ogrin Du., 1993b). Grške hiše v mestih so vključevale peristilni vrt. Poleg zasebnih vrtov v mestih pa omenjajo tudi obmorske vrtove z lagunami in plovnimi kanali (Churchill Sample, 1931).

Žal se do danes ni ohranilo veliko primerkov zasebnih vrtov; o njih pričajo predvsem zapisi sodobnikov in mitološke legende.

3.3 RIMSKI IMPERIJ

Celotno mediteransko območje je bilo zares združeno le v času rimske vladavine. Vpliv Rima je v največjem obsegu zajemal celotno obalo Mediterana, vključno z zahodnoevropskimi državami in Egiptom in Mezopotamijo na skrajnem vzhodu.

Slika 6: Akvadukt (levo; Streeter, 2006: 180); rimska cesta (sredina; Streeter, 2006: 182); kupola (desno; Streeter, 2006: 118)

Močan je bil tudi razvoj novih tehnik v poljedelstvu, s poudarkom na gojenju vinske trte, oljk ter stročnic. Največ pa so Rimljani dosegli v stavbarstvu, pri gradnji prometne infrastrukture in z izumi novih arhitekturnih elementov (obok, kupola) (Streeter, 2006).

Posamezniki iz višjih družbenih slojev so si v tem času gradili številne podeželske hiše, okrog katerih so urejali zemljo ter gojili rastline. Izraz *vila romana* označuje vile, ki so jih gradili v času rimskega imperija predvsem za premožnejše sloje. *Vile urbane* so bile ponavadi postavljene v bližini večjih mest kot t. i. počitniške hiše za oddih ob prostem času. Ležale so na slikovitih krajih – npr. na vrhu griča s pogledom na morje. *Vile rustike* pa so bile podeželske posesti za pripadnike višjih slojev, ki so tam kmetovali in začeli postopoma razvijati vrt za ugodje. Njihov namen se je odražal tudi v arhitekturi in zasnovi vrtov (Ogrin Du., 1993b).

3.4 ZLATA DOBA ISLAMA

Arabska osvajanja so se začela po letu 632. Takrat se je vpliv Islama s pomočjo rimsko-perzijskih vojn razširil preko Arabskega polotoka na Mediteran in preko severne Afrike do Španije in delno Francije (Streeter, 2006).

Arabska kultura je naredila močan vtis tudi na vrtno arhitekturo Mediterana. Mavri so na Iberskem polotoku ustvarili najlepše primerke vrtno umetnosti Španije in severne Afrike, a

kot navaja Dušan Ogrin (1993) njihov vpliv ni zajel bližnje Portugalske. Bogato mavrsko kulturo so na območje Španije v 8. stoletju iz Severne Afrike prenesla islamska ljudstva.

Slika 7: Notranjost mošeje v Cordobi, J. Španija (Streeter, 2006: 231)

3.5 POZNI SREDNJI VEK – RENESANSA

Pomembno vlogo v tem času je imel razvoj renesanse v Italiji. Uveljavljanje denarnega gospodarstva in razvoj obrti in trgovine sta spodbudila rast številnih mest. Bogastvo se je stekalo pretežno v mesta, kjer so se pod vplivom bogatega plemstva ter visokih cerkvenih dostojanstvenikov razvile najvplivnejše vrtnoarhitekturne smernice Mediterana. Pomembno so izstopala italijanska mesta Firenze, Genova, Benetke in Rim.

Renesansa je povzemala vzore iz antike, ki so se odražali tako v arhitekturi kot v oblikovanju vrtov in nakazovali odprt odnos do narave. Arhitekti so stremeli h gradnji vil na griču, s širnimi panoramskimi pogledi, ter s stebrišči in ložami poudarjali vlogo povezave hiše in vrta.

V vzhodnem mediteranskem prostoru pa je bil to čas turških vpadov. V številnih bojih so si Turki prisvojili ozemlje Grčije in večji del Balkana, prebili so se tudi na ozemlje današnje Slovenije. Temu se je kasneje prilagodila tudi območna arhitektura, ki se je močno posvetila obrambi mest in vasi. Gradili so števila obzidja, utrdbe in opazovalne stolpe.

3.6 NOVI VEK

Evropa je imela do 16. stoletja že zelo dobro razvito pomorstvo, kar je vplivalo na ustanovitev prvih velikih kolonialnih imperijev. Čez oceanske ladje so omogočile trgovanje

z oddaljenimi deželami. Iz tujih dežel so uvažali nove dobrine, kot na primer številne vrste eksotičnih rastlin, ki so jih v vrtnih zasnovah uporabljali kot statusni simbol bogastva.

Do začetka 17. stoletja je renesančni vrtno-oblikovalski slog izgorel (Ogrin Du., 1993b). Pričele so se nakazovati smernice baročnega stila v Franciji, ki so dosegle velike razsežnosti v vrtnoarhitekturnem oblikovanju. V manjši meri kot renesančni slog pa je baročno oblikovanje doseglo tudi obalna območja Mediterana.

4 VRTOVI NA OBMOČJU MEDITERANA

Za analizo vrtov slovenskega Mediterana je ključna kronološka, prostorska in vsebinska razčlenitev vrtov širšega Sredozemlja, na podlagi katere lahko izpeljemo primerjavo. V nadaljevanju so vrtovi razdeljeni po sklopih, ki sledijo kronološkemu redu in temeljijo na kulturnih gibanjih določenega območja in časa. Primerjalna analiza vključuje vrtove starega Egipta, grške in rimske Antike, mavrske vrtove, renesančne vrtove v Toskani, vrtove Azurne obale ter dalmatinske vrtove. Navzven enoviti mediteranski prostor je znotraj precej raznolik. To se kaže v mikroklimatskih razlikah med območji in z različnimi religioznimi in kulturnimi vzori, zato je izbor vrtov poskušal vključiti primerke vrtov iz različnih časovnih obdobj in območij Mediterana. Tako je mogoče učinkovito zajeti različne dimenzije mediteranskega vrta.

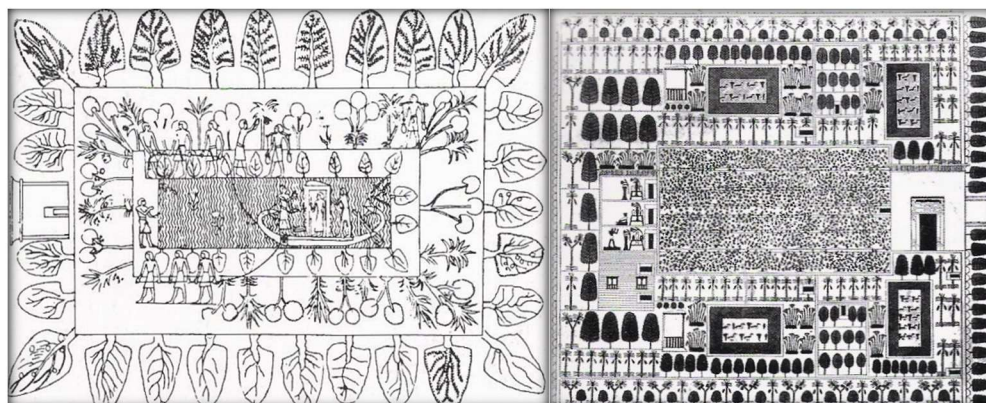
V opisu vrtov so zajeti osnovni podatki o kraju in času nastanka, lastništvu (če je bil podatek dostopen), legi in kompoziciji vrta ter zgradbi z značilnimi elementi.

Temu sledi primerjalna tabela, ki je zasnovana tako, da pregledno povzame glavne značilnosti vrtov. Vanjo so vključeni osnovni podatki o vrtu, lega, kompozicija ter prvine vrtnega prostora: voda, grajeni elementi in rastlinstvo.

Na podlagi analize značilnih vrtnih prvin je možno razbrati, kateri so povezovalni in kateri ločevalni elementi mediteranskih vrtov, ter v kakšnem obsegu in na kakšen način so se v Sredozemlju prilagodili soncu in vročini.

4.1 VRTOVI STAREGA EGIPTA

Egipt je pričevanja o svoji vrtni umetnosti zapustil v številnih poslikavah grobnic. Drugih ostankov vrtnoarhitekturne dejavnosti skoraj ni, oziroma so izjemno redki (Ogrin Du., 1993b).

Slika 8: Vrt v grobnici Rekhmire (Ogrin Du., 1993b: 23); Senefferjev vrt v Tebah (desno; Ogrin Du., 1993b: 2)

4.1.1 Vrt v grobnici Rekhmire, Tebe

Detajl vrta prikazuje poslikava v grobnici Rekhmira v Tebah iz cca. 1450 p.n.š. Ponazarja vrt, postavljen ob paviljon oz. letno hišico, v katerem je nakazana geometrijsko pravilna oblikovanost elementov z vzdolžno simetrijo.

Vrt sestavlja:

- Pravokotno jezero kot osrednji vodni motiv.
- V vrste posajeno drevje: okoli bazena so pravilno posajene datljeve palme, akacije ter druge drevesne in grmovne vrste.
- Zid obdaja pravokotno oblikovano posest.

4.1.2 Senneferjev vrt

Poslikava iz Senneferjeve grobnice je iz časa vladanja Amehnotepa II, cca 1400 p.n.št. Ponazarja vrt tik ob reki z vhodom iz rečne strani, kamor se je bilo po vsej verjetnosti mogoče pripeljati z ladjico. Tloris prikazuje zapleteno in dosledno simetrično zasnovo vrta s središčno osjo, ki podolžno deli vrt na dva dela (Ogrin Du., 1993b).

Slika vrta ponazarja:

- Veliko pergolo s trto, ki v vrtu zajema osrednjo lego in določa osno zasnovo.
- Štiri bazene pravokotnih oblik, pravilno razvrščene v prostoru.
- Dva manjša paviljona, simetrično postavljena ob bazenih ter obdana z lotosovimi cvetovi, verjetno posajenimi v lonce.
- Drevesa, ki obdajajo obod vrta. Ponekod so nanizana v vrste kot drevoredne postavitve ali zasajena v pravilne rastre.
- Visok zid iz blata, ki v celoti obdaja vrt.
- Osrednja, ravna pešpot poteka iz vhodne hišice čez sredinsko dvorišče s pergolo do vrtna hiše na koncu parcele.

Lipužič M. Vrtovi na območju slovenskega Mediterana ...mediteranskega vrta.

Dipl. delo. Ljubljana, Univ. v Ljubljani, Biotehnična fakulteta, Odd. za krajinsko arhitekturo, 2016

Preglednica 2: Preglednica vrtov starega Egipta

STARI EGIPT – PRIMERI VRTOV	LEGA	KOMPOZICIJSKO NAČELO	INTRO/EKSTROVERTIRANOST		PRVINE IN IZRAZNA SREDSTVA V VRTU		
			ODPRTOST	OGRAJENOST (Z ZIDOM, STEBRIŠČEM, DREVNINO)	VODNI ELEMENTI (BAZENI, FONTANE, POTOKI/KANALI)	GRAJENI ELEMENTI (PERGOLA; VRTNA PLASTIKA; TERASA; PERISTIL)	RASTLINSTVO (DREVNINA, ZELNATE RASTLINE)
VRT V GROBNICI REKHMIRE Tebe, Egipt 1450 p.n.š.	ni znano	vzdolžna simetrija, osna simetrija sledi vodnemu motivu	/	ograjen z zidom, obod iz drevnine	pravokoten bazen	navezava vrta na paviljon oz. vrtno hišico	drevesa sajena v vrste, obdajajo obod vrta
SENNEFERJEV VRT Tebe, Egipt 1400 p.n.š.	ob reki	osna zgradba, vzdolžna in prečna simetrija, geometrija	/	ograjen z zidom, obod iz drevnine	štiri bazeni pravokotnih oblik	vrtna hišica, središčna pergola, dva paviljona	drevesa sajeno v vrste, obdajo obod vrta, lotusovi cvetovi sajeni v lonce

4.1.3 Značilnosti staroegipčanskih vrtov

Vrtovi so bili zaprte zelene oaze povezane s hišo, templjem ali grobnico in obdane z zidovi.

Pred vročino v vrtu so se zatekli k bazenom s stoječo vodo, iz katerih je voda izparevala in hladila vrt. Zavetje pred žgočim soncem so našli tudi pod ozelenelimi pergolami, v paviljonih in med obilnim zelenjem, pretežno drevoredi. Pergola ob glavni osi ali ob ribniku je bila najbrž namenjena za bivanje na prostem (gl. Senneferjev vrt). Pokrivala jo je lahko vinska trta.

Vrtovi so bili pogosto obrnjeni na severno stran, tako da so bili izpostavljeni sveži sapi s severa in prijetni senci (Churchill Sample, 1931).

Drevoredi in drugo zelenje je po večini sledilo pravilni geometrijski obliki, vključno z vodnimi motivi, večinoma pravokotnimi ali tlorisno zgrajenimi v obliki črke T. Oblika se je prvotno povezovala z utilitarno vlogo vode v vrtu, izhajala je iz potrebe po namakanju in razporeditvi namakalnih kanalov. Voda je postopoma dobila še druge vloge. Ribniki in bazeni bolj sestavljenih oblik so bili pogosto vezani na obredno funkcijo.

Prav tako so na vrt posadili cvetlice predvsem za namene čaščenja (Ogrin Du., 1993b).

4.2 GRŠKI ANTIČNI VRT

Pogost del grških bivališč je bil peristilni vrt, po katerem so se zgledovali in ga povzemali vrtovi kasnejših obdobij. Zanj je bilo značilno:

- Obdajalo ga je pokrito marmorno stebrišče.
- Sprva je imel vlogo tlakovanega dvorišča pravokotne ali kvadratne oblike.
- Pozneje je tlakovani del zamenjalo rastlinje, travnata preproga ali skrbno urejene cvetlične grede.

Značilen motiv je bila tudi grota ali nimfej, večinoma velika skalna votlina zarasla z drevjem in cvetjem ter dopolnjena s kipi bogov svetih gajev, velikokrat tudi z oltarji in fontanami. Grota je izhajala iz motiva svetega gaja, ki v mitologiji predstavlja idealizirano naravo, domovanje bogov (Ogrin Du., 1993b).

Ob grotah in templjih so sadili jelše, topole in ciprese, ob bivališčih pa pretežno drevesa z užitnimi plodovi: hruške, granatna jabolka, fige, jabolka in oljke. Od cvetic najpogosteje omenjajo lilije, vrtnice, vijolice in žafran (Churchill Sample, 1931).

V stari Grčiji so bili pogosti javni prostori. Gimnazion, t. i. park, namenjen rekreaciji, je obdajal peristil. Vodni izviri, fontane, prepleteni vodni kanali ter nasadi drevja, ki so metali senco na

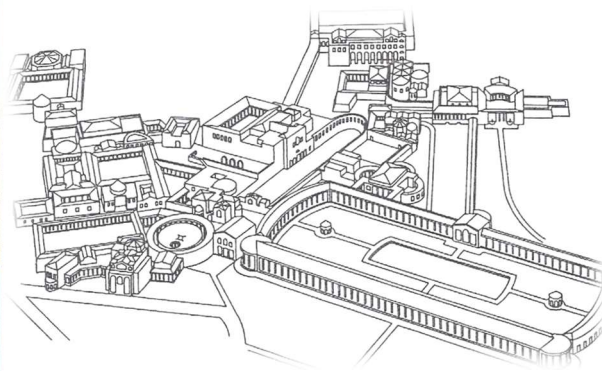
poti, so prispevali svežino in pripomogli k prijetnemu preživljanju časa na odprtem (Churchill Sample, 1931). Pri javnih ureditvah so se večinoma izmikali formalni razporeditvi prostora in raje uporabljali naravne oblike.

4.3 VRT RIMSKE ANTIKE

V nasprotju z Grki so imeli v starem Rimu večji vpliv posamezniki iz višjih družbenih slojev. Blagostanje rimske družbe je omogočilo razvoj številnih vil z razsežnimi vrtovi. V povezavi z vlogo hiše oziroma rezidence sta se razvila tudi pripadajoči vrt in okolica. Premožnejši sloji so si gradili podeželske posesti, imenovane *villa rustica*, okrog katerih so sprva kmetovali ter postopoma vanje vnašali elemente vrta za ugodje. Tipična mestna hiša, ki je zasnovana po grški atrijski hiši, je imela vhodni atrij s strešno odprtino in bazenom, kamor se je stekala deževnica. Od tod se je hiša odpirala naprej v peristilni vrt, ki je bil obdan s sobami in stebriščem, ter se nadaljevala v *xystus*, formalni vrt na koncu hiše (Ogrin Du., 1993b).

4.3.1 Vila Hadriana v Tivoliju, Rim

Vladarsko rezidenco zunaj mesta je dal zgraditi cesar Hadrijan v letih 118-134. Bogat imperialistični kompleks je sestavljalo veliko objektov, med drugim teatri, knjižnica, dve zdravilišči s kopelmi ter številne hiše za goste in osebje. Množica vrtov je predstavljala povezovalni člen, ki je vrsto stavb in zunanji prostor povezal v smiselno celoto (Ogrin Du., 1993b).

Slika 9: Canopus – bazen obdan s kipi (levo; Ogrin Du., 1993b: 29); Hadrijanova vila (desno; Marinko, 1997: 313)

Kot omenja Ogrin v Vrtni umetnosti sveta (Ogrin Du., 1993b) opaznejši del parkovnega kompleksa sestavljata:

- Canopus: velik bazen velikosti 119 x 18 m obdan s kariatidami in drugimi kipi in
- morsko gledališče: z jarkom obdan krožni otok, na katerem so ostanki stebriščnega dvorišča in vrta Canopus, s kipi obdan bazen.

Navzoči pa so tudi sledeči elementi:

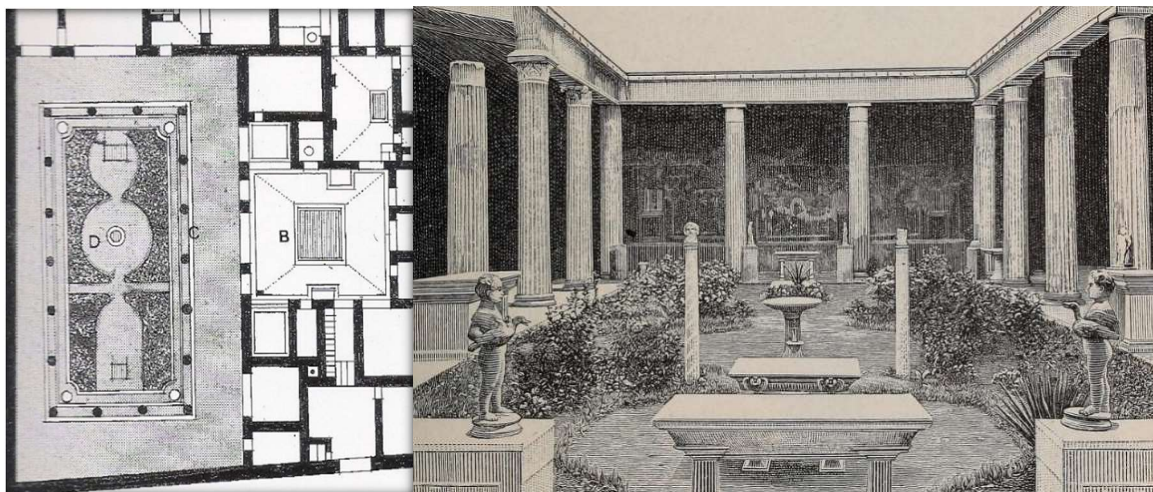
- fontane in manjši bazeni,
- nimfej,
- triklinij, t. i. vrtna hišica oz. paviljon obdan s trto,
- paviljon ter terasa s pogledom na dolino,
- park obdan s tremom,
- peristil v palači.

4.3.2 Hiša Vetti, Pompeji

Vrt v hiši Vetti je primer značilnega peristilnega vrta. Je iz obdobja pred letom 79, ko je Pompeje zajel vulkan. Pod lavo so se ohranili številni vrtni elementi, razvidna pa je ostala tudi simetrična struktura (Ogrin Du., 1993b).

Značilnosti in vrtnne prvine:

- Zaprt vrt so omejevali deli hiše ali visoki zidovi.
- Z vseh štirih strani je vrt obdajalo pokrito stebrišče (peristil).
- Vodomet v sredini vrta so dopolnjevali številni bronasti kupidi in marmorni kipi, iz katerih se je voda zlivala v marmorne posode.
- Na vzhodni strani vrta naj bi po nekaterih podatkih stal tudi *triclinium*, soba za obedovanje, ki se je odpirala na vrt.
- Stene peristila so krasile številne freske.

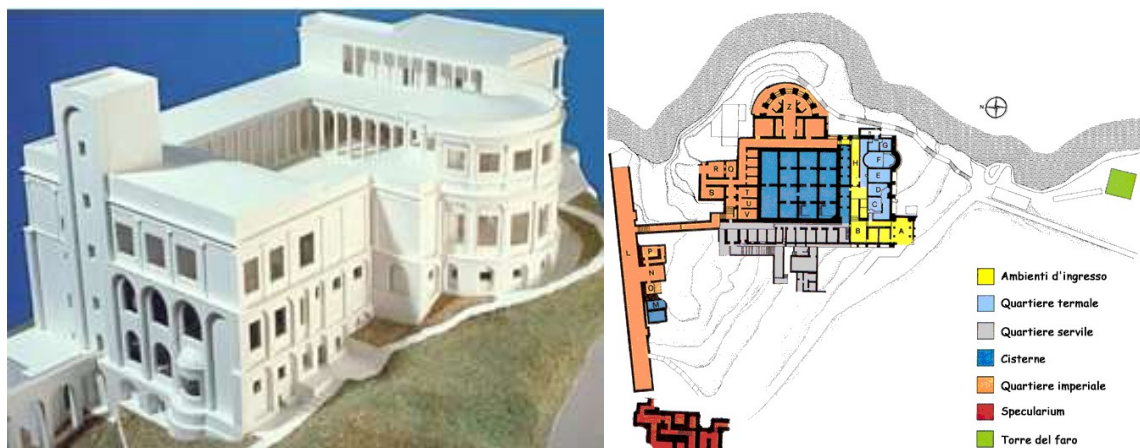
Slika 10: Tloris hiše z vrtom (levo; Ogrin Du., 1993b: 27); peristil v hiši Vetti (desno; Myers, 1917: 123)

4.3.3 Vila Jovis, Capri

Vila na italijanskem otoku Capri je bila glavna rezidenca Tiberiusa na Capriju in izhaja še iz 1. st. p.n.š. Stala je na kamnitem pobočju, ki se spušča proti morju (Belli, 2010).

Značilnosti in prvine vrta:

- Posestvo z vrtom se je odpiralo proti morju.
- Stolp ob vili je služil za opazovanje morja ter signalizacijo ob napadu.
- Pešpoti so ob straneh spremljale niše s klopmi in posamezne sobe.
- Dolga, ravna promenada za sprehode, t. i. ambulatio, je izkoristila privlačno lego in poglede na okolico.
- Pred soncem je sprehajalce ščitila pergola.
- Vila je vključevala tudi manjši atrij ter peristil, ki naj bi bil tik nad cisternami za vodo, v katere se je s strehe stekala deževnica.

Slika 11: Modelni prikaz vile Jovis (levo; Villa Jovis, 2010); tlorisni prikaz vile Jovis (desno: Belli, 2010)

Lipužič M. Vrtovi na območju slovenskega Mediterana ...mediteranskega vrta.

Dipl. delo. Ljubljana, Univ. v Ljubljani, Biotehnična fakulteta, Odd. za krajinsko arhitekturo, 2010

Preglednica 3: Preglednica vrtov rimske Antike

RIMSKA ANTIKA - PRIMERI VRTOV	LEGA	KOMPOZICIJSKO NAČELO	INTRO/EKSTROVERTIRANOST		PRVINE IN IZRAZNA SREDSTVA V VRTU		
			ODPRTOST	OGRAJENOST (Z ZIDOM, STEBRIŠČEM)	VODNI ELEMENTI (BAZENI, FONTANE, POTOKI/KANALI)	GRAJENI ELEMENTI (PERGOLA; VRTNA PLASTIKA; TERASA; PERISTIL)	RASTLINSTVO (DREVNINA, ZELNATE RASTLINE)
HADRIJANOVA VILA Tivoli, Rim, Italija 117 n.š.	znotraj grajenega mestnega tkiva		odprta zasnova kompleksa	posamezna dvorišča s stebriščem	bazen, fontana, morsko gledališče	peristil oz. dvorišče, terasa s pogledom na dolino, nimfej, triklinij, paviljon, kipi	ni podatka
HIŠA VETTIJEV, Pompeji, Italija pred 79 n.š.	notranjost naselbine	simetrija	/	ograjeno s stebriščem	fontana, kipci in marmorne posode	peristi, kipi, poslikave	simetrični cvetlični parter
VILA JOVIS, Capri, Italija 1 st. p.n.š.	vrh pobočja z odprtimi pogledi	osna zasnova glavne sprehajalne poti	odprta zasnova	peristilni vrt na strehi objekta	sistem cistern in rezervoarjev, kopeli	peristil, pergola, ambulatorio, stolp, atrij.	ni podatka

4.3.4 Značilnosti vrtov antike

Tipična geometrična zasnova prvin v vrtu je izhajala iz prvotno agrarne funkcije. Pridelovalna vloga je postopoma izgubljala pomen. V grški antiki so začeli razvijati zunanje prostore in vrtove namenjene preživljanju prostega časa na prostem. Prevladovali so javni prostori, namenjeni druženju in rekreaciji. Že v njih lahko opazimo elemente, s katerimi so se prilagodili topli mediteranski klimi. Peristil in senčna drevesa so poskrbela za senco na poteh, fontane in vodni kanali pa so prispevali svežino.

Značilni grški peristilni vrtovi so vključevali pokrita stebrišča, ki so omogočala bivanje v senci, hkrati pa preprečila neposreden dostop sonca in vročega zraka v hišo. Tradicija peristilnih vrtov se je nadaljevala tudi v rimski dobi, iz katere izhajata tudi portiko – pokrito stebrišče na koncu hiše, in *triclinium*, vrtna hišica oz. paviljon, prostor za obedovanje v senci.

Zasnova zasebnih vrtov je bila odvisna od kraja. V mestih so prevladovali zaprti peristilni vrtovi s podaljškom v *xystus*, zunaj mest pa so na večjih posestvih gradili letne rezidence s kompleksnimi vrtovi. Kjer je bilo to mogoče, so bila posestva postavljena v skladu z okolico in obrnjena proti morju.

Sprehajalne poti so pred vročim mediteranskim soncem zaščitili s peristilom, nadkritimi hodniki in pergolami. Vodne ploskve bazenov, vodnih kanalov in pršča voda iz številnih kipcev, vodometrov in fontan so dajali prostoru svežino in ga obenem estetsko obogatili.

Kjer je primanjkovalo vode, kot v primeru vile Jovis na otoku Capriju, so jo dobivali s pomočjo cistern, v katere se je iz streh stekala deževnica. V mestnih bivališčih pa so vodo zbirali v bazen v atriju².

V vrtovih so bile navzoče značilne mediteranske okrasne in sadne drevesne vrste: cipresa, lovorikovec, granatno jabolko, kutina in oleander (Churchil Semple, 1931). V starem Rimu pa so se pogosto pojavljali oblikovno dovršene strižene grmovnice in drevnine (*opus topiarium*) ter geometrijsko urejeni nasadi drevja (*quincunx*) (Ogrin Du., 1993b). Vodo v gredah so ohranjali s privzdignjenimi gredicami in namakalnimi kanali.

Nikakor pa ne smemo prezreti pomembnega odnosa, ki ga je antika gojila do mitologije. Odražal se je tudi v vrtnem prostoru in številnih vrtnih prvinah. Mitološkime vsebine so bile prisotne na stenskih poslikavah, s kipi bajeslonih bitij, fontanami in oltarji pa so pogosto

²Atrij, t. i. predprostor s središčno odprtino na strehi in bazenom za zbiranje deževnice. (Ogrin Du., 1993b)

dopolnjevali grote ali nimfeje. Obdajalo jih je okrasno drevje ter cvetje, ki so ga uporabljali tudi za vence ob javnih in zasebnih proslavah.

4.4 MAVRSKI VRTOVI

Pomemben doprinos k vrtnoarhitekturni tvornosti Mediterana je prispevala mavrska kultura. Naslanjala se je na bogato dediščino islama, ki je segala od Perzije preko severne Afrike vse do Iberskega polotoka. Vrtovi so povzemali obliko zaprtega notranjega dvorišča s štiridelno delitvijo prostora, bogatim vodnim izborom in okrasnimi glaziranimi ploščicami po stenah.

Najpopolnejše vrtnoarhitekturne stvaritve mavrske kulture lahko najdemo v palačah z vrtovi v Španiji. Opazne pa so prav tako na območju severne Afrike, kot je ponazorjeno s primeri dvoriščnih vrtov ob rezidencah na alžirski obali.

4.4.1 Mavrski vrtovi v Španiji

Islamska kultura je imela v svojem času širok vpliv. Močno se je usidrala in izoblikovala v vrtni umetnosti Španije in severne Afrike, a kot meni Dušan Ogrin (1993b), ni močnejše vplivala na vrtno umetnost sosednje Portugalske.

Španija pred vdorom Arabcev na Iberski polotok ni kazala visoke stopnje razvitosti vrtno umetnosti. Na področju Pirenejskega polotoka se je med 12. in 16. stoletjem razvil umetniški stil, ki so ga imenovali *mudejar*. Nastal je pod vplivom arabske mavrske umetnosti, ki se je mešala z obstoječo gotsko umetnostjo. V vrtove je vnesel islamske prvine: od značilnih obokov in notranjih dvorišč do osno središčne, kvadratne in štiridelne zasnove. Motiv raja na zemlji se je v vrtovih odražal v zasnovi čadar bag, z vodnimi kanali in plodnim sadnim drevjem (Churchill Semple, 1931; Streeter, 2006).

Za stil *mudejar* so značilni še živahni ornamenti, detajli iz kovanega železa ter mozaiki na ploščicah.

4.4.1.1 Dvoriščni vrtovi Alhambre, Granada

Alhambra je sestavljena iz palače, utrdbe in dvoriščnih vrtov. Postavljena je na vrhu hriba, obdana z zelenjem in obrnjena proti Granadi. Kot prvi graditelj se omenja Ibn Alhamar iz prve polovice 13. stoletja, kasneje pa so sledila številna dograjevanja v duhu mavrske kulture. (Ogrin Du., 1993b)

Dvorišče levov je podolgovato dvorišče velikosti 28 x 5 m, z izraženo štiridelno obliko in ponazorjeno zasnovo čadar bag. Štiri vrtna polja so bila nekoč poglobljena in zasajena z rastlinjem, danes pa so prekrita s peskom. Podolžno os poudarjata dva nasproti si stoječa paviljona. Kot navaja Dušan Ogrin (1993b) dvorišče sestavljajo:

- Središčni vodnjak z 12 kipi levov in vertikalnim vodnim curkom, štiri talne fontane na koncih osi v paviljonih in portiku ter ozki kanali v poteh.
- Stebrišče, katerega stebri so na dolgi stranici proti robu postavljeni bližje.

Dvorišče mirt je po velikosti večje, saj meri 36,60 x 23,50 m (Ogrin Du., 1993b). Notranje dvorišče ima značilno osno zasnovo, katero udejanjajo:

- Visok zid ter stebrišča na obeh koncih osi.
- Velik vzdolžni bazen, na koncih katerega stojita fontani v obliki manjših krožnih posod, iz katerih se voda steka po kamnitem žlebu v bazen in nenehno ustvarja zvočne učinke ter hkrati kali negibno površino bazena.
- Vzdolž bazena vodijo tlakovane poti.
- Zasnovi sta podrejeni tudi gredici strižene mirte in štiri drevesa pomarančevcev na vogalih

Slika 12: Dvorišče mirt (levo; Ogrin Du., 1993b: 296); dvorišče levov (sredina; Attila, 2006); dvorišče dolgega vodnjaka (levo; Ogrin Du., 1993b: 267)

4.4.1.2 Dvoriščni vrtovi Generalife, Granada

Kompleks palače z zaprtimi vrtovi iz začetka 14. stoletja je služil kot poletna rezidenca sultanov iz dinastije Nasrid. Stoji na pobočju z razgledom na Granado in okolico. V ta namen je postavljenih veliko balkonov, miradorjev in teras.

Dvorišče dolgega vodnjaka je eden lepših primerov teh dvorišč. Podolgovato dvorišče, ki sledi križni zasnovi čadar bag, je zaprto z vseh štirih strani. Na oseh je zaključeno s stebriščem, nad katerim je postavljena terasa oz. mirador.

Bogata zgradba dvorišča je vključevala naslednje elemente:

- Vodni kanal deli dvorišče vzdolžno. Sestavljen je iz dveh dolgih bazenov, na obeh straneh pa ga po vsej dolžini spremljajo vodni curki. Kot omenja Attia (2006), so curke dodali kasneje, v 18. stoletju, po vzoru mogočnih fontan italijanske renesanse.
- Nizki fontani v obliki kamnitih krožnih posod zaključujeta vodni kanal.

- Štiri podolgovata polja so namenjena zasaditvi, ki je ohranjena še iz srednjega veka.
- Prvotne gredice so bile pol metra nižje, tako da so vrhovi cvetlic segali do poti in ustvarili videz cvetne preproge.
- Loggia obdaja dvorišče iz severne in južne strani. Nad njimi je na eni strani terasa, na drugi pa stolp z razglediščem.
- Rastlinske vrste: cipresa, pomaranča, limona, mirta, brogovita, lovor, vrtnica, vijolica in druge aromatične rastline.

4.4.2 Arabski vrtovi v Alžiriji

Zasebne vile na Alžirski obali so kot bogate rezidence gradili že v 16. stoletju. Imeli so jih premožnejši sloji: plemstvo, politični voditelji, bogati pirati. Mnoge so veliko preobrazbo, ki je ohranjala mavrski duh, doživele v 19. stoletju, ko so prešle v roke aristokratskih družin.

4.4.2.1 Djenan-El-Mufti, Mustapha Superieur

Značilno mavrsko vilo so za Hadj-Chaban Pasho zgradili že v 16. stoletju. Kasneje so jo imele v lasti predvsem različne angleške družine, obširno rekonstrukcijo pa je izvedel arhitekt Benjamin Bucknall med letoma 1877–1895.

Slika 13: Notranje dvorišče (Bradley Hole, 2006: 20)

Posest je obrnjena proti severovzhodu ter leži na hribu s pogledom proti Alžirski obali. Zaradi strmega terena je vrt terasasto zasnovan ter ločen na tri dele (Bradley Hole, 2006). Na spodnji terasi je večji ribnik, ob hiši pa notranje dvorišče, ki zajema:.

- Ložo s spiralno oblikovanimi stebri.
- Fontano z bazenom ter stensko fontano, ki se pretaka v manjši bazen, ta pa naprej v t. i. puzzle fontano, kjer voda teče po zanimivo oblikovanem utoru iz enega kosa kamna.
- Ploščice pokrivajo številne zunanje elemente – dele stopnic, sten in bazenov fontan – ter obrobajo loke.

- Zelene prvine so zajemale cvetje, sajeno v lončene posode, ozelenele oboke in stebre s popenjkami ter posamezna drevesa. Prevladovale so tujerodne drevesne vrste, palme, citrovci in ciprese, ter od popenjk bugenvilije in vrtnice. Sadili so hibiskus, strelicijo, bambus, divji iris ter agave.

4.4.2.2 El Bardo, Mustapha Superieur

Vila El Bardo leži na pobočju nad alžirsko obalo, zato je obrnjena proti SV. Vila je bila zgrajena v 18. stoletju za princa Sidi Ben Hadj Omarja, kasnejšo rekonstrukcijo pa je doživela šele v 19. stoletju, točneje leta 1875. Dvorišče naj bi se nekoč uporabljalo kot harem (Bradley Hole, 2006).

Notranje dvorišče sestavljajo naslednji elementi:

- Številne lože z enojnimi in tudi trojnimi stebri.
- Ložo za počitek so ob straneh obdajale oblazinjene klopi, središčno lego pa je zasedala fontana z bazenom. Loža se je z okni odpirala na zeleni vrt.
- Mavrske fontane, ki vključujejo ortogonalni bazen z vodnjakom v sredini.
- Barvite ploščice so krasila stopnišče, stene (pretežno le spodnji del), fontane in tla.

Slika 14: Loža s klopmi (levo; Bradley Hole, 2006: 29); dvorišče s fontano (desno; Bradley Hole, 2006: 28)

Bujno, sproščujoče rastlinje, med katerim opazimo tudi palme, je bilo posajeno v pravokotne grede in obrobljeno z nizkim zidom, podobno kot bazeni fontan. Dvorišče so estetsko dopolnile tudi lončnice v glinenih posodah.

4.4.3 Portugalski vrtovi

V portugalski vrtni umetnosti, kljub stoletnim obdobjem pod Mavri, tradicija islamskih zgledov ni bila tako obsežna kot v sosednji Španiji. Vrtna arhitektura je sledila večinoma renesančnim in kasneje baročnim zgledom. Zaprta notranja dvorišča so nadomestili vrtovi s formalnimi parterji in kolonadami. Sinteza antične in islamske tradicije pa se kaže v uporabi središčnih fontan in formalnem oblikovanju vrtnega prostora ter vrtnih prvin.

Posebnost portugalskih vrtov je uporaba naslednjih prvin (Bradley Hole, 2006):

- *azulejos* – poslikane glazirane ploščice, ki so lahko gladke, enobarvne ali okrašene z različnimi motivi. Večinoma so z njimi pokrivali večje površine.
- striženje rastlin (*topiary*)

Lipužič M. Vrtovi na območju slovenskega Mediterana ...mediteranskega vrta.

Dipl. delo. Ljubljana, Univ. v Ljubljani, Biotehnična fakulteta, Odd. za krajinsko arhitekturo, 2016

Preglednica 4: Preglednica mavrskih vrtov Španije in Alžirije

MAVRSKI VRTOVI V ŠPANJI IN ALŽIRIJI - PRIMERI VRTOV	LEGA	KOMPOZICIJSKO NAČELO	INTRO/EKSTROVERTIRANOST		PRVINE IN IZRAZNA SREDSTVA V VRTU		
			ODPRTOST	OGRAJENOST (Z ZIDOM, STEBRIŠČEM)	VODNI ELEMENTI (BAZENI, FONTANE, POTOKI/KANALI)	GRAJENI ELEMENTI (PERGOLA; VRTNA PLASTIKA; TERASA; PERISTIL)	RASTLINSTVO (DREVNINA, ZELNATE RASTLINE)
DVORIŠČE LEVOV IN DVORIŠČE MIRT Granada, Španija 14. st.	na vrhu hriba	križna zasnova čadar bag ter osna zasnova s poudarjeno simetrijo	zaprta zasnova	stebrišča ter stavbnimi deli	središčni vodnjak, talne fontane, ozki vodni kanali ob poteh, podolgovat bazen	peristil, loža, obokana terasa nad stebriščem, kipi	nekoč poglobljene gredice v cvetličnem parterju, rezana živica mirte, simetrično postavljena drevnina
DVORIŠČE DOLGEGA VODNJAKA Alhambra, Španija 14. st.	na vrhu hriba	križna zasnova čadar bag	zaprta zasnova	ograjeno s stebriščem, stavbnimi deli ter obokanim hodnikom	podolgovat bazen, fontane ob straneh, vodni curki dodani v kasnejšem obdobju	peristil kipi nad stebriščema terasa s pogledom na dolino	poglobljene cvetlične gredice, drevnina
VRT DJENAN-EL-MUFTI, Alžirija 1590-1593, prenovljen 19. st.	na hribu, orientirana severovzhodno	terasasta zasnova, dvorišča pravilnih oblik	notranje dvorišče	lože s stebrišči	vodnjak z bazenom, stenska in puzzle fontana, talni kamniti utori, večji ribnik	lože, arkade z zavitimi stebri, ornamentalna keramika	cvetje sajeno v glinenih loncih, tujerodne, subtropske vrste, plezalke
EL BARDO Alžirija 18. st., prenovljen 1875	na pobočju nad obalo SV orientiranost	notranja dvorišča pravilnih zasnov	notranje dvorišče se odpira na vrt preko lin in oken	lože s stebrišči, z enojnimi ali trojnimi stebri	bazen, fontana z otrogonalnim bazenom	lože, arkade z zavitimi stebri, ornamentalna keramika	plezalke, lončnice v glinenih posodah, tujerodne rastlinske vrste

4.4.4 Značilnosti mavrskih vrtov

Vrtna umetnost mavrskih vrtov je slonela na oblikovanju dvoriščnih vrtov, ki pa so se razlikovali od tradicionalnih islamskih dvorišč na območju Perzije. Patio tu ni zaprt v celoti, ampak z vrati, okni ali drugimi zidnimi odprtini težji k odpiranju v okolico (Ogrin Du., 1993b). Pogoste so bile tudi galerije in razgledišča nad stebrišči, ki so z dvignjenih leg omogočali pogled na okolico.

Zaprta zasnova mavrskih dvoriščnih vrtov je izhajala iz tradicije, pa tudi iz potrebe po zavetju pred naravnimi vplivi:

- Zaprta zasnova je ščitila pred vplivi toplega južnega vetra iz afriške celite, t. i. široko, ki je sušil vegetacijo in s seboj prinašal pesek. Rastlinje je tako imelo tudi nalogo vsrkavati prašne delce iz zraka.
- Pred neposrednim soncem so varovali obokani hodniki, lože in visoki zidovi. Senco je nudilo tudi rastlinje v vrtu, ki je obenem zniževalo temperaturo dvorišč in sončno bleščavo.

Med obilico rastlin najdemo bugenvilje, jasmin, vrtnine s pušpanom, datljeve palme ter citruse (Attia, 2006). Za evkaliptusova drevesa, pinije in ciprese ter druge rastlinske vrste pa so se odločali tudi zaradi prijetnega vonja in videza (Bradley Hole, 2006). Rastlinje je bilo v prostoru praviloma svobodno razporejeno.

Pomembno vlogo v dvoriščih je igrala voda. Služila je za uravnavanje temperature, tekoča voda v kanalih in vodni curki pa so nudili tudi zvočni učinek. Središčni vodnjaki in vodni kanali iz marmorja so na vrtu poskrbeli za občutek svežine. Bazene s talnimi fontanami so v alžirskih vrtovih zamenjali vodnjaki z ortogonalnim bazenom, stenske fontane in bazeni z nizkim robnikom (Bradley Hole, 2006).

Značilna štiridelna zasnova čadar bag se je pojavljala v dvoriščih palač Alhambre in Generalife. Alžirska dvorišča so povzela manj formalno, a kljub vsemu pravilno zasnovo. Tloris dvorišč ni bil dosledno pravokotne oblike, a je kljub vsemu ohranil geometrično kompozicijo.

V alžirskih dvoriščih, je bila značilna tudi uporaba dekorativnih prvin, kot so spiralna stebrišča in živopisane ploščice (Bradley Hole, 2006).

4.5 RENESANČNI VRTOVI

Renesansa se je razvila iz družbenih nazorov 15. stoletja ter v vrtni umetnosti svoj pečat pustila tudi na Mediteranu s središčem v Italiji. Prvi in najlepši vrtovi izvirajo iz Italije, pretežno Toskane in okolice Rima. Pri razvoju ključnih elementov vrtno in bivalne arhitekture sta pomembno vlogo igrali tudi lokacija in klima.

4.5.1 Vrt ob Vili Medici, Fiesole, Italija

Michelozzo je vilo postavil med letoma 1458–1461 po načelih Albertija. Znana je kot prvi primer renesančne vile ter tako, po principu Palladia, postavljena na izrazito mesto na vrhu strmega terasastega pobočja (Ogrin Du., 1993b).

Slika 15: Vila Medici v Fiesole (levo); zgornja terasa pred hišo (desno) (Jellicoe, Jellicoe, 1995: 250)

Terasasto členjen vrt ob vili sestavljajo:

- Tri terase, od najvišje terase ob vili do spodnje, na katero pridemo iz kleti. Na teraso ob zadnjem delu vile je postavljen t. i. giardino segreto, zaključen manjši del vrta za bolj zasebno rabo.
- Široke lože povezujejo notranjost vile z okolico.
- Fontana leži na sredini terase.
- Pergola teče po vsej dolžini med zgornjo in spodnjo teraso.
- Rastlinje se pojavlja v obliki pravokotnih travnatih zaplat ter rožnatih gredic, omejenih z živico. Dovoz je obdan z drevoredom cipres, velika drevesa magnolij delajo senco v delu vrta, kjer stojijo tudi posode limonovcev, ki so jih v vrt postavili spomladi (v zimskem času so imeli shranjene v zavetju, saj bi nezaščiteni pozebli).

4.5.2 Vrt ob vili Lante, Bagnaia

Med letoma 1556 in 1580 je vilo pri Viterbu zasnoval arhitekt Vignola za kardinala Gambero. Vila in strogo simetrični vrt sta povezana v celoto že od začetka (Ogrin Du., 1993b).

Slika 16: Vodna kaskada (levo; Jellicoe in Jellicoe, 1995: 161); vodni parter vile Lante (desno; Jellicoe in Jellicoe, 1995: 161)

Ob vili se loža povezuje s casinom in nadaljuje v vzdolžno zasnovan vrt:

- Parter ob vili se preko dvodelnega stopnišča nadaljuje v štiri terase.
- Spodnji parter je najbolj razčlenjen. Sestavlja ga vodni parter s štirimi ločenimi bazeni in fontano v sredini. Zunanji del obdajajo zeleni kvadratni členi, okrašeni s striženim pušpanom.
- Vzdolžna os se zaključi z *boscom*, t.j. gozdno področje naravnega značaja.
- Bogato zbirko vodnih prvin sestavljajo vodni parter, fontane, vodnjaki, vodometi, verižna kaskada in osmerokotni bazen.
- Strižene živice in drevesa v vrtu ustvarjajo učinek *chiaro-scuro*. Cvetlic tukaj ne najdemo. Med drevesnimi vrstami lahko zasledimo ciprese, pinijske, platane, hraste in bodiko ter v posode zasajene limonovce.
- Sestavni elementi vrta so tudi grote, urne, stebri in kipci.

4.6 BENEŠKI VRT

Plemiške družine so v Benetkah zgradile številne primerke vrtov. Pod vplivom beneškega vrta se je razvijal predvsem severovzhodni del Italije ter vplival tudi na bližnji slovenski Mediteran. Predstavljen je mestni vrt sodobne predelave, ki uspešno sledi tradiciji beneške vrtno arhitekturne in regionalnim karakteristikam arhitekture (Lazovič, 2009).

4.6.1 Vrt palače Querini Stampalia, Benetke

Palača Querini Stampalia je bila zgrajena v 16. stoletju ter je služila kot rezidenca mestne aristokracije v Benetkah. Stoji v samem središču mesta, znotraj gostega urbanega tkiva. V 20. stoletju pa je pod vodstvom beneškega arhitekta Carla Scarpe zasnovana, vključno z vrtom, prejela sedanjo podobo (Lazovič, 2009).

Vrtni prostor sestavlja:

- Tlakovano dvorišče pred vrtom (cortile) se nadaljuje v dvignjen vrt, ki je z zidom razmejen na dva dela: večje travne površine ali prata ter manjše tlakovane površine, imenovane mali cortile.
- Z zidom obdan vrt ponekod nadomestijo rešetke, skozi katere je omogočen razgled na Benetke.
- Prato, s travo prekriti del vrta, je uokvirjen z nizkim betonskim zidom, na katerem je mogoče tudi sedeti.
- Motiv v obliki meandra na trati.

Voda igra v prostoru pomembno vlogo ter se pretaka po različnih delih vrta. Pojavlja se v številnih oblikah:

- Ob trati stoji bazen s steklenim mozaikom.
- Voda po vzdolžnem vodnem kanalu izteka iz vodnjaka v obliki labirinta, čez kanal do krožne fontane v tleh.
- Manjši kanal se na obeh koncih zaključuje s talnim labirintom.
- Večji večslojni bazen iz brona, betona in mozaika.
- Veliki vodnjak je nekoč služil za zbiranje deževnice.
- Ob visoki plimi in poplavi lahko voda po glavni osi, imenovani *androne*, tudi od zunaj prodre skozi stavbo v vrt.

Rastline so večinoma pripeljali z zahoda. Bile so odraz bogastva, zato so jih sadili v cvetlične lonce tik ob stavbo v tlakovani cortile. Druge rastline so sadili v gruče kot kontrast ravni travni ploskvi. V vrtu najdemo češnjevo drevo, magnolijo in granatno jabolko, tujerodni lokvanj ter plezalke, ki zaraščajo zid.

Slika 17: Povzdignjen prato (levo; Lazovič, 2009: 4); vodni kanal (desno; Iris, 2008)

Lipužič M. Vrtovi na območju slovenskega Mediterana ...mediteranskega vrta.

Dipl. delo. Ljubljana, Univ. v Ljubljani, Biotehnična fakulteta, Odd. za krajinsko arhitekturo, 2016

Preglednica 5: Preglednica vrtov italijanske renesanse in Benetk

VRTOVI ITALIJANSKE RENESE IN BENETK - PRIMERI VRTOV	LEGA	KOMPOZICIJSKO NAČELO	INTRO/EKSTROVERTIRANOST		PRVINE IN IZRAZNA SREDSTVA V VRTU		
			ODPRTOST	OGRAJENOST (Z ZIDOM, STEBRIŠČEM)	VODNI ELEMENTI (BAZENI, FONTANE, POTOKI/KANALI)	GRAJENI ELEMENTI (PERGOLA; VRTNA PLASTIKA; TERASA; PERISTIL)	RASTLINSTVO (DREVNINA, ZELNATE RASTLINE)
VRT OB VILI MEDICI Fiesole, Toskana 1458–1461	na vrhu hriba	terasasta zasnova, poudarjena simetrija	odprta zasnova		fontana	pergola, lože, giardino segreto	drevored cipres, stdrevnina cvetlični parter travnati parter drevnina v posodah
VRT VILE LANTE Bagnaia, Toskana 1556–1580	na pobočju hriba	terasasta zasnova, poudarjena osna simetrija	odprta zasnova	posestvo obdaja zid	osmerokotni bazen, veržna kaskada,, vodni parter, vodometi, vodnjaki, kaskade, bazeni	loža, casino, dvoramno stopnišče, vrtna plastika – kipi, urne, stebri, grote	strižene živice, strižena drevnina, v posode sajena drevnina, zeleni parter, <i>bosceto</i> t. i. gozd s samoniklo drevnino
VRT QUERINI STAMPALIA Benetke 20. stoletje	središče mestnega tkiva	geometrijska zasnova	zaprta kompozicija	zid, ki ga prekinjajo rešetke	vodna os, kjer voda pronica ob visokem vodostaju, bazen, vodni kanal, vodnjak v oblikilabirinta, krožna talna fontana	velik in mali cortile – terasa, vrtna plastika – kipi, nizek zid	prato, t. i. travna površina, drevnina sajena v gruči, v lonce sajeno zelenje

4.6.2 Značilnost vrtov italijanske renesanse ter beneškega vrta

V renesansi se odraža nov, sproščen odnos do narave, ki daje velik pomen lokaciji in legi hiše z vrtom. Vile postavljajo na poudarjene kraje na pobočja gričev, od koder razgledi segajo v daljavo. Pod vilo se terasasto spuščajo vsebinsko raznoliki vrtovi.

Prvi renesančni vrtovi so bili namenjeni predvsem uporabniku. Manjši *giardini segreti* ter številne terase so služili razmišljanju, počitku in sprostitvi od mestnega življenja. Kasnejše večje zasnove pa so bolj poudarjale mogočnost in razkazovanje bogastva lastnikov, kar izražajo stroga osna kompozicijo in simetrija ter številni okrasni elementi v vrtu.

Vrt je uporabniku omogočal uporabo vseh čutil. Vizualno zanimive naravne poglede so v vrtovih dopolnjevala mogočna stopnišča, kipi, grote, fontane, vodne kaskade ter kompleksni zeleni in vodni parterji. Voda postane vrtna skulptura in obenem zvočna kulisa vrta.

Vila se je z okolico in vrtom povezovala z ložami, portiki in stebrišči, ki so ustvarjali blažilno senco. Za prijeten sprehod po senčnih poteh so poskrbele pergole in senčna drevesa, svežino pa so dodajali vodni curki in pršenje iz številnih vodnih fontan.

Od drevesnih vrst so bili v italijanskih vrtovih navzoči hrast črnika, navadni hrast, bor in cipresa. Za prijetno aromo so poskrbeli lovor, mirta, lavanda in agrumi. Limone in pomaranče so zaradi zimske zmrzali sadili v večje lonce in jih tako v mrzlem delu leta predstavljali. Poleg vinske trte so pergole, senčnice in zidove zaraščali še jasmin, slak in bršljan. V parterjih je prevladovalo predvsem zelenje, cvetlice so uporabljali samo izjemoma.

Beneški vrtovi na podeželju so, kot navaja Darija Mavrič v svoji magistrski nalogi (2004), sledili renesančnim smernicam. Vile so stale sredi posestev, na vizualno zanimivih in dvignjenih legah.

V mestu so imeli ljudje do vrtov drugačen odnos. Zaradi pomanjkanja zemlje so bili mestni vrtovi omejeni na majhna, z zidom obdana dvorišča ali notranja dvorišča stavb. Vrtovi so s pridom izkoriščali danosti in slabosti kraja. Ob visoki vodi so se prilagodili z andronami, skozi katere je voda iz kanalov pritekala v vrt. Tlakovana dvorišča so bila zato večinoma ločena od vrta z leseno ali zidano pregrado (Mavrič, 2004).

V njih najdemo prav tako lože in pergole ter številne vodne elemente: kanale, talne fontane, vodnjake. Vse skupaj je ustvarjalo prijetno mikroklimo, hkrati pa je bil prostor izrazito okrasen in zvočno pester.

Na vrtu je raslo vse – od zdravilnih zelišč, dišavnic, pa tudi cvetja. Občutljivejše tujerodne rastline so gojili v loncih, ki so jih običajno razmestili po dvorišču (Mavrič, 2004).

4.7 VRTOVI OBMORSKIH VIL NA AZURNI OBALI

Mila klima v zimskem času je na Azurno obalo privabila številne aristokratske družine severne Evrope in Rusije. Predvsem v 20. stoletju je bila to priznana elitna destinacija, kamor so premožni zahajali predvsem pozimi, mnogi pa so si tu ustvarili tudi svoje zimske rezidence. Arhitekti s celine so na obalah južne Francije ustvarili številne vile z vrtovi (Bradley Hole, 2006).

4.7.1 Vila Maryland, Saint-Jean-Cap-Ferrat, Francija

V začetku 20. stoletja je na hribu rta Saint-Jean-Cap-Ferrat angleški arhitekt Harold Peto ustvaril vilo za g. in go. Wilson. Arhitekt je pri oblikovanju poudaril že obstoječe naravne danosti v prostoru ter izkoristil panoramske razglede. Posestvo leži na strmem pobočju z vilo na vrhu parcele in terasastimi vrtovi, ki se spuščajo proti morju. (Bradley Hole, 2006)

S stavbo se stika arkadno dvorišče, oblikovano po vzoru peristilnega vrta in mavrskih dvorišč.

Vrt se spušča v terasah z bogato zasajenimi podpornimi zidovi. V njem lahko opazimo:

- tempelj z bazenom in fontanami,
- parter v obliki pravokotnih travnih polj, obdanih z živico, ali kot niz formalno oblikovanih gredic s prosto rastočim rastlinjem,
- pergole ter arkade iz striženih cipres ter okrasne rimske vrče,
- povezovalno stopnišče, ki se v osi zaključi s fontano.

Naravni vrt kot nasprotje formalno zasnovanemu vrtu leži na severni strani.

Slika 18: Notranje dvorišče (levo; Bradley Hole, 2006; 78); tempelj z bazenom (sredina; Bradley Hole, 2006; 79); stopnišče (desno; Bradley Hole, 2006;74)

Poleg nasada oljk so v vrtu tudi pomarančevci in limonovci, azeleje, mimoze in glicinija, od cvetlic pa lilije, potonike, narcise in anemone. Stopnišče obrobajo visoke ciprese ter nasadi sivke.

4.7.2 Serre De La Madone, Menton, Francija

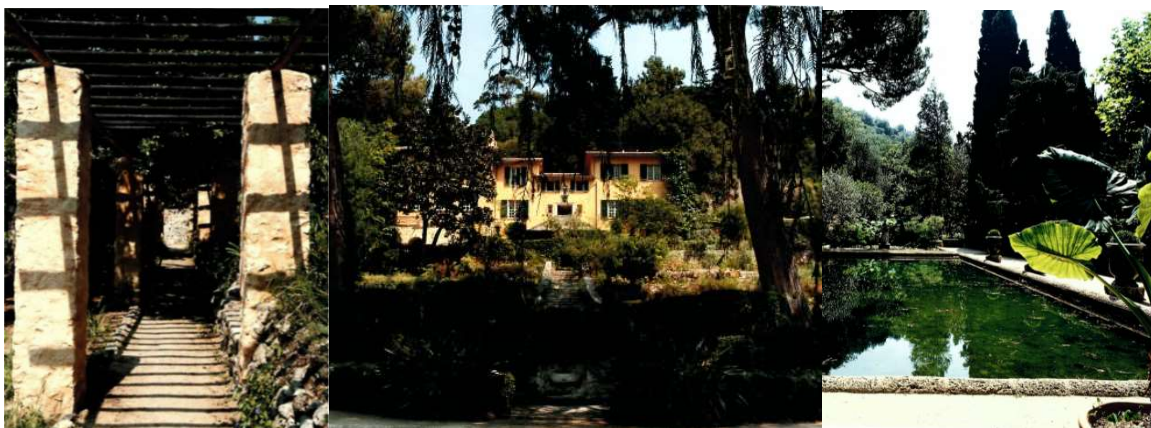
Lawrence Johnston si je sredi 20. let 20. stoletja ustvaril svojo rezidenco. Obrnjena proti jugovzhodu leži pod gorovjem Menton. Strmo pobočje, na katerem stoji, je že od antike urejeno v terase. Hiša je postavljena na vrhu parcele, ki jo zadaj ščiti gozd, pred njo pa se po pobočju spušča vrt. Ugodna lega z obilico jesenskih in spomladanskih padavin je omogočila razvoj obširnega in raznolikega vrta (Bradley Hole, 2006).

Vrt je razdeljen v več različnih vsebinskih sklopov, ki se po terasah delijo na:

- Vrt mavrskega vzora s podolgovatim bazenom se zaključuje z ložo, okrašeno z značilnimi keramičnimi ploščicami. Bazenu so dodani vodni curki ter kipi.
- Vrt platan je oblikovan po vzoru antike. Formalni štiridelni cvetlični parter obrobja strižen pušpan z okroglim bazenom v sredini. Štiri platane, po katerih nosi ime, rastejo vsaka na svoji cvetlični gredi.
- Skalni vrt je zasajen s številnimi eksotičnimi rastlinami in sočnicami, ki so svoje mesto dobili predvsem zaradi nenavadnega izgleda.
- Vodni parter vključuje tri pravokotne bazene, od katerih eden služi kot zrcalna ploskev, druga dva pa sta zasajena z lilijami, lokvanji in papirusom.
- Belveder glicinij v poletnem času ponuja zatočišče pred soncem, pozimi pa topel pristan. To je prostor za počivanje in uživanje v razgledih.

Vrt in njegove vsebinsko različne dele povezuje dolga središčna pot s stopniščem, od koder se odpirajo pogledi v daljavo. Pešpoti zasenčujejo pergole in košata drevesa. Vrtni prostor krasijo tudi različni dekorativni elementi, med njimi številni kipi in fontane.

Bogata zbirka rastlinja v vrtu zajema oljke in vinograde, ki so bili tu že iz antičnih časov, ciprese, pinije, poprovce in nekaj eksotičnih rastlin, med njimi tudi puje (npr. *Puya alpestris*). V steklenjaku so prezimovale določene na zmrzal neodporne rastline.

Slika 19: Pergola (levo; Bradley Hole, 2006: 118); posestvo z vrtom (sredina; Bradley Hole, 2006: 115); bazen (desno; Bradley Hole, 2006: 117)

Lipužič M. Vrtovi na območju slovenskega Mediterana ...mediteranskega vrta.

Dipl. delo. Ljubljana, Univ. v Ljubljani, Biotehnična fakulteta, Odd. za krajinsko arhitekturo, 2016

Preglednica 6: Preglednica vrtov Azurne obale v Franciji

VRTOVI AZURNE OBALE, FRANCIJA – PRIMERI VRTOV	LEGA	KOMPOZICIJSKO NAČELO	INTRO/EKSTROVERTIRANOST		PRVINE IN IZRAZNA SREDSTVA V VRTU		
			ODPRTOST	OGRAJENOST (Z ZIDOM, STEBRIŠČEM)	VODNI ELEMENTI (BAZENI, FONTANE, POTOKI/KANALI)	GRAJENI ELEMENTI (PERGOLA; VRTNA PLASTIKA; TERASA; PERISTIL)	RASTLINSTVO (DREVNINA, ZELNATE RASTLINE)
VRT VILE MARYLAND Cap de Ferret, Azurna obala zač. 20. stoletja	na vrhu hriba	terasasta zasnova s poudarjeno osjo ter formalno kompozicijo, kontrast naravnemu delu	odprta zasnova	notranje dvorišče s stebriščem	okrogla fontana bazen	notranje dvorišče s stebriščem osrednje stopnišče z drevoredom vrtna plastika – kipi, vaze z zelenjem tempelj pergola	travni parter, arkada iz cipres, zasajeni podporni zidovi, drevored cipres, prosto sajena drevnina, cvetje v lončenih posodah
VRT SERRE DE LA MADONE Menton, Azurna obala sredina 20. let 20. stoletja	pobočje hriba	terasasta zasnova osna zasnova brez stroge simetrije, deli vrta formalno oblikovani, a pretežno sledijo naravni obliki terena	odprta zasnova	/	vodni parter podolgovati bazen okrogel bazen kot središče parterja fontane	centralno stopnišče, terasa, lože, steklenjak, pergola, belveder, kipi	štiridelni cvetlični parter s striženo živico, tropske rastline in sukulenti sproščena zasaditev drevnine

4.7.3 Značilnosti vrtov Azurne obale

Veliko vil na francoski rivieri se je razvilo iz starih kmečkih hiš. V strmine so bile sprva vrezane terase oljčnikov in vinogradov, kasneje pa so delitev izkoristili za razčlenitev različnih tematskih sklopov vrta (Bradley Hole, 2006).

Pomembno vlogo je imela lega posestva. Hiše so bile postavljena predvsem na višje ležečih legah, od koder so se po terasah spuščala stopnišča in poti z razgledi na okolico in morje. Obrnjene so bile južno ali jugozahodno, pretežno proti morski obali, kjer so bile pred mrzlimi vetrovi zaščitene z gorovjem Menton.

Vrtovi ob vilah so poizkus interpretacije sodobnega mediteranskega vrta, ki je vključeval elemente rimske, renesančne in mavrske kulture. Vrtni sklopi so bili med seboj tematsko ločeni ter povezani s stopnišči in vijugastimi potmi.

Preglednica 7: Kulturni elementi v vrtovih azurne obale

Rimski elementi:	Renesančni elementi:	Mavrski elementi:
Peristil	Posestva na izpostavljenih legah	Podolgovati bazeni
Lože	Terasasto oblikovan vrtni prostor	Lože in pergole z značilnimi loki
	Osrednja poudarjena os	Mavrske fontane
	Zeleni parterji s striženo živico	
	Vodni parterji	
	Vrtna plastika: kipi, vrči	

Vsebinsko raznolikim sklopom pa so bile skupne mikroklimatske prvine, ki so poleti služile kot zaščita pred soncem in vročino, pozimi pa kot zavetje pred vetrom in hladnim zrakom. Notranja dvorišča, lože, pergole ter paviljoni so nudili zavetje, številna vodna telesa – bazeni, samostojne in zidne fontane s kipci – pa so hladila prostor.

Namakalni sistemi niso omenjeni, vendar predvidevam, da je lega med morjem na eni in visokim gorovjem na drugi strani ponujala zadostno količino dežja za ugodno gojenje rastlin, ki so bile v teh vrtovih bogato zastopane.

Oljkam ter drevoredom cipres so se pridružili nasadi večjih pinij, topolov in platan, ki so s svojimi gostimi krošnjami metala senco ter nudila zavetje pred vetrom. Ugodna klima je dopuščala gojenje tujerodnih rastlinskih vrst, med katerimi so bile uvožene rastline iz Kanarskih otokov (gadovci, trdoleske, palme, marjete) in bližnjega vzhoda (glicinije, klematisi). V bogati botanični kolekciji teh vrtov so bili tudi akacija, juka, evkaliptus, palme in sukulenti v kamnitih predelih. Nepogrešljiva sta bila tudi za Mediteran značilna limonovec in pomarančevce, ter različne vrste cvetlic (vrtnice, žafran, narcise, anemone, irisi).

4.8 VRTOVI V DALMACIJI

Okolica Dubrovnika se ponaša s številnimi primerki vrtov iz 14., 15. in 16. stoletja. Prvim posvetnim vrtovom ob samostanih so sledili t. i. vrtovi ugodja ob zasebnih rezidencah, namenjeni počitku in sproščenemu uživanju v naravi. Razvoju dubrovniških vrtov je zaradi ugodne obmorske lege in pomorske povezanosti z ostalim Mediteranom botroval gospodarski razcvet mesta. Močan vzor je bila Italija, ki je navdihnila rojstvo tako imenovanega dubrovniškega renesančnega vrta (Šišić, 1991).

4.8.1 Samostanski vrt v samostanu Malih bratov, Dubrovnik

Med enega lepših zgodnjih primerov sodi frančiškanski samostanski vrt Malih bratov v Dubrovniku iz prve polovice 14. stoletja. Zasnova vrta se sama po sebi ne razlikuje od drugih samostanskih vrtov, a v njej lahko opazimo edinstvene elemente, ki so nadgradnja preprostega, tlakovanega samostanskega dvorišča (Šišić, 1991).

Notranje dvorišče z vseh štirih strani obdaja stebriščni hodnik z ozkimi in gosto postavljenimi stebri v obliki heksafor.³ Nad pokritim hodnikom je terasa z balustrado, ki je dostopna iz prvega nadstropja. Osrednji odprti prostor sestavljajo (Šišić, 1991):

- Kamnita tlakovana pot, ki vrt prečno deli na dva dela.
- Ob poti je dolga kamnita klop z naslonjalom, za katerim se nahaja nasuti del vrta.
- Kamnit vodnjak stoji na skrajnem koncu prečne poti.
- Strižena živica obrobja dve zeleni polji, na katerih rastejo številne, pretežno zelene rastlinske vrste. Ob boku vodnjaka rasteta zrcalno postavljeni palmi. Že v srednjem veku pa naj bi tu rasle pomaranče in lovor.

Slika 20: Samostan Malih bratov (levo; Obnova klaustra, 2014); kamnita klop s fontano (desno; Ogrin Du., 1993b: 42)

³ Heksafora je zidna ploskev z nizom šestih niš ali zidnih odprtin, razčlenjenih s stebri. (Heksafora..., 2012)

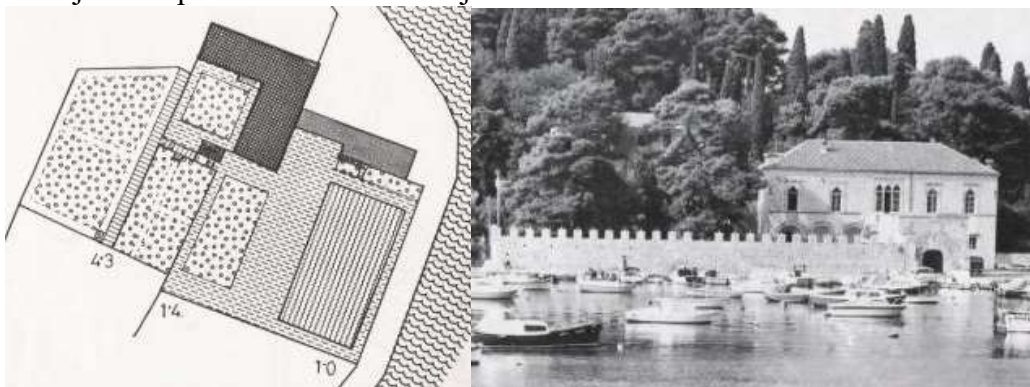
4.8.2 Sorkičevičev vrt na Lapadu, Dubrovnik

Poletna rezidenca Petra Sorkočevića v Dubrovniku je bila zgrajena leta 1521 v gotsko-renesančnem slogu (Grujić, 1991). Zamaknjen od osi hiše se nahaja obširen, z obzidjem obdan vrt, ki se terasasto spušča proti obali.

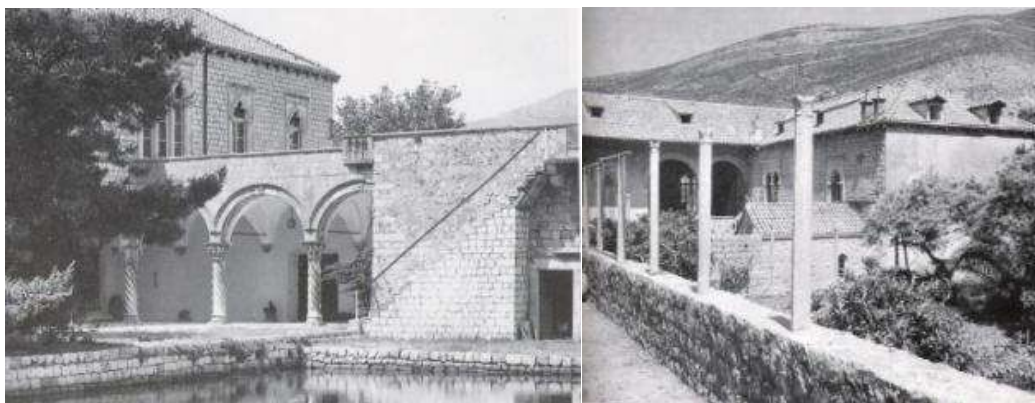
Stavbni deli se z okolico povezujejo preko hodnika s stebriščem oziroma portika, ložo na zadnji strani stavbe ter dvignjeno teraso, ki gleda proti morju, na katero je dostop neposredno s 1. nadstropja hiše kot tudi z vrta.

Posestvo in vrtni del sestavljajo (Sišić, 1991):

- Tri do štiri metre visok kamniti zid obdaja celotno zemljišče. Grajen je iz grobo obdelanih kamnitih kvadrov ter na sprednji, morski strani nazobčano zaključen v obliki obzidja.
- Glavno dostopno pot obroblja nižji kamniti zid s stebriščem, na katerega se je nekoč naslanjala lesena pergola. Leži na višjem terenu ter je hkrati tudi razgledna točka.
- Poti se pravokotno stikajo med seboj in sestavljajo geometrijsko mrežo. Glavne poti so tlakovane s kamnom, ožje pa večinoma le utrjene.
- Samostojno kamnito stopnišče povezuje različne nivoje vrta.
- Zidni vodnjak z gotskim lokom ter polkrožno školjko se je napajal z vodo iz cisterne v zidu pod teraso.
- Velik pravokotni ribnik, obdan z nizkim kamnitim zidom, ki po kanalih pod obzidjem dobiva vodo neposredno iz morja.
- Paviljon na terasi se ni ohranil, a o njegovem obstoju pričajo utori v kamnitem zidu, kamor je bila vpeta lesena konstrukcija.

Slika 21: Tloris (levo; Sišić, 1991: 102); posvetilo Petra Sorkočevića (desno; Grujić, 1991: 120)

Slika 22: Ribnik pred hišo, potrik in dostopom na teraso (levo; Grujić, 1991: 87); loža in del vrta ob vhodu (desno; Grujić, 1991: 65)

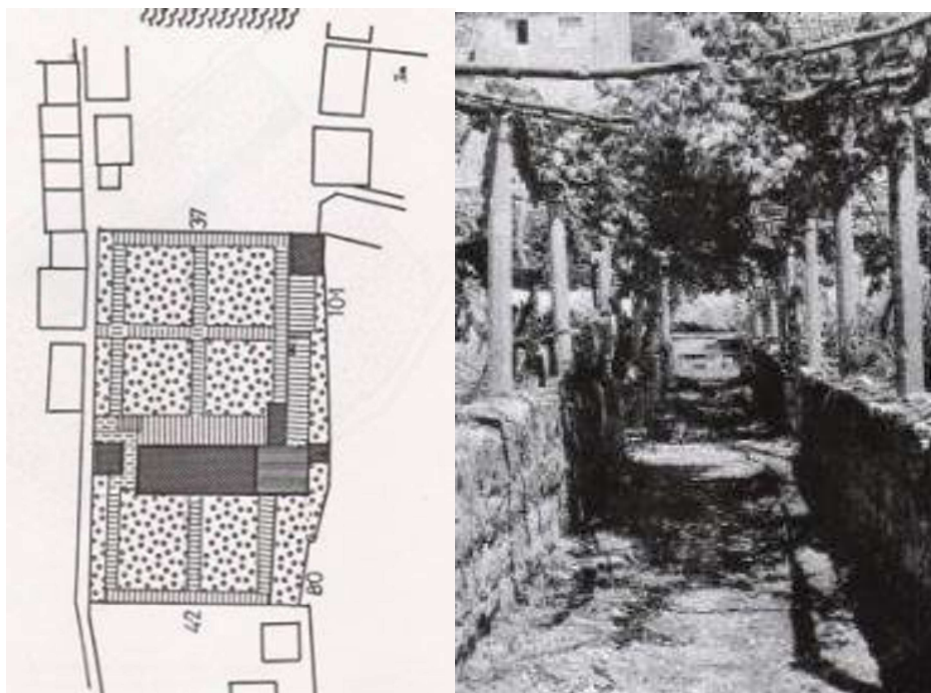
4.8.3 Vrt Vice Stjepović Skočibuha, Suđurđ, otok Šipan

V drugi polovici 16. stoletja si je da posestvo tik ob obali sezidati Vice Stjepović Skočibuha. Kamnito obzidje obdaja posestvo pravilnih oblik, ki z ravninskega dela prehaja v rahel nagib.

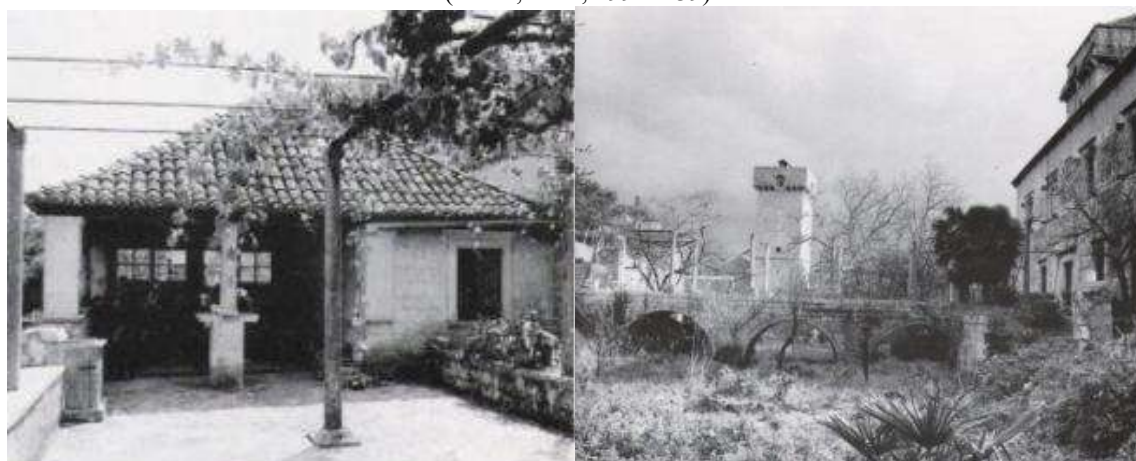
Zgradba vrta je simetrična in geometrijsko pravilno zasnovana. Pešpoti v prednjem delu potekajo tik ob obzidju, sredinske pa se križajo in ustvarjajo pravilen štiridelni parter (Šišić, 1991).

Vrt sestavljajo naslednje prvine:

- Stavbo z vrtom povezuje terasa s pergolo, ki jo obdaja kamnita klop.
- Poti obrobja kamnit zidek v višini katerega so izravnane vrtn grede.
- Miza in klop vizualno poudarjata konec poti.
- Okoli obzidja je tekla pot, pokrita z leseno pergolo, ki pa se do danes ni ohranila.
- Dostop je bil po poti prek mosta, podprtega z oboki.
- Obrambni stolp je nekoč služil kot obramba pred vdori piratov, kasneje pa se je ohranil predvsem kot statusni simbol.
- Na posestvu so bili uporabni prostori, na primer shramba, mlin in cisterna z vodo.
- Paviljon z razglediščem stoji na skrajnem koncu parcele.
- Terasa omogoča pogled na morje iz prvega nadstropja stavbe. Na njej je postavljena tudi kapelica.

Slika 23: Tloris posestva (levo; Sišić, 1991: 110); središčna pot s pergolo se zaključuje s kamnito mizo s stoli (desno; Sišić, 1991: 139)

Slika 24: Paviljon (levo; Grujić, 1991: 95); dostopna pot s stolpom v ozadju (desno; Grujić, 1991: 237)

Lipušič M. Vrtovi na območju slovenskega Mediterana ...mediteranskega vrta.

Dipl. delo. Ljubljana, Univ. v Ljubljani, Biotehnična fakulteta, Odd. za krajinsko arhitekturo, 2016

Preglednica 8: Preglednica vrtov Dalmacije

DALMATINSKI VRTOVI - PRIMERI VRTOV	LEGA	KOMPOZICIJSKO NAČELO	INTRO/EKSTROVERTIRANOST		PRVINE IN IZRAZNA SREDSTVA V VRTU		
			ODPRTOST	OGRAJENOST (Z ZIDOM, STEBRIŠČEM)	VODNI ELEMENTI (BAZENI, FONTANE, POTOKI/KANALI)	GRAJENI ELEMENTI (PERGOLA, VRTNA PLASTIKA, TERASA, PERISTIL)	RASTLINSTVO (DREVNINA, ZELNATE RASTLINE)
SAMOSTANSKI VRT MALIH BRATOV Dubrovnik, Dalmacija 1/2 14. stoletja	znotraj mestnega jedra med samostanom in zidovi	osna zasnova z zrcalno simetrijo	zaprta zasnova	notranje dvorišče s stebriščem in teraso	vodnjak na koncu poti, cisterna v sklopu samostana	kamnita središčna pot, zrcalno postavljeni kamniti klopi z naslonom, pokrit hodnik, dvignjena terasa z balustrado	dvignjen vrtni člen razdeljen na dva dela, strižena živica obdaja zeleni del vrta, bogata zasaditev z drevnino
SOKORIČEV VRT NA LAPADU Dubrovnik, Dalmacija 1521	tik ob morski obali	terasasta zasnova, geometrijsko oblikovan	odprta zasnova, ki stavbo z vrtom povezuje z okolico	posestvo obdano z zidom	zidni vodnjak z gotskim lokom ter polkrožno školjko, cisterna, večji ribnik pravokotne oblike, morje v neposredni bližini	portiko, loža, dvignjena terasa, nizki zidovi ob poti, pergola s kamnitimi stebri pokriva poti, pergola pred stavbo paviljon	ni podatkov
VRT VICE STJEPOVIĆ SKOČIBUKE Sudurd, otok Šipan, Dalmacija 2/2 16. stoletja	tik ob morski obali	simetrična zasnova geometrijskih oblik	odprta zasnova, ki stavbo z vrtom povezuje z okolico	posestvo obdano z zidom	cisterna z vodo morje v neposredni bližini	kamnita pergola, nizki zidovi ob poti, dvignjena terasa, pergola pred stavbo, paviljon, kamnita miza s stoli, kamnite klopi, dovoz prek mosta z oboki, gospodarska poslopja, obrambni stolp	štiridelni zeleni parter, zeleni deli so dvignjeni na nivo obrobnihi zidov

4.8.4 Značilnosti dalmatinskih vrtov

Lega poletne rezidence v Dalmaciji je bila zelo pomembna zaradi renesančnih načel postavitve vil na poudarjeno mesto. Gradili so jih na pobočja z odprtim razgledom na morje in, kjer je bilo to mogoče, tik ob morsko obalo, kar kaže na pomembno vlogo morja za tamkajšnjo družbo. Da bi okoliški prostor povezali z vrtom so oblikovali terase in razgledišča, ponekod prekrita s pergolo. Iz kulturnih smernic je izhajala tudi pravilna geometrijska zasnova posestev in njihovih vrtnih členov.

Agrarni značaj pokrajine se kaže v oblikovanju in izravnavanju zemljišč s terasami. Z nasutji so obogatili plitva in skalnata tla ter jih naredili primerna za gojenje kulturnih rastlin.

Prilagoditev na klimo se je izražala tako v zgodnjih samostanskih vrtovih kot v kasnejših zasnovah letnih rezidenc. Pri prvih in drugih najdemo pokrite hodnike in cisterne. Vodo, ki se je zbirala v njih, so uporabljali kot pitno vodo, za zalivanje rastlin ali napajanje okrasnih fontan.

V sončnem delu leta so senco nudile pergole po poteh, terasah in preddverjih. Lože in portiki⁴ so služili kot vezni členi med hišo in vrtom. Poleg sence so nudili tudi zavetje pred dežjem ter vsaj delno omejevali dostop vročega zraka v stavbo.

Voda je imela v vrtu več vlog. Uporabljali so jo za pitje, za zalivanje rastlin, za hlajenje zraka v vrtu in kot okrasni element. Pojavljala se je v obliki bazenov, vodnjakov, potokov in samostojnih ter zidnih fontan, ki so se napajale z vodo iz cistern ali neposredno iz vodovoda. Za zalivanje rastlin so bili ponekod speljani posebni kamniti kanali za razvod vode iz cistern.

Dubrovniške renesančne hiše ter njihovi vrtovi so bili zelo navezani na bližino morja. Posesti so pogosto obrnjene proti morju s terasami, razglednimi točkami in pomoli. Ponekod pa so morje pripeljali tudi v sam vrt s pomočjo večjih bazenov, ki so se po kanalih polnili z morsko vodo (Sišić, 1991).

Naravne danosti kraja so izkoristili z uporabo avtohtonih naravnih gradnikov, kot sta kamen in les. Teras, preddverja in glavne dostopne poti so bili tlakovani s kamnom, opeko ali prodniki. Iz kamna so bili tudi zidovi, zidki in stebri pergol, na katere so se vezali leseni prečniki. Pergole so se pojavljale kot samostojen vrtni element ali prislone na obzidje.

⁴ Portik: pokrit hodnik ob stavbi, z zunanje strani obdan z arkadami ali stebriščem.

Iz kamna pa je bilo izdelanega tudi največ okrasja v vrtu: kamnite mize in klopi v paviljonih, klopi kot del kamnitih zidov, kamnite krone cistern, okrasne reliefne strukture, vodnjaki in okrasne kamnite posode s cvetjem (Šišić, 1991).

Prvotne zasaditve v vrtovih se večinoma niso ohranile, zato se o njih lahko poučimo le iz poročanja piscev. V zasnovah 15. in 16. stoletja so prevladovala predvsem za Mediteran značilne rastlinske vrste. V nasadih so sadili drevesa pomarančevca, limonovca, granatnega jabolka ter aromatične rastline – lovor in rožmarin. Citruse so gojili v skupinah ali posamezno za okrasje. Tam so bili oleandri, ciprese in mirte. Po pergolah sta se razraščala vinska trta in jasmin, zidove pa je pogosto ozelenjeval bršljan. Najdemo tudi bezeg, tamarisko in pušpan, vrtnice, žafran, lilije, kapre, artičoke in murvo.

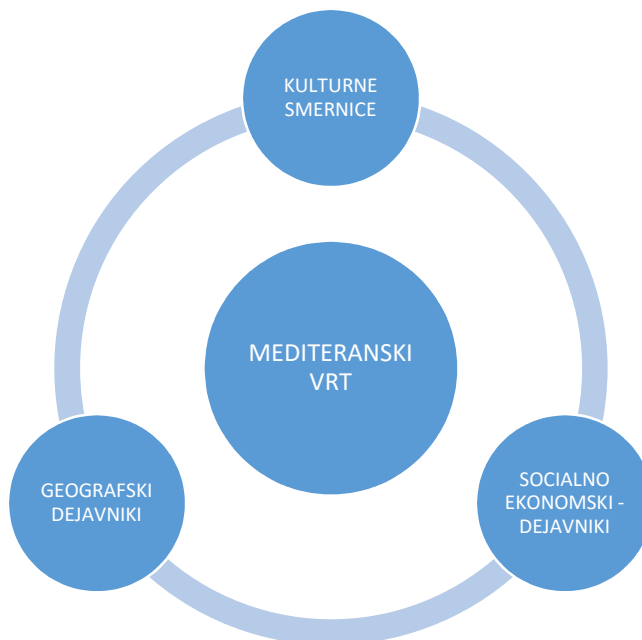
Vrtne grede so bile nasute in obrobljene s kamnitim zidkom. Prevladovalo je naključno posajeno drevje, ki se je samo od sebe povezalo s samoniklo drevnino in grmičevjem. Z odkrivanjem novih delov sveta so v vrtove vnašali tudi vedno več eksotičnih rastlin, na primer palm in kaktusov (Šišić, 1991; Grujić, 1991).

Letna rezidenca pa ni ponujala samo udobja, ampak je bilo ob bivalni stavbi pogosto mogoče najti uporabne objekte: obrambne stolpe, shrambe za živila, mline, golobjake ter celo kokošnjakov (Grujić, 1991).

5 SMERNICE IN DEJAVNIKI TER NJIHOV VPLIV NA RAZVOJ MEDITERANSKEGA VRTA

V podanem pregledu vrtnih primerov na ožjem in širšem območju Mediterana, oblikovanih v različnih časovnih obdobjih, že na prvi pogled lahko opazimo, da ni preprosto načrtati enotnih oblikovnih smernic, ki bi omogočale oblikovanje enega in edinega mediteranskega vrta.

To je skupek različnih dejavnikov – vpliv kulturnih smernic ter družbenoekonomskih in klimatskih dejavnikov, ki se med seboj ne izključujejo ampak v večji ali manjši meri sodelujejo ter se med seboj prepletajo. To je razvidno tudi v nadaljevanju, s predstavitvijo značilnih elementov v vrtovih Sredozemlja, ki soustvarjajo bogato vrtnoarhitekturno dediščino Mediterana.

Slika 25: Smernice in dejavniki, ki so vplivali na mediteranski vrt

5.1 KULTURNE SMERNICE

Sredozemlje je bogat kulturni bazen, ki je vplival tudi na vrtnoarhitekturne zasnove, v veliki meri podrejene kulturnim smernicam kraja in časovnega obdobju. Med najbolj vplivnimi sta bili renesansa na območju severnega Mediterana ter arabska oziroma mavrska kultura, ki je segala od obal severne Afrike vse do Pirenejskega polotoka.

5.2 SOCIALNO-EKONOMSKI DEJAVNIKI

Na obalah Sredozemlja se je z razvojem trgovine (tudi pomorske) in poljedelstva povečala blaginja prebivalstva. Prebivalstvo, ki se je sprva zbiralo v mestih, je potrebovalo odmik od mestnega vrveža, s tem pa je naraščala tudi družbena potreba po udobnem preživljanju prostega časa zunaj mest, v naravi. Prvotna utilitarna vloga podeželskih zemljišč je postopoma postajala vse bolj sproščena. Zrasle so številne posesti z vrtovi, katerih glavna naloga je bila, da ljudem nudijo ugodje v prijetnem in estetsko dovršenem prostoru, kar se je odražalo tudi v oblikovanju t. i. vrtov ugodja.

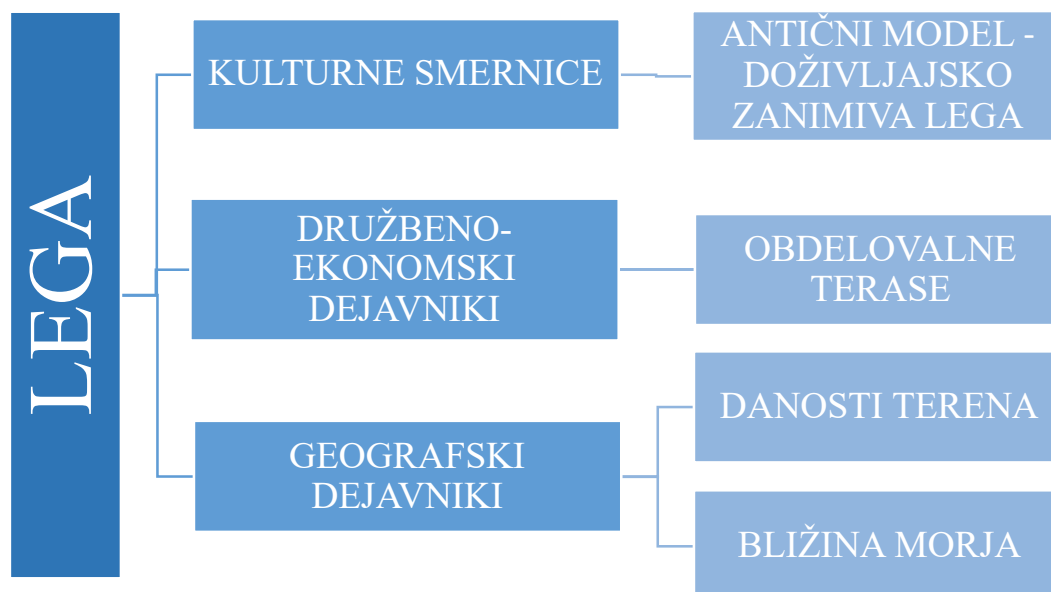
5.3 GEOGRAFSKI DEJAVNIKI

Ugodno podnebje je spodbudilo preživljanje prostega časa na prostem. Letne temperature, količina sonca, lokalni vetrovi ter razgibanost terena so vplivali na številne prvine v vrtu. Te so se prilagodile posameznim krajem glede na stopnjo sušnosti, potrebe po svežini ter glede na naravne lokalne danosti v prostoru. Prav te mikoreliefne ter mikroklimatske značilnosti posameznih krajev in regij so v večji ali manjši meri vplivale na prilagoditev in oblikovanje vrtov.

5.4 VPLIV SMERNIC IN DEJAVNIKOV NA OBLIKOVANJE VRTNIH ZNAČILNOSTI IN ELEMENTOV V VRTOVIH MEDITERANA

Sledi prikaz kako in v kakšni meri so se kulture smernice ter družbeni in klimatski dejavniki odražali v mediteranskih vrtovih in njihovem oblikovanju. Pregledali bomo njihov vpliv na lego, zasnovo, kompozicijo, povezavo hiše in vrta ter na elemente vode in rastlinja v vrtu.

5.4.1 Lega

Slika 26: Vpliv smernic in dejavnikov na lego vrtov

Iz obravnavanih primerov vrtov lahko vidimo, da so bila posestva z vrtovi večinoma na hribovitem terenu. Največkrat je posestvo ležalo na pobočju hriba, velikokrat tudi na vrhu, kadar so želeli poudariti njegov pomen, ali pa ob vznožju, če je bila v bližini morska obala.

Antični model gradnje – doživljajsko zanimiva lega

Lega na vrhu hriba je imela v času renesanse predvsem reprezentančni pomen. Bila je statusni simbol plemstva ter udejanjala antični model, da je vilo najbolj graditi na griču s panoramskimi razgledi.

Obdelovalne terase

Na podeželju je sprva prevladoval kmetijski značaj. Za gojenje so bile najbolj primerne sončne lege na pobočjih. Iz poljedelskih teras se je kasneje razvil ugodju namenjen vrtni prostor. Vrt je z različnimi nivoji pridobil raznolike vsebinske sklope in dinamičen razpored.

Geografski dejavniki – danosti terena in bližina morja

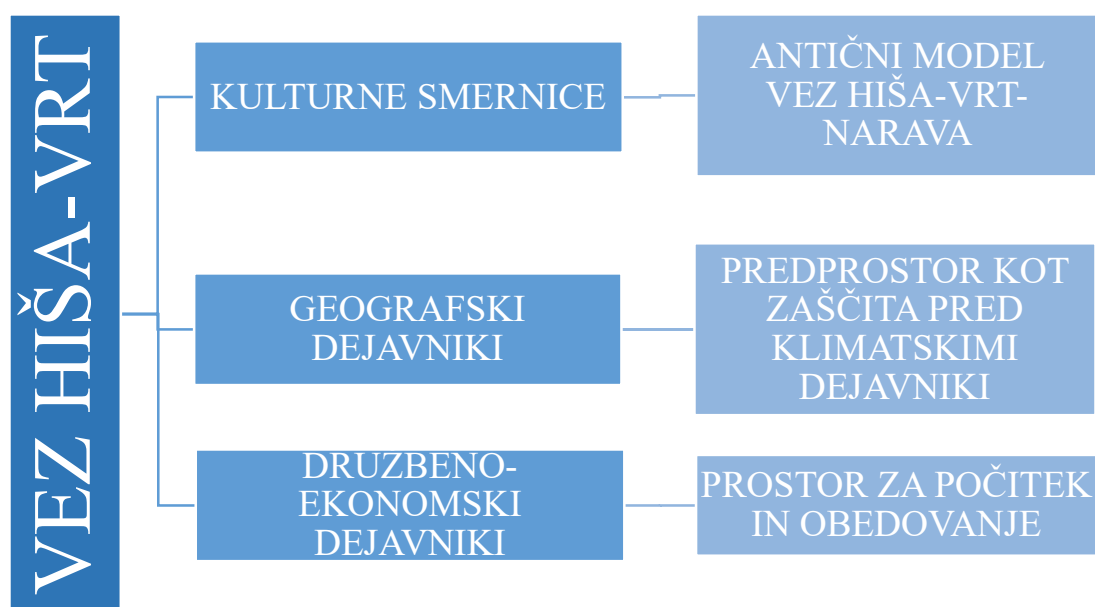
V vroči klimi je lega na pobočju omogočala morskim vetrovom vnos svežega zraka ter hkrati zaščito pred sunkovitimi vetrovi s celine.

Na Azurni obali so bila posestva pred močnimi vetrovi s celine zaščitena z gorovjem Menton, ki je služil kot naravna prepreka. Na območju Jadrana se v hladnejših mesecih pojavlja močna burja, ki jo gorati teren še okrepi. Posestva so zato gradili pod pobočji gora,

tik ob obali ali v zavetrju bližnjih planot. Usmerjenost posesti na jugozahod, proti morju, je bivalni del hiše z vrtom ščitila tudi tudi pred močnimi sunki burje.

Morje je gotovo pomembna vrednota mediteranskega prostora. Ob morski obali so bila posestva z vrtovi skoraj izključno obrnjena proti morju, če je bilo le mogoče, so stala čisto na obali. Obmorska lega izvira iz prvotne potrebe po obrambi pred napadi z morja. Kasneje pa je postala pomembna predvsem zaradi stika z morjem in lepimi razgledi na morski horizont.

5.4.2 Povezava hiše z vrtom

Slika 27: Vpliv smernic in dejavnikov na vez med hišo in vrtom

Zelo pomembna pri oblikovanju zunanjega prostora je bila tudi vloga stavbe v povezavi z okolico in vrtom.

Antični model povezave hiše z vrtom in naravo

Starogrška arhitektura je razvila element peristila, s stebri obdanega notranjega dvorišča, ki ga s štirih strani oklepa hiša (Ogrin Du., 1993b). V tipologiji rimske hiše se je peristil uporabljal in izpopolnil v peristilnih vrtovih, lože, t. i. pokriti hodniki z obokanim stebriščem, pa so bile na vhodu. Z razgradnjo peristilnega vrta so se razvili vsi kasnejši elementi hiše, ki so povezovali vrt z okolico.

Velik korak k pomembnosti odnosa zunaj–znotraj je naredila renesansa, ki je izhajala iz tedanje filozofije povezovanja notranjosti z naravo in vrtom. Hišo in vrt so povezovale lože na vhodu in pokriti hodniki na zadnji strani stavbe ali ob straneh, ki so prevzeli vlogo preddverja ter pokritega prehoda.

Renesančne so tudi lože in terase v prvem nadstropju vile, ki so stavbo povezovala z naravo in okoliško panoramo. Ta element lahko najdemo tudi pri dubrovniških renesančnih vilah, kjer so se lože v prvem nadstropju povezovala z bivalnimi prostori stavbe. Nadaljevale so se v terase in pokrite paviljone s panoramski razgledi na morje.

Lože in razgledišča so obstajali tudi v mavrski arhitekturi.

Predprostor kot zaščita pred klimatskimi dejavniki

Lože v mavrskih dvoriščnih vrtovih so bile nepogrešljiv vrtnoarhitekturni element, ki je v vrt prinesel prijetno mikroklimo. Središčne fontane v ložah so prispevale hlad in vlago v zraku, zavetje med zidovi, poraščenimi z rastlinjem, pa je nudilo senco.

Pokriti hodniki, lože, brajde in pergole v dalmatinskih vrtovih so pokrivali predverja ter služili kot podaljšek hiše v vrt, omogočali so senčni prehod, tik ob hiši pa zavetje pred dežjem in poletno vročino.

Predprostor za počitek in obedovanje

V dubrovniških vrtovih so bile v lože in pod brajde nameščene klopi, mize in zidni umivalniki, iz česar lahko sklepamo, da je imela loža v Dalmaciji vlogo poletnega salona ali jedilnice. V novodobnih mavrskih vrtovih v Alžiriji pa so v lože ponekod dodali tudi oblazinjene fotelje za počitek.

5.4.3 Zasnova vrtov

Slika 28: Vpliv dejavnikov in smernic na zasnovo vrtov

Vpliv kulturnih smernic na zasnovo

Zaprte zasnove manjšega obsega se pojavljajo že v času antike v peristilnem vrtu ter v mavrskih dvoriščnih vrtovih. To so z zidom in stavbami zaprte ureditve, ki ponazarjajo raj na zemlji.

Kot nasprotje zaprtim dvoriščem se renesančni vrtovi na območju Toskane odpirajo v naravo. Zasnove niso več prostorsko omejene. Vrtni prostor ima tu večje razsežnosti in se s terasami ter razgledišči odpira proti naravi. Kljub temu ohranja malo zasebnosti z obdajajočim zidom ter s skritim vrtom, t. i. *giardino segreto*.

Vpliv družbenoekonomskih smernic na zasnovo

Velikost vrtov je odraz blaginje in statusnega simbola stavbe, pa tudi njene lege in namembnosti. Manjši mestni vrtovi so imeli omejen prostor, obdani so bili s stavbami in stebrišči.

Na podeželju, kjer prostor ni bil več omejen, so zasnove dosegale večje razsežnosti, a je bil obseg vrta kljub temu omejen zaradi mej posesti, racionalnosti in možnosti urejanja zemlje – namakalni sistemi ipd.

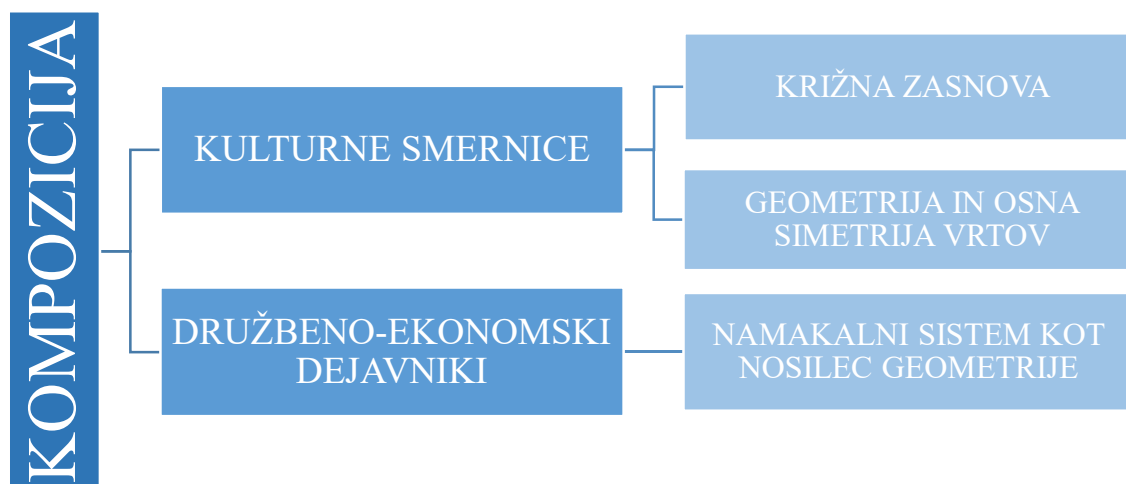
Vpliv mikroklimatskih dejavnikov na zasnovo

Zasnovo je pogojevala tudi mikroklima. V bolj sušnih, vročih predelih severne Afrike, Španije, so si prizadevali za manjše, zaprte prostore, katerih zasnova je omogočala oblikovanje osvežujoče oaze. Obzidje je močnim vetrovom preprečevalo vdor v vrt.

Kjer podnebje ni bilo tako skrajno in je prostor to omogočal, so se oblikovali nekoliko večji vrtovi, na primer toskanski, dalmatinski in tudi vrtovi Azurne obale. Vrtove je skoraj vedno obdajal visok zid, ki je nudil zasebnost, omejil poglede iz okolice ter v predelih z močnim vetrom služil tudi kot vetrna zaščita. Tako so v Dalmaciji visoki kamniti zidovi močnim sunkom burje preprečevali vstop v zavetje vrta.

Obzidane zasnove so ohranile povezavo z naravo z razgledi na morje in okolico. Terasaste zasnove so omogočale razglede s stopnišč, promenad, miradorjev, teras in razgledišč.

5.4.4 Kompozicija

Slika 29: Vpliv smernic in dejavnikov na kompozicijo

Vrtovi na območju Mediterana so bili skoraj brez izjeme formalnih, pravilnih geometričnih oblik. Določeni vrtovi so se popolnoma podredili formalni kompoziciji, drugi pa le delno.

Vpliv renesanse in mavrske kulture na kompozicijo

Islamski vzor je v mavrske vrtove Španije prinesel model štiridelnosti, ki izhaja iz motiva štirih rek. Prostori so bili zasnovani pravokotno. Poudarjena je bila središčna os, ki so jo nakazovali vodni kanal ali bazen ter lože v oseh. Grajeni elementi – paviljoni, bazeni in fontane – so sledili formalni zasnovi, rastlinstvu pa so prepustili sproščeno, a vendarle premišljeno zasaditev.

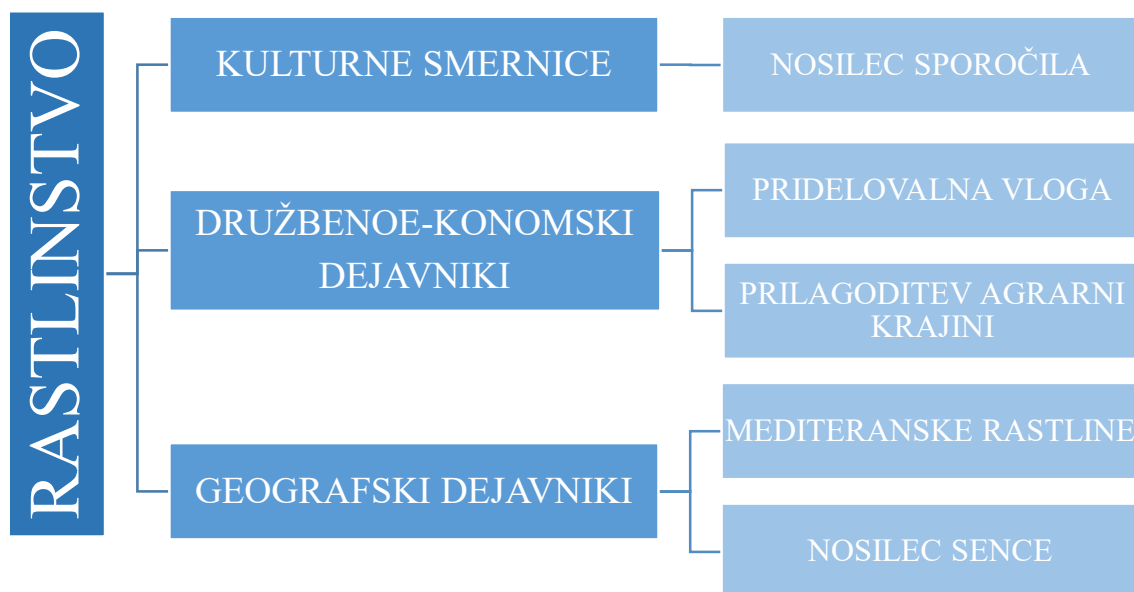
Izhajajoč iz antične tradicije je renesansa vplivala na vse kasnejše vrtno stvaritve tega območja. Po njej so se zgledovali vrtovi Dubrovnika, obal južne Francije in tudi določene zasnove v slovenskem prostoru. Pravilna formalna oblika in osna simetrija sta se odražali v vseh elementih vrta, med drugim tudi v terasasti členitvi prostora ter uporabi dvoramnih stopnišč (Ogrin Du., 1993b).

Družbenogospodarska in klimatska vloga

Geometrijska zgradba vrtov ob Nilu je bila podrejena sistemu namakalnih kanalov; pravilnemu rastru so sledile tudi zasaditve rastlinja kot izpeljava poti. Namakalni sistemi so v sušnih predelih zelo pomembni za uspešno vzgojo kulturnih rastlin.

Tako tudi v dalmatinskih vrtovih, kjer je bilo veliko nasadov sadnega drevja, najdemo številne kamnite utore za vodo, pa tudi zaprte kanale, ki so se povezovali s cisternami ali neposredno z vodovodom.

5.4.5 Rastlinstvo

Slika 30: Vpliv smernic in dejavnikov na rastlinstvo

Kulturna vloga – sporočilnost rastlin

Postavitev, oblikovanje rastlinja ter njegova uporaba v vrtu niso imeli le klimatskih izhodišč. Islamska kultura in kasnejši mavrski vrtovi so poznali osrednje drevo (motiv svetega drevesa), ki se je kasneje prenesel tudi v krščanstvo – drevo kot simbol Kristusovega telesa. Ta motiv je kasneje, najprej v arabskih, potem pa tudi v krščanskih renesančnih vrtovih, zamenjala voda.

Islamska in mavrska kultura uporabljata cvetoče sadno drevje kot simbol plodnosti ter sredstvo ugodja, ki čutna doživljanja spodbudi z aromatičnim in barvitim cvetjem. Zimzelena cipresa ponazarja večnost in smrt, sadno drevo s cvetjem predstavlja obnavljanje življenja, s sadeži pa plodnost. Z uporabo rastlinja in izrabo vode so v vrtu poosebljali idejo paradiža in dejansko pričarali rajsko vzdušje. Voda, rodovitna tla ter rastline, preobražene kot simbolične sestavine vrta, ponazarjajo idealizirane puščavske oaze v pretežno sušni in nerodovitni krajini (Ogrin Du., 1993b).

Antika je razvila motiv svetega gaja, najprej kot sproščeno zasajen drevesni nasad, ki so mu postopoma dodajali okrasna drevesa, grmovnice in cvetlice. Cvetje so v obredne namene uporabljali že v Egiptu.

Nasprotno pa je renesansa razvila svoje doumevanje narave. V vrtovih so prevladovali parterji s striženimi živicami, ki so ustvarjali učinek *chiaro-scuro*. V ta namen so ponavadi uporabljali zimzeleno drevnino ter omejili uporabo cvetja. Celotna zasnova rastlinja v vrtu pa je bila, delno ali v celoti, podrejena geometriji.

Družbeno-ekonomski vidik

Estetska uporaba rastlin se je razvila postopoma iz prvotno agrarnega okolja. Sadovnjakom in vinogradom so se pridružili nasadi cvetočega sadnega drevja z užitnimi plodovi – oljka, granatno jabolko, kutina, sliva in marelica. Poleg so v nasade sadili tudi okrasni ter uporabni žafran, kano in mak. Cvetove so uporabljali za izdelavo parfumov in dišečih masti, med njimi najdemo irise, vijolice in vrtnice. Pridelovanje užitnih vrtnih plodov je vplivalo na rabo rastlin v vrtovih Mediterana.

Rastline so v vrtu poleg uporabne vrednosti kasneje skrbele tudi za osvežitev, senco in okras. Senco so prispevala širokolistna drevesa, drevoredi cipres ter ozelenele senčnice, pergole in brajde z vinsko trto in drugimi popenjavkami. Za prijetno aromo so poskrbele številne dišavnice. Vrt so krasila številna cvetoča sadna drevesa in grmičevje (mirta, lovor, oleander).

Formalna postavitev rastlin, ki je značilna v pretežnem delu mediteranskih območij, se je začela že v Egiptu, zaradi potrebe po namakanju. Zasaditve so sledile vodnim kanalom, iz česar se je razvila zasnova drevoreda, element, ki so ga v vrtovih Mediterana pogosto uporabljali.

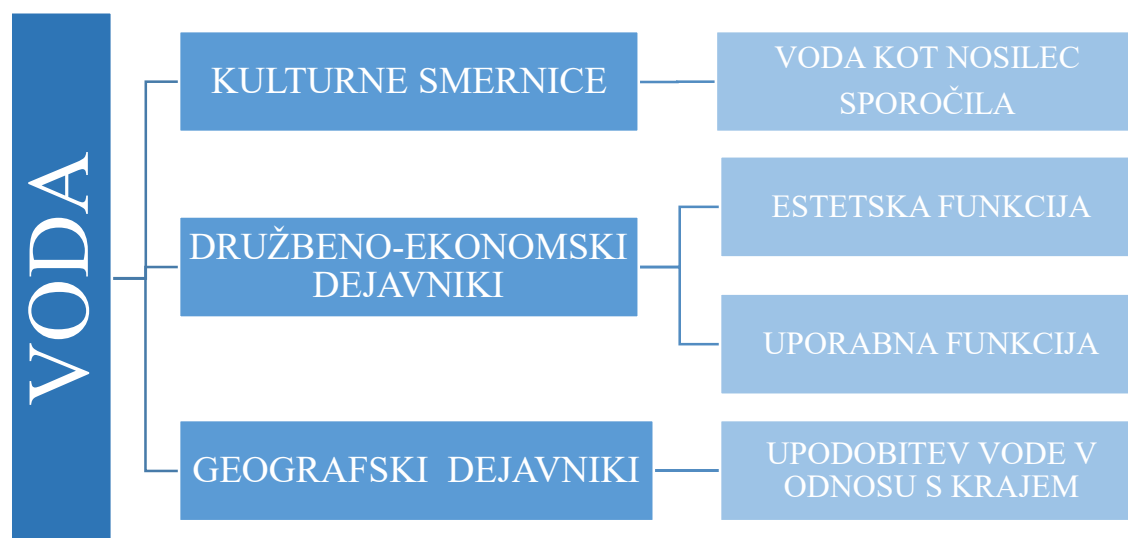
Geografski dejavniki

Največ so se uporabljale za Mediteran značilne rastlinske vrste, ki so bile prilagojene naravnim razmeram – vročim poletjem, pomanjkanju vode in zimskemu dežju in vetru. Poleg oljk, cipres in hrastov so sadili grmovnice (oleander, mirto in lovor) ter aromatična zelišča, med katerimi so bili tudi lavanda, žajbelj in rožmarin. Cvetoe trajnice niso prevladovalo, a v zasaditvah vseeno lahko najdemo irise, perunike in žafran.

V času osvajanja novih ozemelj se je hkrati z razcvetom mednarodnega trgovanja razcvetelo tudi navdušenje nad eksotičnimi tropskimi vrstami, ki so jih sadili v vrtove, ugodna klima pa je omogočala njihov razcvet. Zelo pogosto so uporabili citruse, limonovce in pomarančevce, ki so jih poleg drugih občutljivih rastlinskih vrst sadili tudi v lončene posode. V zimskem času so jih tako lahko predstavili v rastlinjake in oranžerije.

Bogate zbirke tujerodnih rastlin so bile v vrtovih statusni simbol bogastva. Palme, lokvanji in druge neavtohtone rastlinske vrste so pogostejše v vrtovih Azurne obale ter nekaterih drugih novodobnih zasnovah.

5.4.6 Voda

Slika 31: Vpliv smernic in dejavnikov na vodo v vrtu

Voda kot nosilec sporočila

Motiv vode je imel prav tako idejno osnovo. Iz islamskega izročila izhajajoč motiv štirih rek, t. i. čahar sur, upodobljen kot dva pravokotno sekajoča se vodna kanala s središčnim paviljonom ali vodnjakom, je poosebljal idejo paradiža.

Družbeno-ekonomski dejavniki

Tudi renesansa je z uporabo vode v vrtovih razvila bogat izrazni jezik. Zaradi večje blaginje so se posvetili tudi ornamentiki. Izražala se je z vodnjaki, v povezavi s kipi ali kot samostojen motiv, z ravnimi vodnimi ploskvami ali kot dinamična snov, ki izvablja zvočni učinek. Skupaj s skulpturami, izdelanimi po motivih antičnega bajeslovja, je voda dobila tudi simbolno in alegorično vlogo. V vrtni prostor je vnesla razgibanost in dinamiko.

Že od starega Egipta naprej se je voda v obliki namakalnih kanalov pojavljala v vrtu kot nepogrešljivi nosilec življenja in svežine. Kot navaja Ellen Churcill Sample v knjigi *The geography of Mediterranean region* (1931), so namakalne kanale uporabljali tudi v času antike. Kanali so namakali svete gaje in nasade v grških javnih parkih, v starorimskih vrtovih pa so namakalni kanali, v kombinaciji s poglobljenimi potmi in dvignjenimi gredami, ohranjali vodo v nasadih. Namakalne sisteme v obliki kanalov in ozkih potočkov je poznala tudi mavrska kultura, ki jih je uporabljala v sadovnjakih.

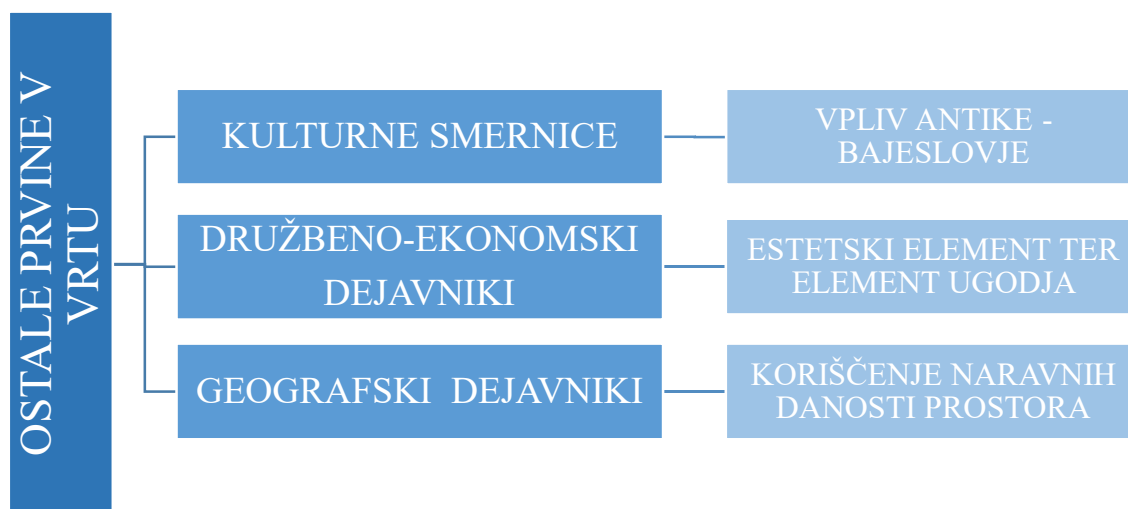
Voda je bila nepogrešljiva tudi v t. i. vrtovih ugodja. Vodni bazeni, kaskade in vodni pršič iz fontan so v vrtove Mediterana prinašali osvežitev.

Geografski dejavniki

Oblike vodnih elementov se med posameznimi kraji razlikujejo. V Egiptu so prevladovali pravokotni vodni bazeni ter ravni vodni kanali. Toskanske zasnove so bile polne vodnih gledališč, sestavljenih iz fontan (samostojnih ali v povezavi s kipi), zidnih vodnjakov z bazeni, vodnih parterjev ter vodnih osi, kaskad in številnih vodnih curkov. Vodni kanali in potočki so bili značilni za mavrsko kulturo v Španiji. V novejših zasnovah alžirskih vrtov pa so pogoste samostojne fontane z osmerokotnim bazenom v sredini, ki je imel rob okrašen s keramičnimi ploščicami.

V nasprotju z bogatimi toskanskimi vodnimi stvaritvami so v suhi in kraški Dalmaciji vodo v vrtu uporabljali premišljeno ter v manjšem obsegu. Vodo so hranili v značilnih cisternah pod terasami. Vodni motivi so bili tukaj zidne fontane ali samostojni vodnjaki s kamnitim koritom. Glede na njihovo posebno obmorsko lego je za svežino v vrtu poskrbela bližina morja. Na posestvih tik ob morski obali so vrt pogosto podaljšali v pomol, ali pa v spodnji del vrta postavili ribnik, ki ga je napajalo morje.

5.4.7 Ostale privine v vrtu

Slika 32: Vpliv smernic in dejavnikov na ostale privine v vrtu

Motivika v vrtu

Antika je bila znana po tem, da je v vrtove vnesla elemente bajeslovja in mistike, kar se je nadaljevalo tudi v renesansi. Ponazorili so jih na stenskih poslikavah ter s kipi, bogato okrašenimi vodnjaki, manjšimi templji ter z nišami, posvečenimi duhovom prednikov.

Uporabni elementi v vrtu

Zaradi obrambne in agrarne funkcije so ohranjeni številni objekti, od stolpov in obzidij do različnih shramb za orožje in pridelke.

Naravni elementi danega prostora

Kamen in opeka sta bila pogosta gradnika vrtov v Sredozemlju. Uporaba kamna je gotovo prevladovala pred drugimi gradbenimi materiali. Pogosta je bila uporaba apnenca in marmorja. Kamen se je uporabljal za obzidja, zidke, tlake, stebre, okrasne kipe in vodnjake. Les se je zaradi lahkosti uporabljal predvsem kot nosilec za pergole.

Uporaba keramičnih ploščic pa je bila značilna v portugalskih in mavrskih vrtovih severne Afrike. Z njimi so krasili vodnjake, zidove in stopnišča.

6 VRTOVI SLOVENSKEGA MEDITERANA

6.1 SLOVENSKI MEDITERAN – DOLOČITEV OBMOČJA

Meje Mediterana je zelo težko določiti, zato tudi ne obstaja enotna definicija o obstoju Mediterana na Slovenskem.

Osnovo za določitev območja obravnave na primeru Slovenije so v veliki meri narekovali klimatski dejavniki. Slovensko primorje je pod vplivom submediteranskega podnebja, ki se s temperaturo in padavinskim režimom razlikuje od mediteranskega (Ogrin Da., 1993a). Po navedbah Darka Ogrina (1993a) se vplivno območje submediterana širi preko slovenske obale do Kraškega roba na vzhodu, pa vse do Banjske planote na severu.

Izhodišče je bila tudi raziskava »Prostorsko dojetanje Sredozemlja v Sloveniji« (Staut in sod., 2007), ki obravnava, kako ljudje prostorsko dojemajo Sredozemlje v Sloveniji. Na podlagi analize ankete povzema, da vsi anketiranci v slovenski Mediteran prištevajo obalne dele, pretežno tudi vzhodi rob Krasa mimo Divače, zaključijo pa se vzhodno od Slavnika. Širše dojetanje pa poleg Slovenske Istre k Sredozemlju prišteva še Vipavsko dolino, Vipavska brda, Goriške ravni, Goriška brda, Kras, Pivko, dolino Reke, Brkinov in Matarskega podolja ter celo Ljubljano z okolico.

Pretežno ruralno-agrarna krajina obravnavanega območja se preko slovenske obale nadaljuje vse do Goriške. Podeželje je že v preteklosti nakazovalo prevladujoč kmetijski značaj, s posameznimi podeželskimi vilami. Vloga bivališč se je iz izključno kmetijske postopoma izoblikovala v bivalno-reprezentančno.

6.2 VRTOVI NA OBMOČJU SLOVENSKEGA PRIMORJA

V nadaljevanju so obravnavani vrtovi kmečkih hiš ter meščanskih vil na območju slovenske obale. Namembnosti bivališča so sledile tudi različne oblikovne smernice na področju vrtnoarhitekturne tvornosti, zato jih je smiselno obravnavati ločeno.

Na območju slovenskega primorja so na vzpetinah ter strmih pobočjih, neuporabnih za kmetovanje, prevladovala gručasta naselja. Ležala so na osončenih in zavetrnih legah. Območja z rodovitno zemljo pa so namenili izključno za kmetovanje (Benčič Mohar, 1993).

Na gričevju ožjega obalnega pasu so se razvile posamezne kmetije, ki so gojile sadje in zelenjavo. Ker je tako pridelovanje zahtevalo nenehno človekovo navzočnost, so njive ležale v neposredni bližini bivališč. Tako so že v 19. stoletju na prisojnih terasastih območjih nastale »raztresene« kmetije z bivališčem in gospodarskim poslopjem. (Benčič Mohar, 1993) Vloga takih posestev je bila izključno pridelovalna, namenjena gojenju vinske trte,

oljk ter drugih za Mediteran značilnih uporabnih rastlin. Oblikovanje so določale naravne danosti, uporaba kamna in apnenca kot gradnika zidov, ograj, vodnjakov, konfiguracija terena in podnebne razmere.

V nasprotju s kmetovalci je bogatejši mestni sloj razvil svojevrsten tip posestva z vrtom. To so bile večje posesti z vilo, kjer je gospodar bival le občasno. Poleg gospodarskega posloplja in vile so bile ponekod vključene tudi stavbe za delavce. Vrtovi ob takih posestih so bili, v nasprotju s prej omenjenimi, bolj sproščeni. Namenjeni so bili udobnemu in sproščenemu preživljanju prostega časa v naravi, zato tudi večji poudarek na estetiki in udobju (Benčič Mohar, 1993).

Ob koncu 19. stoletja se je na območju Portoroža razvil zdraviliški turizem, zaradi katerega so zgradili številne hotele in vile. Gotovo so tudi zaradi prijetne klime na tem območju zrasle nekatere počitniške hiše premožnejših družin, pretežno iz Furlanije in Trsta (Brglez, 2005).

6.2.1 Vrtovi meščanskih vil na slovenski obali

6.2.1.1 Vila Tartini, Strunjan

Oče znanega skladatelja in violinista Giuseppeja Tartinija, Giovanni Antonio Tartini je dal vilo v Strunjanu zgraditi okoli 1700.⁵ Za družino beneških patricijev je hiša v Strunjanu služila kot letna rezidenca, stalno pa so prebivali v mestu. Že v antičnem času naj bi tu stala vila rustika, sodobno zasnovo pa je vila dobila leta 1956 pod okriljem Vinka Glanza (Hoyer, 1992).

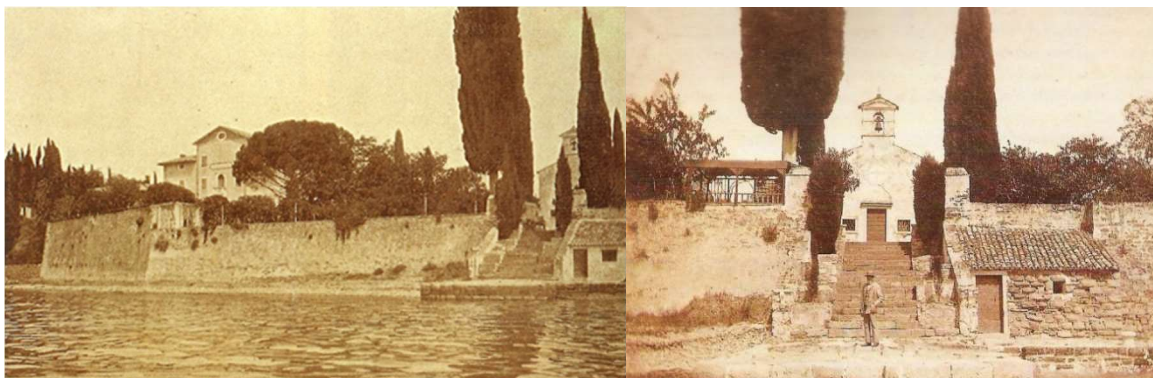
Prvotna zasnova te vile ob morski obali je poleg centralne stavbe vključevala tudi cerkev, upravne stavbe, hiše za kolone, dve skladišči in hlev. Obdajal jo je visok, kamnit zid, dostop pa je bil s kopenske in morske strani. Pomol je vodil po kamnitem stopnišču med cipresami do cerkve. Večji del zemljišča je bil zasajen z oljkami, ki so v drugi polovici 18. stoletja prinašale velik del dohodka (Hoyer, 1992).

Iz prvotne zasnove sta ohranjena visoki kamniti zid ter stopnišče od pomola do nekdanje cerkve. Moderna zasnova pa zajema:

- terasasto zasnovan vrt,
- sprehajalne poti, ki jih pokriva pergola z opečnatimi stebri,
- kamnite škarpe,
- razgledišča na morje in veduto Pirana.

⁵ Tu naj bi slavní Giuseppe preživel večji del svojega otroštva. (Tamaro, Wieselberger, 1992 cit. po Hoyer, 1992)

Bogat rastlinski izbor vključuje za predele Mediterana značilne cipreso, črni bor in pinijo. Med vednozelenimi iglavci najdemo tudi jelko, macesen, duglazijo, tiso in klek. Zeleni izbor pa poživijo cvetoča drevesa, med katerimi najdemo judeževo drevo, japonsko nešpljo in vednozeleno magnolijo (Biščak in sod., 1987).

Slika 33: Pogled iz morske strani (levo; Hoyer, 1992: 37); cerkev Sv. Bassa (desno; Hoyer, 1992: 117)

6.2.1.2 Hiša Cirila Kosmača, Portorož

Nekoč je bila to letna rezidenca avstro-ogrskega meščana, verjetno z območja današnjega Trsta, danes pa je posestvo iz druge polovice 19. stoletja v občinski lasti. V opisu kulturne dediščine je hiša z vrtom opredeljena kot primerek rustikalnega tipa istrske arhitekture (Guček in sod., 1984).

Vrtni prostor sestavljajo:

- Dostop do posestva poteka po glavni dostopni poti, obdani z drevoredom cipres.
- Stranski dostop poteka po ozkem kamnitem stopnišču.
- Peščeno pešpot obrobja kamniti robnik.
- Vodnjak.
- Kamnita klop.
- Kamnita posoda za olje.
- Od rastlinskih vrst pa je poleg večjih dreves (ciprese in macesna) navzoč tudi lovor.

6.2.2 Značilnosti meščanskih vrtov na območju slovenske obale

Vrtna zasnova meščanskih podeželskih vil in počitniških hiš nimajo več agrarnega značaja. Vrt je bil predvsem prostor za prijeten oddih na prostem in v senci.

Postavljeni so bili na višje lege, od koder so se iz kamnitih teras in razgledišč odpirali razgledi proti morju. Lesene brajde na terasi so zamenjale pergole s kamnitimi ali opečnimi stebri. Postavljene so bile tik ob stavbo ali pa so metale senco po ravnih vrtnih poteh. Zelenjavne vrtove je nadomestil vrt z okrasnimi rastlinami, palmami in agavami, ter drugimi tujerodnimi rastlinskimi vrstami. Visoka drevesa so služila za senco, drevored pa je obrobjal

glavno dostopno pot. Še vedno razmeroma majhne posesti je obdajal visok zid, ki je branil pred nezaželenimi pogledi. Pogosto najdemo tudi kamnite vodnjake, v katere se je zbirala deževnica, klopi za počitek ter posamezne kamnite vaze, zasajene z okrasnim rastlinjem.

Razkošne vrtné zasnove so bile na tem območju razmeroma redke ter rezervirane za premožnejše meščanske družine, pretežno iz tujine. Posestva so poleg arhitekturno dodelane stavbe velikokrat vključevala tudi cerkev oziroma kapelico. V bogatih, večjih parkovnih ureditvah so prevladovala kamnite terase, prekrite s pergolo in razširjenim zelenim izborom, ki je vključeval tako lokalno kot tujerodno rastlinje. Lega na vrhu hriba ali tik ob obali je še poudarila statusni simbol. Posestva so bila obrnjena skoraj izključno proti morju, zato so bila na različnih delih vrta postavljena tudi številna razgledišča za panoramske razglede.

6.2.3 Vrtovi kmečkih hiš na slovenski obali

Poleg redkih dovršeno oblikovanih vrtov ob vilah in hišah, pa so na območju slovenske obale prevladovala večinoma samostojne kmetije. Sledi pregled vrtnih zasnov ob kmečkih hišah v Portorožu, kot jih omenja Zazidalni načrt Portorož iz leta 1984 (Guček in sod., 1984).

Leta 1910 zgrajena kmečka hiša na **Belokriški cesti 29**, v osrčju Portoroža, je primer tradicionalne kmečke hiše z dvoriščem, ki je od obdelane njive pred hišo ločena z nizkim kamnitim zidom ter brajdo pred hišo.

Poleg značilnega tlakovanega dvorišča z brajdo, pod katero stoji miza, so bila nekatera posestva (**Hiša Šentjane 22**) dodatno okrašena še s cvetličnimi koriti ob stopnišču ali poti ter z vodnjakom. V tem primeru je bilo obdelovano zemljišče od hiše ločeno s teraso.

Na pristni portoroški kmetiji na **Vilfanovi poti 25** pa so značilni zasnovi v vrtu dodana gospodarska poslopja: vinska klet, senik, sušilnica za meso, shramba za orodje, svinjak, kurnik, zajčnik, stekleni rastlinjak in trije vodnjaki, od katerih vodijo podzemne cevi in predstavljajo izvirno namakalno tehnologijo.

Poslopja so imela ponekod tudi kuhinjski prizidek oziroma letno kuhinjo. V vrtove so sadili oljke, sadno drevje in trto, kasneje pa rastlinski izbor dopolnili z značilnimi neavtohtonimi rastlinami, na primer palmami in agavami.

Vila na **Obali 61** sodi med bolj dovršene vrtné zasnove iz preloma 19. in 20. stoletja. Pohvali se lahko z razsežnim vrtom, obrnjenim južno proti morju, ter leseno verando na vogalu stavbe. Vrt ima poudarjeno osrednjo os. Ravna pešpot vodi iz glavne ceste čez vrt do hiše ter je ob straneh zasajena s striženo živico. Poleg dveh vrst cipres, ki obrobujata vrt, so v njem tudi številne palme, ruj in črni hrast.

6.2.4 Značilnosti kmečkih vrtov na območju slovenske obale

Ruralna arhitektura v zaledju slovenske obale se je odražala v uporabnosti poslopij, pa tudi v oblikovanju zunanjega prostora, čeprav je bila ureditev okolice skromnejša, podrejena uporabnosti in ne pretirano okrašena.

Stanovanjska hiša s spremljajočimi gospodarskimi poslopji (vinska klet, rastlinjaki, shrambe za živila in orodje, prostori za živali) izraža uporabnost ljudske arhitekture, ki je bila prilagojena življenju kmečke družine.

Po končanem delu na bližnji njivi se je življenje preselilo na dvorišče pred hišo. Tlakovano teraso je pokrivala lesena brajda, največkrat zarasla s trto, ki je ponujala prijetno senco. Spodaj oziroma v neposredni bližini so postavili:

- kamnito mizo,
- letno kuhinjo z odprtim ognjiščem,
- vodnjak za namakanje.

Zunanji prostor so obrobili s kamnitimi škarpami, za premostitev višinskih razlik med terasami pa so postavili preprosta kamnita stopnišča.

Rastlinstvo v vrtu je bilo prav tako podrejeno uporabnosti. Vinogradi, nasadi oljk in sadnega drevja so ležali na nižjih terasah, zelenjavni vrt pa je ponavadi stal v bližini hiše. Ciprese so bile skoraj nepogrešljiv krajinski element. Domačijo so varovale pred burjo in prispevale dodatno ambientalno vrednost (Biščak in sod., 1987).

6.3 VRTOVI NA GORIŠKEM

Goriška regija se je razvijala že v 17. stoletju. K temu je pripomogla obmejna lega ter tedanji politični vpliv Beneške republike in Habsburške monarhije. Navzočnost plemstva se je kljub vojaški in obrambni funkciji Goriške grofije močno odražala v gradnji številnih posesti, čemur sta bili naklonjeni tudi mila klima in obilica rodovitne zemlje (Seražin, 2006). Številne plemiške družine – dinastija Attems, Coronini in Lantieri – so tu ustvarile svoje rezidence, v mestu in na podeželju.

Kot navaja Darija Mavrič (2004) je vrt v mestu in predmestju nastal kot okvir za vilo, na podeželju pa naj bi bil vez med vilo in kmetijsko krajino, med kulturo in naravo.

6.3.1 Mestni vrtovi na Goriškem

Ob mestnih palačah so vrtovi nastajali v notranjih dvoriščih stavb ali za stavbami in bili tako zaščiteni pred nezaželenimi pogledi. Notranja dvorišča z arkadami se omenjajo v palačah Werdenberg in Rabatta.

6.3.1.1 Vrt ob palači Lantieri, Gorica

Palačo in posest, ki ji je pripadala, je od dvornega zdravnika Antonia Pozza leta 1505 kupil Anton Lantieri iz Ljubljane. Stavba je stala tik ob mestnem obzidju, zato je slednje določalo tudi meje vrta.

- Obzidje z nadzidki je bilo zaradi boljše zaščite obdano tudi z jarkom, v katerega je bil usmerjen potok Vrtojbica.
- Notranje dvorišče je bilo z zidom razdeljeno na dva dela: en del je bil namenjen dvorišču z vodnjakom – morda so tam gojili zgolj rastline v posodah (npr. citrusi), drugi del pa vrtu (najverjetneje je bil posejan s travo in morda zasajen s cvetočimi trajnicami).
- Ob stavbi se je nekoč raztezala brajda.
- Struktura vrta, ohranjena do danes, je preprosta: dolga vzdolžna os, ki jo pravokotno seka več poti. V tem vrtu naj bi gojili uporabne rastline, sadje, morda dišavnice (Mavrič, 2004).

Presenetljiva je edino velikost, saj naj ne bi nobena plemiška palača imela ob boku tako velikega vrta.

6.3.2 Značilnosti mestnih vrtov na goriškem

Na podlagi izredno skopih zapisov o mestnih vrtovih in maloštevilnih ohranjenih vrtnih primerih je težko določiti njihov značilni izgled in sintakso.

Pretežno so povzemali vlogo zaprtih notranjih dvorišč ali pa so se nahajali za stavbo, zaprti z obzidjem in stavbnim tkivom.

Zasnova je bila večinoma preprosta, osna. Grede so bile geometrijsko oblikovane, kar je poleg estetskega vidika pripomoglo tudi k lažji obdelavi zemlje.

Vrtovi so bili najverjetneje bolj uporabni kot okrasni.

6.3.3 Podeželski vrtovi na območju Goriške in Krasa

Bolj kot v mestu se je vrtna umetnost razvila na podeželju, kjer je bilo na voljo več prostora in bolj raznolik teren, kar je omogočilo tudi različne forme in sloge oblikovanja.

Vrtovi ob vilah, ki so nastajale na goriškem podeželju, so izražali značaj posesti. Uporabnosti podrejeni so bili vrtovi ob kmečki posestvih. Vrtovi ob rezidencah plemiških družin so izkazovali reprezentančnost posesti, hkrati pa so služili tudi kot kraj za oddih in sprostitev.

Darija Mavrič v svoji magistrski nalogi (2004) deli vrtove na goriškem podeželju glede na tip vile, ob katerih so se oblikovali.

- Vrtovi ob vilah s stolpi; pretežno zaprte vrtné zasnove sledijo izvorni utrdbeni arhitekturi, ki je postopoma izgubila obrambno funkcijo.
- Vrtovi ob beneškemu tipu vile; obdajajo predvsem razkošne rezidence plemiških družin.
- Vrtovi ob furlanskemu tipu vile; sledili so preprosti ali kmečki arhitekturi.

6.3.3.1 Vila Coronini, Kromberg

Vrt, katerega domnevni avtor je bil Giulio Bandera (Stopar, 1991), je nastal v 17. stoletju ob podeželski vili s stolpi. Posestvo z vilo je obdajal zid, ki je služil za odvrčanje nezaželenih pogledov, a njegova primarna funkcija je bila morebiti tudi obrambna.

Vrtna zasnova je sledila značilnemu modelu renesančnega vrta, postavljenega na vrh vzpetine ter s terasasto razčlenitvijo vrtnega prostora.

Prvotno je imela vila le eno dvorišče na severni terasi, obdano z gospodarskimi poslopji. Središčno fontano so kot centralni motiv dodali v 18. stoletju, ko je bil ta del vrta oblikovan v baročnem slogu. Vrt je bil obdan s kamnitim zidom, zgrajenim na starejših temeljih, okrašen pa je bil s kamnitimi vazami (Marvič, 2004). Na mestu, kjer je nekoč stala konjušnica je danes urejeno parkirišče. Na posestvu je stala tudi kapela, ki ni bila ločena od poslopja. Bila je v jugozahodnem stolpu in z ločenim vhodom dostopna tudi bližnjim prebivalcem. Prvotni vrt z geometrijsko oblikovanim zelenjem je bil zahodno od vile domnevno urejen že v 17. stoletju. Nadaljeval se je v bosket, t. i. sproščeno posajeno drevnino, značilen za staro italijanske vrtove. Na južni strani se omenja grota s kipom Kronosa (Seražin, 2006).

V 20. stoletju so dvorišče preuredili v baročno zasnovan vrtni parter, ki obsega:

- štiri ozelenele elemente,
- baročni vodnjak v sredini,
- polkrožno potekajoč zid s stebri in vazami na vrhu stebrov zaključuje dvorišče.

Okolico dopolnjuje:

- dvoramno stopnišče, ki teče do glavnega vhoda na zahodni strani,
- "orlovski" stolp zahodno od gradu,
- vodnjak in baročni kip Sv. Janeza Nepomuka na travniku zahodno od grajskega dvorišča, postavljena v kasnejšem obdobju.

6.3.3.2 Vila Attems, Podgora

Šele v 18. stoletju lahko govorimo o ambicioznejših vrtnih in parkovnih zasnovah. Zgleden primer je vila Attems, zasnovana kot beneška vila z vrtom.

Urejanje okolice se je po zasnovi Nicola Picassija začelo takoj po zaključku glavnih gradbenih del leta 1748, a na žalost danes, razen dveh stebrov glavnega vhoda, ni vidnih sledi.

Vrt se je razvil pred in za stavbo. Strmo pobočje, ki se je spuščalo proti reki, je že samo po sebi nakazovalo potrebo po terasasti zasnovi.

Posest je bila razdeljena na dve terasi. Po načrtih, ki niso bili v celoti izpeljani, naj bi bil na zgornji terasi ob vodnem zajetju postavljen nimfej z groto, ki je bil hkrati zbirališče vode za vso vilo. Na spodnjo teraso je bil neposreden vstop iz salona, ki naj bi se po načrtu delil na zgornji in spodnji del.

Zgornji del pred vilo je bil geometrijsko zasnovan vzdolž osrednje osi:

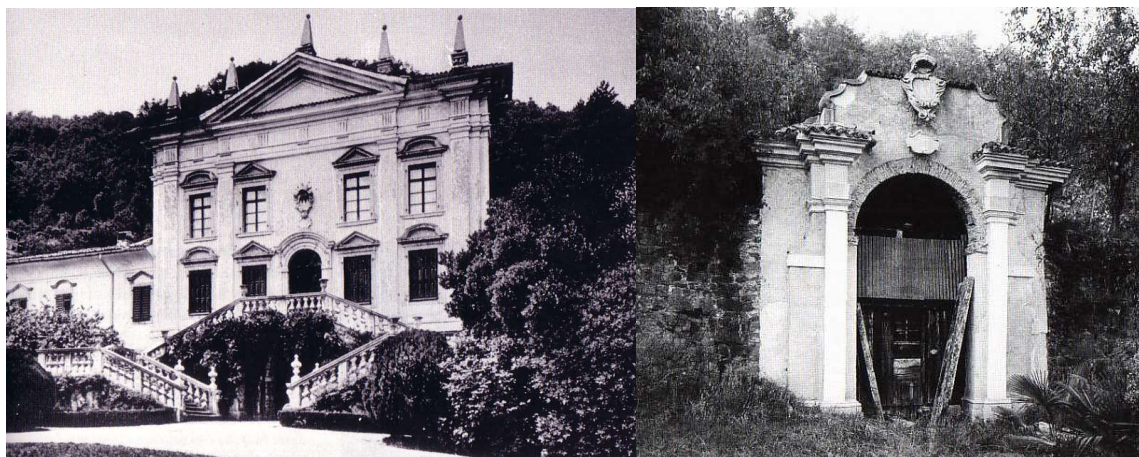
- Načrtovan v slogu holandskih parterjev z obilico cvetja in peščenimi potmi.
- Obdan s kamnito ograjo, ponekod okrašeno s podstavki s kamnitimi kipi ali vazami s cvetjem.
- Kamnita fontana z vodomedom naj bi služila kot okras ter obenem namakala vrt.

Spodnji del je bil zasnovan kot uporabni vrt, prepleten s peščenimi potmi. V njem naj bi sadili:

- Dišavnice, vinsko trto in sadna drevesa.
- Višja drevesa in trta naj bi rasla predvsem ob zidovih, osrednji del pa naj bi bil zarasel z nizkim rastlinjem, ki ne bi zakrival razgedov.

Tik ob geometrijskem vrtu naj bi se kot kontrast med naravo ter oblikovanim vrtom širila sproščena vrtna zasaditev, ki bi vključevala:

- Gozdič, primerljiv z renesančnim bosketom, v katerem naj bi rasli kostanji, lipe in druga drevesa.
- Nasad citrusov in drugega sadnega drevja, predvsem jablan in hrušk.
- Krasili naj bi ga številni kipi z mitološkimi motivi, ribnik s kipom boginje Diane v sredini ter štiri geometrično razporejene grote.
- Celoto pa bi obdajal plot s štirimi lepo oblikovanimi vhodi.

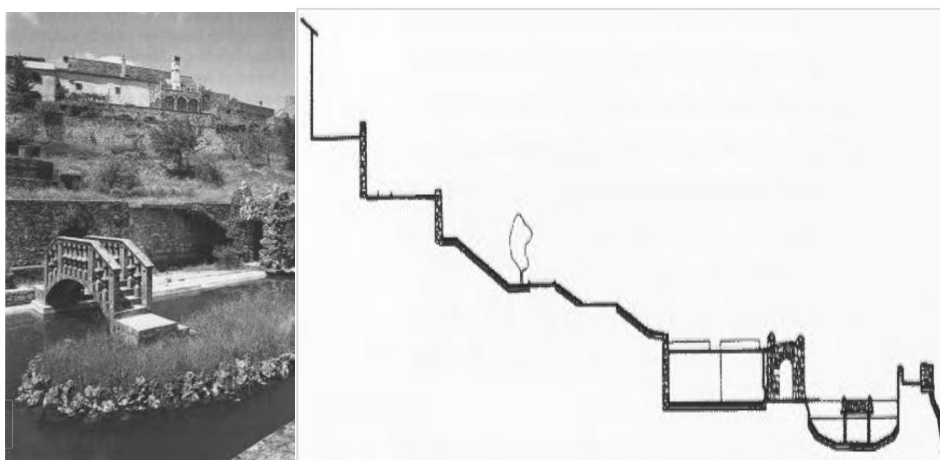
Slika 34: Pročelje z dvoravnim stopniščem vile Attems (levo; Mavrič, 2004: 26); nimfej za vilo (desno; Mavrič, 2004: 26)

6.3.3.3 Ferrarijeva vila, Štanjel

Med zunanjimi zasnovami podeželskih vil 20. stoletja je treba omeniti parkovno ureditev ob vili Ferrari. Nastala je med letoma 1925 in 1935 pod okriljem arhitekta Maxa Fabbianija. Zasnova se je prilagodila legi na vrhu Štanjelskega griča in obliki terena z umestitvijo teras, s čimer posnema ureditev Štanjela in se staplja z okoliško pokrajino.

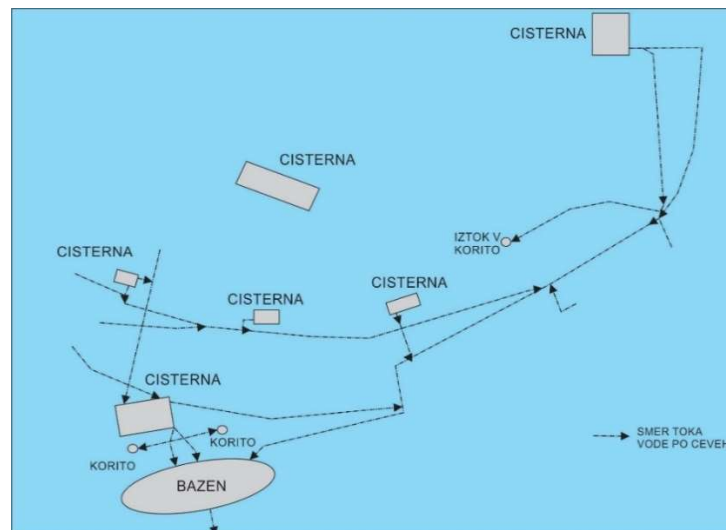
Stavbi je dodal odprto ložo na petih obokih in teraso. Pod teraso je uredil zimski vrt in prostore za vrtnarsko orodje (Ravnikar, 2003).

Uporabljeni so za kraško krajino značilni prijemi: terase, kamniti podporni zidovi, kamnita stopnišča in pergole, ki se z ene strani naslanjajo na kamniti zid z druge pa jih podpira stebrišče. Prisotni pa so tudi elementi, neodvisni od kraja, ki predvsem odražajo ideal tistega časa. Tako so nastali razgledni paviljon, ovalni bazen – jezerce z otočkoma in »beneškim« mostičkom, umetna votlina z »Botticcelijevo« školjko, ter vodometi.

Slika 35: Jezero z otokom (levo; Ravnikar, 2003: 192); terasasta zasnova vrta (desno; Ravnikar, 2003: 191)

Repertoar parkovne ureditve obsega še elemente: groto s tolmunom, vrtno uto – sicer hladilnico za led, balinišče ter sistem pokritih in odkritih zelenjavnih gred.

Slika 36: Shema Fabianijevega vodnega sistema v Ferrarijevem vrtu

Zasnova se ponaša tudi z domišljenim vodnim sistemom, pri katerem je tradicionalni način zbiranja deževnice nadgrajen s sistemom talnih zbirnih kanalov, cistern, cevovodov, odtočnih oziroma namakalnih kanalov. Tak sistem je posestvo in naselje oskrboval z lastno tekočo vodo za zalivanje in napajanje živine ter hkrati omogočil okrasne vodne elemente. Bazen z mostičkom in vodometi v sredini je služil predvsem kot akumulacija vode, s katero so namakali vrt in polja v vrtači pod parkom. V zimskem času, ko je voda zamrznila, pa so led prenesli v ledenico.

Na terasah je bil prostor tudi za zelenjavne grede, postavljene v bližini cistern z vodo, cvetlične vrtove ter posamezno drevje, večinoma sredozemskih vrst.

Nekoliko kasneje, v 60. letih 20. stoletja, je bila dodana tudi vrtna plastika in poizkus uveljavitve forma vive.

6.3.4 Značilnosti podeželskih vrtov na območju Goriške in Krasa

Vrtovi na Goriškem so bili, pogostejše kot v mestih, na podeželskih posestvih. Tu prostor ni bil omejen s stavbami in obzidjem, temveč je lahko zajemal večje površine. Vrtovi so ležali ob kmečkih posestvih, kjer vrtni prostor sledi preprosti zasnovi in uporabnosti, ter ob podeželskih vilah plemiških družin, ki so z večjimi in urejenimi vrtovi izražali svojo blaginjo.

Dvorišča stavb oziroma vil so bila nepogrešljiva prvina vrtnih zasnov. Glede na njihovo vlogo in vlogo vile jih Helena Seražin (2006) loči na:

- gospodarska – obkrožena z rezidenčnim in gospodarskimi poslopji so pravo središče podeželske vile
- slavnostna – odprta dvorišča, ki dajejo rezidenčnemu poslopiju veličastnejši videz in s tem poudarjajo status lastnika.

Med vrtove ob podeželskih vilah 17. stoletja prištevamo vrtove ob vilah s stolpi. Namesto odprtosti v prostor ostaja vila s stolpi zaprta sama vase, kar simbolično odraža njeno obrambno držo. Vrtovi so nastali neposredno ob stavbi. Obzidje, ki je vilo običajno obdajalo, je pred ali za stavbo ustvarjalo prostor, ki ga je bilo mogoče uporabiti za vrt. Na drugi strani obzidja pa se je odpiral pogled v naravo – na sadovnjake, polja, vinograde, gozdiče ...

V vrtovih ob beneškem in furlanskem tipu vil prevladujejo podobne pravilne zasnove: kvadraten ali pravokoten tloris, s pravokotno sekajočimi se potmi razdeljen na več enakih delov. Na križišča poti je bil velikokrat postavljen vodometa. Pri beneških vilah je bil lahko vrt pred ali za stavbo in oblikoval neposredno povezavo med stavbo in vrtom, pri furlanskem tipu pa ga lahko pričakujemo le zadaj. Ob reprezentančnem poslopiju je bil vrt logična povezava stavbe in narave. Drugače je bilo v primeru kmečkih vrtov, kjer je bilo mednju vrinjeno dvorišče.

Goriški vrtovi iz 17. stoletja so bili preprosto zasnovani, obzidani uporabni vrtovi z zelišči, zelenjavo in cvetjem. Zasnove 18. stoletja, ki na žalost niso vedno docela uresničene, so sledile beneškemu principu oblikovanja. Ta je povzemal renesančne vzore, ki temeljijo na antičnih zgledih. Posesti so bile povzdignjene na višji hrib ter terasasto oblikovane. Načrti so pogosto zajemali umestitev naslednjih prvin (Seražin, 2006):

- geometrijsko oblikovan parter,
- bosket – vtis spontane naravne zasaditve,
- fontane z vodometa in ribniki, ki namakajo vrt,
- nimfeje in groto, kipi z mitološkimi motivi ter vaze s cvetjem,
- kamnite ograje in podporni zidovi.

Temu so v kasnejših obdobjih 18. in 19. stoletja sledili tudi baročni in holandski zgledi z dodelanimi cvetličnimi parterji, okrašenimi z obilico kipov, vodnjakov in vaz.

Oblikovanih kompleksov s portiki na Goriškem in Vipavskem ni zaslediti, saj podnebne razmere odprtega tipa vile niso dopuščale oziroma zahtevale. Prav tako, z izjemo vile Ferrari, ni bila pogosta uporaba pergol in senčnic.

Vrt vile Ferrari na Krasu lahko štejemo med sodobne primere urejanja zunanjega prostora na kraškem območju. Vrt predstavlja zgleden primer prilagoditve na oblikovanost obstoječega kraškega terena ter na pomanjkanje vodnih virov. Zasnovan sistem zbiranja

vode bi lahko bil za zgled mnogim primerom vrtnoarhitekturne tvornosti tako kraškega kot tudi širšega primorskega okoliša. Oblikovanost strmega terena v terase ter lega na vrhu hriba kažejo podobnosti z vrtovi širšega Mediterana. Razgledišča so poudarila povezavo med vrtom in naravo, prav tako s pergolo pokrite poti. Obširna je bila raba kamna v povezavi z betonskimi elementi. Uporabljali so ga za gradnjo številnih kamnitih podpornih zidov, stebrov pergol in nižjih zidov in zidcev v vrtu.

7 POVEZANOST VRTOV SLOVENSKEGA MEDITERANA S POJMOVOM MEDITERANSKEGA VRTA

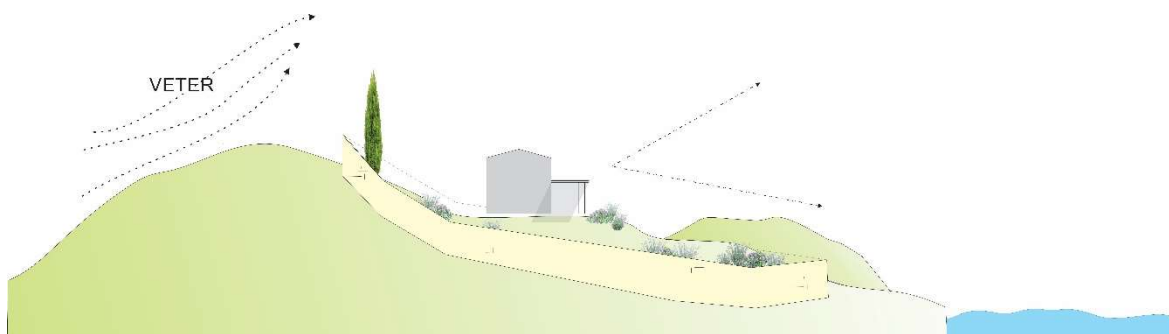
Vrtna dediščina slovenskega Mediterana je očitno razmeroma okrnjena v svojem obsegu in do danes le redko ohranjena v celoti. Večje zasnove so bile predvsem odraz blagostanja bogatih plemiških družin, ki pa se v našem prostoru niso toliko zasidrale, da bi v vrtni dediščini slovenskega Mediterana lahko pustile večji pečat. Goriška je bila v primerjavi z obalnimi deli kljub temu deležna številčnejših reprezentančnih zasnov, ki pa so bile skromnejše in manj obsežne od njenih vzorov na območju Toskane.

V nadaljevanju so obravnavana izhodišča in elementi, ki med seboj povezujejo ter razlikujejo vrtove slovenskega Mediterana z izhodišči mediteranskega vrta.

7.1 LEGA

Razgiban teren slovenske obale in prevladujoč agrarni značaj je narekoval ureditev nasadov in vinogradov po sončnih bregovih zavetrnih leg. Zato je mogoče trditi, da je lego pripadajočih kmetijskih posesti z vrtovi v veliki meri pogojevala prav ugodna lega za kmetovanje.

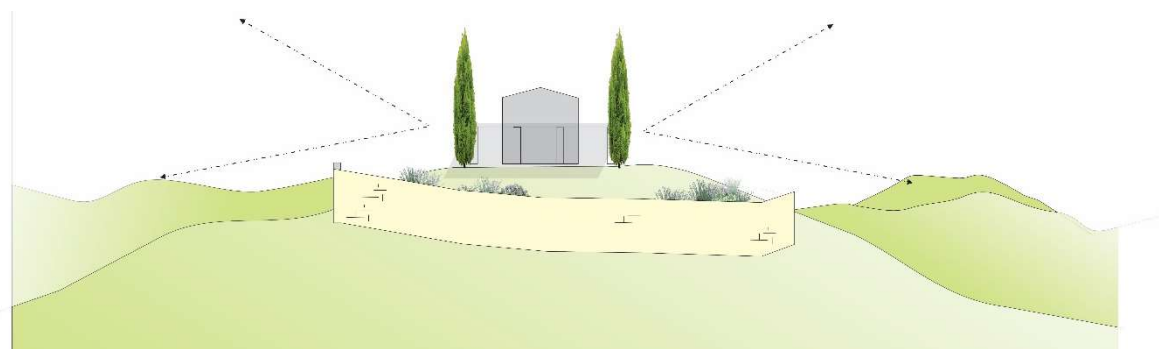
Počitniške hiše in primestna bivališča z vrtovi, namenjeni oddihu in začasnemu bivanju, so stali ob vznožju hriba, obrnjeni k morski obali, kar kaže na mediteransko navezanosti na morje in njegovo bližino. Kjer je bilo le mogoče, so posest zgradili tik ob morski obali, kot lahko opazimo pri vili Tartini in sorodnih vilah na območju Dalmacije.

Slika 37: Lega posesti na pobočju s pogledom proti morju

Na Goriškem, kjer stika z morjem ni, so posesti prav tako prevladovali na brežinah in povzdignjenih legah. S tem so predvsem želeli poudariti reprezentančni značaj, delno pa to lahko pripišemo tudi obrambni vlogi.

Posesti, postavljene na izpostavljenih višjih legah z razgledom na morje in okoliško krajino, so značilnost vrtov zunaj mest na večjem delu Mediterana

Slika 38: Lega na vrhu hriba s panoramskimi pogledi

7.2 POVEZAVA HIŠE Z VRTOM

Brajda ali z vinsko trto zarasla pergola je bila neposredna povezava hiše in okoliškega vrta. Na slovenski obali so se prebivalci v vročem poletju skrivali pred soncem. Brajda je vročemu zraku preprečevala neposreden vstop v hišo in poskrbela za prijetno druženje in obedovanje v njeni senci. Njena vloga je bila torej predvsem utilitarna, oblika pa preprostejša.

Povezovanje stavbe s portiki se v našem prostoru ni prijelo, kot v primerih iz tujine. Seražin (2006) omenja, da se na Goriškem ni uveljavil odprti tip hiše s portiki in pergolami, kar lahko pripišemo podnebnim razmeram z nekoliko nižjimi poletni temperaturami, ki takega oblikovanja niso zahtevale.

Bivalna stavba se je povezovala z okolico in drugimi pripadajočimi objekti predvsem z dvorišči in terasami v pritličju. V primeru podeželskih vil je bilo to dvorišče primarno gospodarsko, v primestnih vilah pa se je reprezentančno vhodno dvorišče nadaljevalo v okrasni vrt.

7.3 ZASNOVA

Pri primerih slovenskih vrtov je prevladovala predvsem odprta zasnova posesti kot nasprotje starorimskim peristilnim in mavrskim dvoriščnim vrtovom.

Manjša gostota prebivalstva in prostorne kmetijske parcele so omogočile večji obseg vrta. Kmetijska posestva niso potrebovala visokih obzidij, kamniti zidovi so bili predvsem ločnica med parcelami, manjši zidki pa so ločili uporaben dvoriščni prostor od obdelovalnih površin.

Zaprte oziroma z zidom obdane posesti zasledimo v predvsem znotraj naselij, kot v primeru portoroških vil. Ob morski obali je posestva obdajal kamnit zid, ki omogočal zasebnost in odvracanje pogledov z morske strani. Obrambne vloge obzidij tu ni opaziti.

Na Goriškem lahko opazimo postopen prehod zasnov iz zaprtih v odprte. V 17. stoletju so prevladovali obzidani uporabni vrtovi, kot v primeru vile Coronini v Kromberku. V kasnejših obdobjih je bil zid opuščen, zamenjala ga je odprta reprezentančna zasnova vrtnega prostora.

7.4 KOMPOZICIJA

Kompozicija sledi pretežno utilitarni funkciji, ki se je spontano razvila iz prvotno agrarne vloge. Do hiše na vrhu posesti je vodila ravna, utrjena dostopna pot, obdana z drevoredom cipres. Pri skromnejših zasnovah ni bilo poudarka na oblikovanju in kompoziciji vrtnih poti. Peščene poti so sledile terenu in se povezovale s preprostimi kamnitimi stopnišči med terasami nasadov. Teraso so bile značilne za priobalno agrarno pokrajino. Kot navaja Titl (1993) je vzrok predvsem v mediteranski klimi, saj močni nalivi z erozijo flišnih tal lahko povzročijo hudo škodo. Zaradi istega razloga lahko najdemo terase tudi v drugih predelih Mediterana.

S povečanjem blaginje prebivalstva so se izpopolnile tudi vrtno zasnove, ki so dobila kompleksnejšo zgradbo. Plemiške družine so najemale vplivne arhitekta tistega časa, ki so ideje črpali iz renesančnih primerov, hkrati pa so se prilagajali zahtevam in potrebam naročnika.

Prevladujejo terasaste zasnove s parternim reprezentančnim dvoriščem in geometrijsko kompozicijo vrta v osi stavbe, ki izhaja iz italijanskih vzorov. Formalni zasnovi je večinoma na nižjih terasah sledila navidezno sproščena narava – bosket ali uporabni vrt z nasadom sadnega drevja. Tu opazimo prilagoditev oblikovnih smernic praktični rabi.

Poti so bile tik ob posestvu speljane geometrijsko, a so se drugod, kjer je bila zasaditev bolj sproščena, večinoma prilagajale naravni obliki terena.

7.5 VODNI ELEMENTI

Slika 39: Kamnit vodnjak v Kosmačevi vili, Portorož (levo; Svatlana Lana, 2015); baročni vodnjak v parterju vile Coronini, Kromberk (desno; Kromberk, 2016)

Velikokrat je v središču vsake posesti ob stavbi stal kamnit vodnjak, ki ga je polnila deževnica. V toplem podnebjju je bila vir vode za namakanje vrtnega rastlinja.

Središčne kamnite fontane v formalno oblikovanem parterju so imele predvsem dekorativno funkcijo. Opazimo jih v renesančno in baročno zasnovanih vrtovih goriške regije.

Razumljivo in smiselno pa je tudi prizadevanje za ureditev tehnološko naprednega vodnega sistema, ki vodne elemente v vrtu povezuje z dovršenim sistemom namakanja. Tak sistem je bil uporaben predvsem v sušni kraški pokrajini, kjer je vodnih virov primanjkovalo. Lep primer takšnega sistema opazimo v zasnovi vrta ob vili Ferrari v Štanjelu, a žal takšni načrti niso bili vedno do konca izpeljani. Le predvidevamo lahko, da je bilo tako zaradi omejenih finančnih sredstev.

Na žalost se je rastlinski izbor v svoji primarni obliki le redko docela ohranil, zato je o njem zelo malo podatkov oziroma ga lahko zasledimo le v literaturi.

Omenili smo že, da so bili v preprostih obalnih zasnovah predvsem oljčniki, vinogradi ali nasadi jablan in hrušk. Po brajdi pred domačo hišo se je vzpenjala vinska trta. Njeni široki listi so dajali senco, grozdje pa so uporabili za vino ali sadje. V uporabnem vrtu so sadili tudi dišavnice in citruse.

V kasnejših zasnovah so pogosto uporabljali tudi palme in agave, za ta del Mediterana pa so bili značilni še ciprese (*Cupressus sempervirens*), črni bor (*Pinus nigra*) in pinije (*Pinus pinea*), ki so jih sadili v naravnih formacijah ali kot drevoredne zasaditve.

Parterne zasaditve so kraljevale predvsem ob vilah plemiških družin, na primer ob vili Coronini in vili Attems. To so bili z nizko striženo živico obdani nasadi cvetja ali travnatih zaplat, ki so jih povzeli po renesančno baročnih vzorih sosednje Italije. Temu je sledila sproščena sestava rastlinstva s številnimi drevesi.

7.6 DRUGE PRVINE V VRTU

Tudi v kulturno razmeroma skromnem primorskem prostoru so bili vrtni elementi odraz družbeno-kulturnih smernic in mikrogeografskih dejavnikov.

Pripadajoči objekti

Ob stavbah so pogosto stali razni utilitarni objekti. V ljudski arhitekturi so bila to predvsem gospodarska poslopja – shrambe za spravilo živil, rastlinjaki za sadike ter kuhinje kot prizidki ali samostojne enote, ki so jih v poletnem času redno uporabljali (Guček in sod. 1984). Ob plemiških vilah pa so stale konjušnice in velikokrat tudi kapele. Kot omenja Mavrič (2004) so se ob nekaterih starejših posestvih iz 17. stoletja nizali tudi obrambni stolpi in obzidja. Njihova obrambna vloga se je s koncem spopadov spremenila v simbolno ali uporabno.

Gradiva v vrtnem prostoru

Največ so se uporabljali naravni gradbeni elementi, kot sta kamen in les. Pred hišo so bila kamnita tlakovana dvorišča, ki jih je obdajala nizka kamnita ograja, ponekod okrašena s podstavki, kamnitimi kipi ali vazami s cvetjem. Poti v vrtu so bile največkrat utrjene peščene poti, le redko so bile tlakovane s kamnom, kar je bilo značilno za dvorišča pred stavbo.

Senčnice

Slika 40: Pergola vile Tartini (levo; zasebni arhiv prof. dr. Ana Kučan); pergola na posestvu vile Ferrari v Štanjelu (desno; Ravnikar, 2003: 193)

Za ugodje in zaščito pred soncem so, kot v večini vrtov na območju Mediterana, uporabljali senčnice. Ob podeželskih hišah so bile to predvsem lesene brajde s trto, ki so pokrivalo dvorišča pred hišo. V določenih primerih so, predvsem ob podeželskih dvorcih in v vrtovih 20. stoletja, postavljali pergole, ki so se naslanjale na stavbo, na podporne zidove ali pa so stale samostojno. Narejene so bile iz kamna ali opeke, z lesenimi ali betonskimi prečniki. Pergole so se pojavljale največ na območju slovenske obale do Krasa, na Goriškem njihova uporaba ni bila prav pogosta.

Dekorativni elementi

Slika 41: Kip Janez Krstnik Coronini v vili Coronini v Gorici (levo; Mavrič, 2004: 12); nimfej za vilo Attems (desno; Mavrič, 2004: 26)

Okrasni elementi v teh vrtovih so bili zelo osnovni, z izjemo redkih primerov vrtno arhitekture iz 20. stoletja. Poleg preprostih kamnitih vaz za rože so imeli ponekod, po vzoru vrtov iz Toskane in bližnjih Benetk, tudi fontane, stebre, umetno oblikovane vaze, podstavke in kipe.

Kot problem analize vrtno umetnosti Mavrič (2004) navaja prav pomanjkanje upodobitev in kiparskega okrasja na Goriškem. Ponavadi so se ohranile le fontane, posamezne skulpture in zelo redko grote.

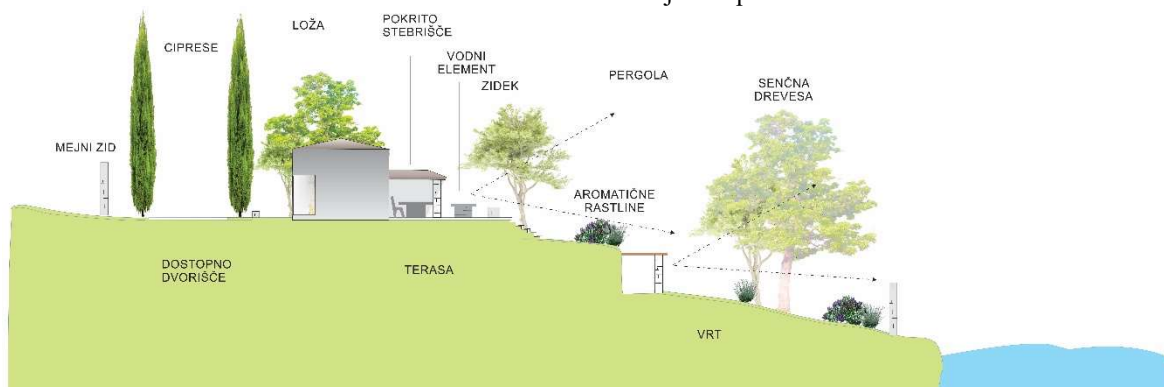
8 UGOTOVITVE

Razvoj vrtno dediščine primorskega območja je narekovalo politično in gospodarsko stanje tega prostora. Bogastvo se je v 17. in 18. stoletju centraliziralo predvsem na Kranjskem in Štajerskem, kar je vplivalo na skromnejšo vrtno arhitekturo na slovenskem Mediteranu. V slovenskem primorju se, razen redkih primerov vile Tartini in kasneje vile Ferrari ter posameznih goriških vil, niso razvile opaznejše vrtno zasnove. Površine so večinoma namenjali kmetijstvu.

Vrtovi slovenske obale so bili oblikovani bolj ali manj spontano. Njihova primarna vloga je bila vezana predvsem na izrabo zemlje ter zaščito pridelka pred vremenskimi vplivi. Prvine ugodja so v kmečke vrtove vnašali postopoma. Za bogate družine pa je bilo glavno ustvarjanje zunanjega prostora za uživanje ob počitniških vilah.

Slika 42: Prikaz vrta na kmetijskem posestvu

Slika 43: Prikaz vrta ob vili ali počitniški hiši

Značilne prvine, uporabljene v vrtnih zasnovah v slovenskem primorju:

- Teraso z nasadi sadnega drevja ali drugih rastlin.
- Kamnito dvorišče ob hiši.
- Brajdo in pergolo, ki so metale senco na dvorišče in vrtno poti.
- Nizek kamniti zid loči dvoriščni del od obdelovalnega.
- Drevored cipres poudarja dostopno pot ter ščiti pred burjo.

- Uporabne rastlinske vrste so vinska trta, oljke, sadno drevje in dišavnice (rožmarin, sivka, lovor, meta).
- Večja senčna drevesa (pinija).

Vrtovi severne Primorske so bili oblikovani po vzoru kulturno-političnih smernic časa in ne izražajo primarne navezave na lokaliteto in klimatske razmere v prostoru. Oblikovani so po načrtih arhitektov, najpogosteje iz sosednje Italije, ki so povzemali ideje beneških oziroma toskanskih renesančnih vrtov. Slovenski primeri na Goriškem so v primerjavi s sorodnimi zasnovami v tujini manjši in skromnejši po sestavi, kar pripisujemo nižjemu standardu prebivalstva.

Opazen je znaten razvoj teh vrtov, ki se med seboj razlikujejo po obdobjih:

Za 17. stoletje so značilne zasnove pod vplivom beneške kulture ob podeželskih vilah (Mavrič, 2004):

- skromne po obsegu,
- omejene z obzidji, ki so obdajala stavbo,
- v vrtovih so najverjetneje gojili predvsem zelenjavo, dišavnice in morda cvetje,
- ni videti, da bi jih krasili s kipi, kar lahko pripišemo financam ali estetiki vrta kot celote, ki je bila tesno povezana s funkcionalnostjo.

Za baročne vrtove v 18. stoletju je značilen bogatejši sestav:

- so osno zasnovani,
- vzdolž osi se nizajo polja, obdana z rezano živico,
- glavne poudarke so ustvarjali vodnjaki,
- vrtovi so največkrat ležali za stavbo,
- pogosto je ob geometrijski zasnovi urejen bosket, ki tako ustvarja ravnotežje med ukročeno naravo in navidezno naravnim okoljem.

V drugi četrtini 19. stoletja se začne tudi na Goriškem uveljavljati romantični vrt, ki je skorajda popolnoma izpodrinil stroge, nenaravne oblike.

9 ZAKLJUČEK IN RAZPRAVA

Iz obravnavanih vrtov na območju Mediterana odkrivamo širok spekter različno oblikovanih vrtov. Razlike se odražajo v kulturnih smernicah danega prostora in časovnega obdobja. Mediteranski vrtovi arabskega izvora so na ozemljih, do katerih je segal vpliv islamske kulture. Tu se je razvil poseben tip mediteranskih dvoriščnih vrtov, značilnih za predele severnoafriške obale vse do Španije. Tudi nekatere kasnejše zasnove ob francoski obali so določene prvine v vrtovih povzemale po Mavrih, kar lahko pripišemo predvsem vplivu sosednje Španije.

Vrtovi severnih in zahodnih obal Sredozemlja, med katerimi je tudi del slovenskega Mediterana, so bili izpostavljeni starorimskim antičnim vzorom, kar je razumljivo zaradi razširjenosti starorimske civilizacije na tem območju. Mediteranski vrt je tu predvsem navzoč večji podeželski vrt.

Različni družbenoekonomski dejavniki delijo tipe vrtov po statusu njihovih uporabnikov. Mestni vrtovi premožnejših meščanov so predvsem manjša zaprta dvorišča znotraj mestnega tkiva. Ker je bogati sloj čutil potrebo po umiku iz mesta, so se razvili vrtovi na podeželju in ob morski obali, katerih skupna naloga je bila oblikovati odprt in prijeten prostor za preživljanje časa v naravi.

Ugodju namenjen vrt je nedvomno ena izmed teženj mediteranskih vrtov, ki bi bila lahko tudi ena od smernic za oblikovanje mediteranskega vrta.

O mediteranskih vrtovih ugodja priča tudi knjiga avtorice Churchill Semple iz leta 1931. V njej obravnava skupne značilnosti arabskih, egipčanskih, starogrških in starorimskih mediteranskih vrtov ugodja.

Celotno območje Mediterana je pod vplivom toplega in vročega podnebja, kateremu so se prilagodile tudi prvine v vrtovih. Prilagoditev mikroklimatskim dejavnikom je pomembna smernica za oblikovanje mediteranskih vrtov. Osončenost, potreba po senci ter pomanjkanje vode so dejavniki, ki vplivajo na oblikovanje značilnih prvin v vrtu.

Razgibanost tega prostora, bližina morja in želja po uživanju v razgledih po morju in naravi so pomembno prispevali k temu, da mediteranski vrtovi ležijo predvsem na višjih, izpostavljenih legah. Kjer je le mogoče, so obrnjeni proti morju.

Obravnava vrtov na območju slovenskega Mediterana se je izkazala za zahtevno že pri izbiri vzorčnih primerov vrtov. Srečala sem se s pomankanjem ohranjene vrtnoarhitekturne tvornosti v slovenskem primorju ter obenem z razmeroma okrnjenimi zapisi o njihovem obstoju. To lahko pripišemo tudi prevladujočemu delavsko-kmečkemu razredu, ki za seboj ni pustil bogate vrtno dediščine. Redke ohranjene primere vrtov slovenskega Mediterana zato še toliko bolj cenimo. Tehtno pa je podati tudi smernice, ki bi v prihodnje služile za

oblikovanje novih ali rekonstrukcijo starejših vrtnoarhitekturnih primerov na danem območju.

Za oblikovanje vrtov na slovenskem Mediteranu bi lahko služile tudi naslednje smernice iz tujine:

- Oblikovanje vrtov, namenjenih ugodju, kjer reprezentančna vloga nima primarnega namena,
- umestitev posestva na poudarjeno lego, usmerjeno proti morju in zaščiteno pred vetrovi,
- povezanost hiše z vrtom in okolico z dvignjenimi terasami, dvorišči in razgledišči,
- zaščita pred soncem in vročino v poletnih mesecih z uporabo lož, pokritih hodnikov, senčnic, pergol in večjih dreves,
- uporaba vode v vrtu kot vir svežine in življenja z namakalnimi sistemi, vodnjaki in drugimi vodnimi elementi,
- izkoriščanje lokalnih gradiv (kamen),
- uporaba mediteranskih rastlinskih vrst v kombinaciji s tujerodnimi rastlinami, prilagojenimi na sušne in vroče razmere.

Menim, da bi bilo mogoče model sredozemskega vrta uporabiti tudi v krajih zunaj Mediteranskega območja, kjer se klimatske razmere bistveno ne razlikujejo od sredozemskega podnebja. Z upoštevanjem podanih smernic in prilagoditvijo lokalni kulturi, bi lahko ustvarili prijeten in estetsko dovršen mediteranski vrt.

Vrtna tradicija na slovenskem Mediteranu ni obsežna. Ohranilo se je le malo vrtov, viri o njih pa so redki. Smotrna je navezava na primere iz drugih sredozemskih držav, saj lahko s pomočjo smernic iz tujine oblikujemo nove in pripomoremo h kakovostnim rekonstrukcijam že obstoječih zasnov vrtno krajine na slovenski obali z okolico.

10 POVZETEK

Diplomska naloga opredeljuje pojem mediteranskega vrta, ki je temelj pri opredelitvi značilnih prvin in zgradbe vrtov na območju slovenskega Mediterana. Na podlagi primerjalne analize vrtnoarhitekturnih primerov iz različnih časovnih obdobj ter držav sredozemskega območja, je njen namen opredeliti ključne dejavnike in smernice, ki vplivajo na zgradbo, in značilne strukturne elemente, ki so izrazito mediteranski ter poglobitni za opredelitev mediteranskih vrtov.

Diplomsko delo najprej opredeli značilnost Mediterana, ki je osnova območja obdelave. Prostor je težavno določiti z enotno opredelitvijo. Definira ga kompleksna združba geografskih, klimatskih, zgodovinskih in družbeno-kulturnih značilnosti, podprtih s človekovim dojemanjem.

Predstavljen in s pomočjo primerjalne tabele analiziran je širok nabor vrtov Mediterana. S pomočjo ohranjenih zapisov iz literature so prikazani vrtovi atarega Egipta in grške ter rimske antike. Tradicija islama je zapustila bogato vrtno dediščino, ki je ohranjena v dvorišnih vrtovih palač v Španiji in zasebnih rezidencah severne Afrike (primer alžirskih vrtov). Na območju Italije, s središčem v današnji Toskani, se je v renesansi po antičnem modelu razvila dragocena vrtnoarhitekturna dediščina. Po njenem vzoru so nastali številni vrtovi v Italiji in zunaj njenih meja. Renesančne vzore so povzemali tudi predstavljeni vrtovi Dalmacije in Benetk. Med sodobnejše vrtno zasnovi pa prištevamo vrtove francoske Azurne obale, ki so v nalogi prav tako predstavljeni.

Geografski dejavniki, kulturne smernice ter družbenoekonomske razmere so medsebojno vplivale na skupne značilnosti in razlike vrtov v Mediteranu. Odražajo se v legi, povezanosti hiše z vrtom, zasnovi, kompoziciji ter navzočnosti vodnih in rastlinskih prvin v vrtu.

Vrtovi Mediterana so bili večinoma postavljeni na vrhu hriba ali na pobočju. S tem so udejanjali antični model postavitve vile na izpostavljeno mesto z razgledi, kar je potrjevalo lastnikov status in bogastvo. Lega je imela tudi čisto praktično vlogo. Na podeželju so bile pomembe zavetrne in sončne lege, primerne za vzgojo sadnega drevja. Zaščitene pred vetrom in z razgledom na morje pa so lastnikom nudile ugodje. Prevladovala so formalne zasnovi vrtov, od križne do osno simetrične. Zaprti zasnovi je pogojevala predvsem omejenost prostora, potreba po zasebnosti ter zaščiti pred vremenskimi vplivi. Na podeželju so se oblikovale obsežnejše vrtno zasnovi pravilnih oblik, ograjene z obzidjem. Lože, pergole in brajde so omogočale senčne prehode. Tudi uporaba vode in rastlinja v vrtu je izražala željo po ustvarjanju prijetnega vrtnega ambienta, ponujala je senčno zavetje in svežino ter prispevala k doživljajski vrednosti.

Analizi vrtov iz tujine ter pregledu prvin in zgradbe mediteranskih vrtov sledi opis vrtov iz območja slovenskega Mediterana, poleg vrtov slovenske obale tudi vrtov goriške regije.

Vrtove na slovenski obali glede na njihovo vlogo delimo na kmečke in meščanske. Prvi so bili preproste oblike, ki je bila podrejena uporabi. Ležali so ob kmetijskih posestvih, katerih glavna naloga je bila obdelovanje zemlje in gojenje sadnega drevja ter drugih za mediteransko območje značilnih kultur (vinska trta in oljka). Vrtovi ob podeželskih vilah in počitniških rezidencah so bili razsežnejši in bolj dovršeni. Izražali so statusni simbol in potrebo po ugodju, kar jih povezuje z vrtovi Mediterana.

Na Goriškem so vrtove gradile predvsem plemiške družine. Vrtovi v mestih so bili redki, na podeželju pa so si bogate družine ustvarjale številne (a redko ohranjene) rezidence. Delile so se na gospodarska in reprezentančna poslopja, kjer je bil tudi vrt z dvoriščem. Uporabni zelenjavni in cvetlični vrtovi ter z gospodarskimi poslopji obkrožena dvorišča so bili središče gospodarske posesti. Vrtovi ob vilah so bili pogosto zasnovani po vzoru beneške in renesančne krajinske umetnosti ter poznejših krajinskih slogov, ki so odražali prepletanje različnih kultur na tem obmejnem območju. Vloga teh vrtov je bila tako uporabna kot reprezentančna.

Prevladujoči kmetijski značaj slovenskega primorja je za seboj pustil predvsem preproste vrtno zasnove. Vrtovi ob vilah plemičev in bogatih meščanov so se do danes ohranili le v izredno majhnem številu. Prav tako so številne vrtove v njihovem času doletele »vprašljive« preнове. Prav s tem namenom želim z diplomsko nalogo spoznanja o vrtovih na Mediteranu uporabiti kot smernice za oblikovanje in rekonstrukcijo vrtov na območju slovenskega Mediterana.

11 VIRI

- Attia S. 2006. The role of landscape design in improving the microclimate in traditional courtyard-buildings in hot arid climates. V: PLEA 2006. The 23rd conference on passive and low energy architecture. Geneva, Switzerland, 6.–8. September 2006: 7 str.
http://www.unige.ch/cuepe/html/plea2006/Vol1/PLEA2006_PAPER746.pdf (18. feb. 2010)
- Baskar B. 1993. Mediteran v Sloveniji. Ljubljana, Študentska organizacija Univerze (Časopis za kritiko znanosti, 21, 158/159): 255 str.
- Bavcon J. 2008. Sredozemske in tropske rastline. Ljubljana, Kmečki glas: 140 str.
- Belli R. Roman villas – Villa Jovis. Capri, Associazione Culturale e Casa Editrice
<http://www.oebalus.it/romanvillas3.html> (16. feb. 2010)
- Benčič Mohar E. 1993. Tradicionalno stavbarstvo v slovenski Istri. V: Mediteran v Sloveniji. Ljubljana, Študentska organizacija Univerze (Časopis za kritiko znanosti, 21, 158/159): 85–99
- Biščak D., Guštin B., Križan B., Ravnik M., Sodnik A., Turk R. 1987. Strokovne osnove za razglasitev naravnih znamenitosti v občini Piran. Piran, Medobčinski zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Piran: 11–20 (interno gradivo)
- Bradley Hole K. 2006. Villa gardens of the Mediterranean: from the archives of Country life. London, Aurum Press Limited: 207 str.
- Brglez A. 2005. Portorož. Zgodovina turizma in hotela Palace. Inštitut za civilizacijo in kulturo.
<http://www.ick.si/PDF/Palace.pdf> (20. feb. 2010)
- Churchill Semple E. 1931. The Geography of the Mediterranean Region: Its Relation to Ancient History. New York, Henry Holt: 760 str.
- Dymond A. 2012. Valiant, Independent, and Harmonious: Paul Signac and Neo-Impressionism after 1900. RIHA Journal
<http://www.riha-journal.org/articles/2012/2012-jul-sep/special-issue-neo-impressionism/dymond-valiant-independent-and-harmonious> (20. jul. 2014)
- Grujić N. 1991. Ladanjska arhitektura dubrovačkog područja. Zagreb, Institut za povijest umjetnosti: 264 str.

Guček M., Hoyer S., Križan B., Ravnik M., Tomšič D. 1984. Zazidalni načrt Portorož – kulturna in naravna dediščina. Piran, Medobčinski zavod za spomeniško varstvo Piran: 17–53 (interno gradivo)

Heksafora. 2012. Proleksis enciklopedija online.
<http://proleksis.lzmk.hr/25833/> (18. jun. 2016)

Holm oak – hrast črnika. Project Noah
<http://www.projectnoah.org/spottings/9118201/fullscreen> (14. sep. 2016)

Hoyer S. A. 1992. Hiša Tartini v Piranu: zgodovinski razvoj in likovna oprema: ob 300-letnici Tartinijevega rojstva 1692–1992. Piran, Medobčinski zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine: 150 str.

Hoyer S. A. Vila Tartini. 1995. V: Zgodovinski parki in vrtovi v Sloveniji – Historical Parks and Gardens in Slovenia. Ljubljana, Ministrstvo za kulturo, Uprava Republike Slovenije za kulturno dediščino: 32–34

Iris. 2008. Carlo Scarpa, Fondazione Querini Stampalia, Venezia, 1961-1963. Flickr
<https://www.flickr.com/photos/fotoiris/2510546295> (16. jun. 2016)

Jellicoe G., Jellicoe S. 1995. The Landscape of man: Shaping the environment from prehistory to the present day. 3. izd. London, Thames & Hudson: 250 str.

King R. 1997. Introduction: An essay on Mediterraneanism. V: The Mediterranean Enviroment and Society. King R., Proundfoot L, Smith B. (eds.). London, Arnold: 1–10

Kompas Mediteran. 2009. Ljubljana, Kompas d.d. (turistični katalog)

Kromberk – castle Kromberk. Kraji Slovenija
http://kraji.eu/slovenija/grad_kromberk/photos/eng (16. jun. 2016)

Kunaver J., Klemenčič M., Lovrenčak F., Luževič M., Pak M., Senegačnik J., Jakoš A. 1999. Obča geografija za 1. letnik srednjih šol. 5. izd. Ljubljana, DZS: 265 str.

Lazovič R. 2009. Querini Stampalia. Ljubljana, Biotehniška fakulteta, Oddelek za krajinsko arhitekturo: 10 str.

Leontidou L. 1997. Five Narratives for the Mediterranean City. V: The Mediterranean Enviroment and Society. King R., Proundfoot L, Smith B. (eds.). London, Arnold: 181–192

Marinko J. 1997. Antična arhitektura. Ljubljana, Založba Družina: 391 str.

- Matvejević P. 2008. Mediteranski Brevir. Spremenjena in dopolnjena izdaja. Ljubljana. Založba V. B. Z.: 243 str.
- Mavrič D. 2004. Razvoj vrtné arhitekture na področju goriške grofije od 17. do 19. stoletja: magistrska naloga, Ljubljana (tiskopis magistrske naloge)
- Montanari A., Cortese A. 1993. South to north migration in a Mediterranean perspective. V: Mass migrations in Europe: the legacy and the future. King R. (ur.). London, Belhaven Press: 212–233
- Myers P. V. N. 1917. A history of Rome. New York, The library of congress: 123 str.
<https://archive.org/stream/historyofrome00myer/historyofrome00myer#page/123/mode/1up> (20. jul. 2016)
- Obnova klastra Male braće. 2014. Franjevačka provincija sv. Jeronima u Dalmaciji i Istri
<http://www.ofm-sv-jeronim.hr/wp-content/uploads/2014/05/Foto-obnov-klastra.jpg> (18. jun. 2016)
- Oglejte si – Rimska cesta. 2005. Turistično informacijski center Ajdovščina
<http://www.tic-ajdovscina.si/?id=2005101814035148&lng=slo&vie=cnt#> (18. jul. 2016)
- Ogrin Da. [Darko]. 1993a. (Sub)mediteransko podnebje v Sloveniji. V: Mediteran v Sloveniji. Ljubljana, Študentska organizacija Univerze (Časopis za kritiko znanosti, 21, 158/159): 25–34
- Ogrin Du. [Dušan]. 1993b. Vrtna umetnost sveta: pregled svetovne dediščine. Ljubljana, Pudon: 400 str.
- Orožen Adamič M. 1996. Veliki atlas Sveta. 2. izdaja. Ljubljana. DZS: 390 str.
- Perry A. 1997. Mediterranean Climate V: The Mediterranean Enviroment and Society. King R., Proundfoot L, Smith B. (eds.). London, Arnold: 30–42
- Ravnikar V. 2003. The Ferrari villa. V: 20th century arcitecture – from modernist to contemporary: guide to architecture: 191–193
http://www.eheritage.si/DDC/DDC_017_037_USZEAUFRJMFQPKUBANPLYODKUHKDVO.pdf (20. apr. 2016)
- Seražin H. 2006. Vile na Goriškem in Vipavskem od 16. do 18. Stoletja. Uporaba funkcionalne tipologije za definiranje posvetne plemiške arhitekture v novem veku na Primorskem. Ljubljana, ZRC SAZU: 196 str.

- Svetlana Lana. Hiša Cirila Kosmača v Portorožu. 2015. svetlana5.blogspot.com
<http://svetlana5.blogspot.si/2015/06/hisa-cirila-kosmaca-v-portorozu.html> (16. jun. 2016)
- Šilić Č. 1983. Atlas drveća i grmlja. 2. izd. Sarajevo, Svjetlost: 217 str.
- Šišić B. 1991. Dubrovački renesansni vrt: nastajanje i obilježja. Knjiga 9. Dubrovnik, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za povijesne znanosti: 171 str.
- Staut M., Kovačič G., Ogrin D. 2007. The spatial cognition of Mediterranean in Slovenia: (In)consistency between perception and physical definitions Prostorsko dožemanje Sredozemlja v Sloveniji: (Ne)skladanje med dožemanjem in fizičnimi opredelitvami. Acta geographica Slovenica, 47, 1: 105–131
- Stopar I. 1991. Gradovi na Slovenskem. 2. izd. Ljubljana, Cankarjeva založba: 401 str.
- Streeter M. 2006. The Mediterranean cradle of European culture. 1st ed. London, New Holland: 240 str.
- Titl J. 1993. Znaličnosti koprške agrarne pokrajine. V: Mediteran v Sloveniji. Ljubljana, Študentska organizacija Univerze (Časopis za kritiko znanosti, 21, 158/159): 51–59
- Villa Jovis. The most magnificent of all Emperor Tiberius' island residences. Caprionline <http://www.capri.com/en/s/villa-jovis-mount-tiberio> (3. avg. 2010)
- Wraber T. 1993. Sredozemsko rastlinstvo na Slovenskem. V: Mediteran v Sloveniji. Ljubljana, Študentska organizacija Univerze (Časopis za kritiko znanosti, 21, 158/159): 35–44